

# Dowódcy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919

BOGUSŁAW POLAK



WYŻSZA SZKOŁA INŻYNIERSKA W KOSZALINIE

Wydział Inżynierski  
Katedra Inżynierii

Bogusław Polak

DOWÓDCY POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO  
I WOJSKA WIELKOPOLSKIEGO 1918-1919

T. I. Dowódcy Powstania Wielkopolskiego  
1918-1919

Koszalin 1989

Stary Rynek 32

Instytut Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej  
w Koszalinie

Bogusław Polak

Redaktor:  
mgr Alina Leszczyńska

Projekt okładki:  
mgr Piotr Sikoraki

Opracowanie map i schematów:  
Bogusław Polak

Wykonanie map i schematów:  
mgr Grzegorz Pawlak

Wydano za zgodą Rektora Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie

ISSN 0239-7129

Printed in Poland

Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie  
75-620 Koszalin, ul. Racławicka 15-17

---

Koszalin 1989 wyd.I ark.wyd.7,00 nakład 1000 format B-5 cena 2000,-zł

Drukowano: Spółdzielnia Pracy "Reklamodruk"- Zakład Małej Poligrafii  
61-773 Poznań Stary Rynek 92 tel.52-37-05

Zlecenie 337/off/89

---

## WSTĘP

Przez niemal trzy lata w Instytucie Nauk Społecznych działała redakcja "Słownika Powstania Wielkopolskiego 1918-1919", przygotowywanego na zamówienie Wydawnictwa Poznańskiego przez pięćdziesięcioosobowy zespół autorski. Redakcję naukową powierzono prof. dr. hab. Antoniemu Czubińskiemu - dyrektorowi Instytutu Zachodniego im. Mariana Wojciechowskiego i dr. Bogusławowi Polakowi - dyrektorowi Instytutu Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie. Sekretarzem redakcji był mgr Grzegorz Łukomski z Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Korespondencję z Autorami prowadziła w pierw mgr Marianna Galant, a następnie mgr Barbara Kempieńska z sekretariatu INS koszalińskiej uczelni.

Prace redakcyjne zostały zakończone w 1988 r. "Słownik ..." prawdopodobnie ukaze się w 1991 r. Zawierać będzie prawie sześćset biogramów polityków, dowódców, szeregowych, twórców związanych z powstaniem. Ze względów wydawniczych wiele biogramów zostało bardzo ograniczonych objętościowo, inne nadeszły do redakcji po przekazaniu skryptu wydawcy. Z tego powodu, po dyskusji w zespole "Dzieje militarne Pomorza i Wielkopolski 1914 - 1945", uznano za celowe przygotowanie kilkutomowego wydawnictwa "Dowódcy Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919 r.", zawierających biogramy dowódców oddziałów powstańczych, a później Wojsk Wielkopolskich. Jeśli wydawnictwo zostanie zaakceptowane przez Czytelników, wówczas istnieje możliwość wydania tomu poświęconego poległym powstańcom i żołnierzom, zarówno tym którzy zginęli na froncie wielkopolskim, jak też w czasie odsieczy Lwowa i na Froncie Litewsko-Białoruskim.

Biogramy Wielkopolan odznaczonych Orderem *Virtuti Militari* opublikowane zostaną w cyklicznym wydawnictwie "Kawalerowie *Virtuti Militari* 1914-1921", opracowanych metodą holenderską, tzn. każdy tom zawierać będzie hasła od A do Z.



W niniejszym tomie przyjęto inną zasadę. Pierwsza część zawiera biogramy organizatorów konspiracji przedpowstańczej, Służby Straży i Bezpieczeństwa, Straży Ludowej. Natomiast w części drugiej znajdziemy biogramy pierwszego Głównodowodzącego powstania, oficerów jego sztabu, organizatorów i dowódców grup frontowych, oddziałów w Poznaniu, jak i na prowincji.

W tomie drugim umieszczono życiorys gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego, przybyłych na jego wezwanie oficerów dawnego I Korpusu Polskiego w Rosji, dowódców odcinków frontowych, dywizji, brygad i pułków, jak też kolejne życiorysy dowódców z prowincji.

W wydawnictwie przyjęto analogiczne skróty jak w "Słowniku Powstańców Wielkopolskich 1918-1919".

W przypadku braku danych, zwłaszcza daty śmierci, pozostawiono wolne miejsce na uzupełnienia.

\*

### Dowództwo Powstania Wielkopolskiego do połowy stycznia 1919 r.

W 1918 r. kierownictwo ośrodka poznańskiego nie było "zagorzałym" przeciwnikiem powstania zbrojnego ale oparcia dla swych planów szukało przede wszystkim u marszałka Ferdynanda Focha i francuskich polityków, którzy wspierali zabiegi Polskiego Komitetu Narodowego w Paryżu. Chodziło m.in. o wprowadzenie w listopadzie 1918 r. do projektu traktatu rozejmowego klauzuli o obowiązku ewakuowania przez Niemców "wszystkich terytoriów polskich wraz z obszarami dawnej Polski, jakie ona posiadała przed pierwszym rozbiorem z 1772 r."<sup>1</sup>.

Stanowisko takie podzielał także francuski minister spraw zagranicznych Stephen Pichon. Niestety, Francuzom nie udało się przeforsować tej klauzuli; na mocy rozejmu podpisanego w Compiègne (9 XI 1918) Niemcy zobowiązano jedynie do ewakuacji terytoriów na wschodzie, natomiast Poznańskie, Pomorze i Śląsk nadal pozostały terytoriami Rzeszy. Rozstrzygnięcie w kwestii tych ziem nastąpić miało na konferencji pokojowej. Właśnie ze względów politycznych, jak też formalno-prawnych w interwencję wojskową

w zaborze pruskim nie angażował się Józef Piłsudski. Podobnie jak polskie kierownictwo polityczne w b. zaborze pruskim liczył, iż terytoria te przyznane zostaną Polsce Traktatem Pokojowym z woli i z pomocą aliantów. Jeszcze podczas pertraktacji z Harrym Kesslerem w więzieniu magdeburgskim (31 X 1918) Piłsudski - ze względów taktycznych stwierdził, że "obecna generacja Polaków nie będzie prowadziła wojny o Poznańskie i Pomorze. Jeśli Ententa podaruje im obie te prowincje, nie powiedzą oni nie, ale współczesna generacja sama z tego powodu wojny nie rozpocznie"<sup>2</sup>.

Utworzony 14 listopada 1918 r. tymczasowy Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, składał się z popularnych wśród Polaków polityków endeckich, którzy nie mogli sobie pozwolić na wielkie ryzyko polityczne, jakim było wywołanie źle przygotowanego powstania. W przypadku klęski powstańcy narażali się na represje niemieckich sądów polowych, a otwarta walka godziła nie tylko w Niemcy, ale i Ententę. Mogła też wywołać dezaprobatę ze strony państw zachodnich, nie mówiąc już o daniu do ręki argumentów szowinistom niemieckim. Zdawano sobie też sprawę ze słabości militarnej Polski i ryzyka angażowania się J. Piłsudskiego w równoczesny konflikt na zachodzie i wschodzie.

Potrąfiono natomiast wykorzystać wszystkie trudności, w jakich znalazły się Niemcy po wybuchu Rewolucji Listopadowej (1918). Komisariat Naczelnej Rady Ludowej obrał w tych warunkach taktykę najsłuszniejszą: z jednej strony prowadzono akcję uświadomienia narodowego Polaków, a z drugiej zapewniano Prusaków, że o przygotowaniach do powstania nie ma mowy, a Polacy bez zastrzeżeń zastosują się do decyzji Konferencji Pokojowej.

W istocie, Komisariat nie przekreślając ewentualności wybuchu powstania, starał się przesunąć jego wybuch w czasie, licząc na wewnętrzne umocnienie społeczeństwa polskiego i uzyskanie gwarancji pomocy z zewnątrz. W tym celu m.in. zorganizowano sieć Rad Ludowych. Miały one: czuwać nad utrzymaniem ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego, porozumieć się z niemieckimi Radami Robotniczymi i Żołnierskimi, a wprowadzając do nich Polaków - kontrolować działalność dotychczasowych władz oraz otoczyć opieką zdemobilizowanych żołnierzy.

Znacznym osiągnięciem politycznym było zorganizowanie wyborów

do Polskiego Sejmu Dzielnicowego, reprezentującego Polaków z Poznańskiego, Prus Królewskich i Książęcych, Śląska i wychodźstwa z Niemczech oraz zwołania Sejmu do Poznania (3-5 XII 1918). Uchwalono tam szereg doniosłych aktów politycznych i społecznych, m.in. rezolucję w sprawie tworzenia Straży Ludowej.

Mimo skomplikowanej sytuacji, kierownictwo polityczne w Paryżu opracowało własną koncepcję powstania zbrojnego. W grudniu 1918 r. do głosu w Niemczech zaczęła dochodzić reakcja, która pospiesznie tworzyła kontrrewolucyjne formacje zbrojne. Miały one także opowiadać sytuację w zaborze pruskim. Polacy zostali w ten sposób zmuszeni do przyspieszenia przygotowań powstańczych.

Sytuację pogarszały rozbieżności między aliantami. Francja była nadal zainteresowana w osłabieniu Niemiec, zaś Wielka Brytania zaczęła czynić starania, aby nie dopuścić do osłabienia Rzeszy Niemieckiej, a tym samym do ograniczenia wzrostu potęgi francuskiej.

W tej sytuacji Francuzi już w listopadzie sugerowali w rozmowach zakulisowych członkom Komitetu Narodowego Polskiego i delegatom z Poznania (Władysław Grabski), tworzenie faktów dokonanych, które miały spotkać się z wszechstronną pomocą Francji<sup>3</sup>. Wówczas to w otoczeniu Romana Dmowskiego powstał plan przejęcia władzy w Polsce w oparciu o tzw. "błękitną" armię polską we Francji, którą dowodził gen. Józef Haller. Formacje te, z pokładów okrętów francuskich, wylądować miały w Gdańsku (19 XII 1918 r.) i uchwycić linię kolejową Gdańsk-Toruń. Operacja miała być połączona z wybuchem powstania na obszarze całego zaboru pruskiego. Przewidywano nawet, że oddziały armii francuskiej obsadzą linię kolejową Gdańsk-Toruń.

Plan był jednak na tyle "głośny", iż trudno było mówić o czynniku zaskoczenia Niemców, gdyż od operacji desantowej do rozpoczęcia akcji musiało upłynąć kilka dni. W tym czasie Niemcy mogli podjąć przeciwalkcję nie tylko wojskową, ale także polityczną na arenie międzynarodowej. W każdym razie plany Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu były śmielsze niż kierownictwa politycznego w Poznaniu.

Na ile jednak plany te zostały potwierdzone konkretnymi przygotowaniem w Wielkopolsce, na Pomorzu i Śląsku? Przede wszystkim

należy sobie zdać sprawę z faktu, że jesienią 1918 r. na pracach organizacyjnych ciążył brak oficerów - potencjalnych organizatorów wojska. W połowie listopada większość mężczyzn zdolnych do noszenia broni znajdowała się jeszcze w szeregach armii pruskiej. W drugiej połowie miesiąca zaczęli wracać pierwsi zdemobilizowani żołnierze, czy wręcz dezertery, ale nie było ich tak wielu, aby pokusić się o organizację większej liczby oddziałów.

Sprawami wojskowymi zajmował się Wydział Wojskowy Rady Ludowej m. Poznania a od 5 grudnia 1918 r. Wydział Bezpieczeństwa Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej, kierowany przez Jana Maciaszka. Całokształt spraw wojskowych powierzono Wojciechowi Korfantemu.

Komisarz Naczelnej Rady Ludowej, Adam Poszwiński oświadczył po latach: "Śmiem twierdzić w poczuciu pełnej odpowiedzialności, że od pierwszej chwili w naszej tajnej pracy - jeszcze przed powstaniem Komisariatu - docenialiśmy czyn zbrojny, lecz w poczuciu odpowiedzialności uważaliśmy go do czasu za akcję przygotowawczą a nie wykonawczą"<sup>4</sup>. Według A. Poszwińskiego przygotowania obejmowały: "Rejestrację wojskowych wracających z wojny; Propagowanie hasła, by wojskowi ci nie oddawali pruskim władzom wojskowym broni i byli w kontakcie z polskimi władzami wojskowymi". Zabiegano też o ochronę wszelkich obiektów wojskowych.

Według Mariana Seydy wyjściowym celem ewentualnego powstania nie miało być wywalczenie całego obszaru ziem zachodnich - gdyż uważano to za zamiar nie wykonalny - lecz tylko terytorium, którego przejęcie nie wymagało specjalnego wysiłku polityczno-wojskowego. Miała to być zbrojna manifestacja woli Polaków w zaborze pruskim, woli wyrwania się z okupacji niemieckiej, jak też zwrócenie uwagi zwycięskich mocarstw na zagadnienie ziem zachodnich Polski "nad Wartą, górną Odrą i dolną Wisłą"<sup>5</sup>. Rozważano też możliwość powstania w całym zaborze. Koncepcja taka zarysowała się w czasie tajnych narad podczas obrad Sejmu Dzielnicowego, jak i w dniach 10-11 grudnia 1918 r. Zapadły wówczas decyzje o tworzeniu tajnych organizacji wojskowych na Pomorzu (Organizacja Wojskowa Pomorza) i na Śląsku (Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska).

Działacze polscy niezwykle skutecznie wykorzystali legalne instytucje utworzone po wybuchu rewolucji w Berlinie, a mianowicie



formacje o charakterze milicyjno-porządkowym: Służbę Straży i Bezpieczeństwa, Straże Obywatelskie, Ludowe itp. Przed wybuchem powstania, Straż Ludowa liczyła w Poznaniu ok. 4800 osób (w tym 2650 uzbrojonych), na prowincji co najwyżej 3000, na Pomorzu - 2000 i na Śląsku - 1000<sup>6</sup>.

Dzięki informacjom napływającym z Wydziału Wykonawczego Poznańskiej Rady Robotniczo-Żołnierskiej, Polacy dowiedzieli się, że pruski minister wojny polecił utworzyć w garnizonach ochotnicze kompanie tzw. Służby Straży i Bezpieczeństwa, dopuszczając możliwość werbowania do nich obok Niemców - także Polaków. Organizację tych oddziałów w Poznaniu - za wiedzą Komisarjatu - powierzono Mieczysławowi Paluchowi i grupie skupionych wokół niego młodych oficerów. Oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa wyróżniały się doborem ochotników. Byli to doświadczeni żołnierze, najczęściej w wieku od 24 do 28 lat, w większości mający za sobą służbę w polskich organizacjach patriotycznych. W poznańskim batalionie wyróżnili się też żołnierze z wychodźstwa polskiego w Niemczech, z reguły członkowie Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół". 27 grudnia 1918 r. batalion poznański SSiB liczył ok. 3000 żołnierzy, w trzeciej części uzbrojonych, podzielonych na 2 kompanie. Na prowincji utworzono ok. 10 kompanie. Powstało tam szereg oddziałów zakonspirowanych, skupionych wokół zdemobilizowanych oficerów i podoficerów. Niewielkie grupki bojowe skupiały się wokół aktywnych członków Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, zwłaszcza w tych środowiskach, gdzie działały drużyny skautowe.

Niezależnie od prób kontaktów politycznych z Warszawą, Komisarjat Naczelnej Rady Ludowej, a szczególnie Wojciech Korfanty, poszukiwał kontaktów w Sztabie Generalnym celem wskazania odpowiedniego kandydata na głównodowodzącego polskimi oddziałami w b. zaborze pruskim. Na polecenie Wincentego Wierzejewskiego, na początku listopada 1918 r, w celu nawiązania rozmów z Komenią Naczelną Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie, skierowany został Józef Jęczkowiak. Miał też zorganizować Polaków z zaboru pruskiego, służących w pruskim garnizonie w Warszawie. 10 listopada 1918 r. za pośrednictwem por. Adama Rudnickiego, Jęczkowiak wezwany został do J. Piłsudskiego, gdzie otrzymał zadanie włączenia

się w przygotowania do rozbrojenia garnizonu. Następnego dnia odbyło się pierwsze jawne zebranie Polaków z armii pruskiej.

14 listopada 1918 r. w Warszawie na wiecu żołnierzy Polaków przemawiał W.Korfanty. Zgromadzenie, liczące około tysiąca uczestników, wyłoniło Komitet Organizacyjny b. Żołnierzy z Wielkopolski, Śląska i Prus. W niedzielę (17 XI) ulicami Warszawy przeciągnęła manifestacja patriotyczna, z udziałem około 500 Polaków z b. armii pruskiej; prowadził ich kpt. Stanisław Jaczak. Niesiono transparenty, m.in. "Łączmy się", "Poznań - Gdańsk - Bytom" i inne. Skutkiem tych poczynań było utworzenie w Ministerstwie Spraw Wojskowych Wydziału (Referatu) dla spraw b. zaboru pruskiego, pod kierownictwem ppor. Antoniego Chocieszyńskiego (19 XI). Dł. biura przydzielono Józefa Dunst-Dembińskiego.

Wykorzystując nawiązane kontakty, w końcu listopada 1918 r. W.Korfanty zwrócił się do szefa Oddziału I Sztabu Generalnego płk. Wacława Przeździeckiego z prośbą "o pomoc w kadrze oficerskiej na korzyść organizowanych formacji wielkopolskich". W.Przeździecki otrzymał też ofertę objęcia "wybitnego stanowiska wśród władz wojskowych Poznańskiego, którego jednak (...) nie przyjął z powodu nieznamośności warunków miejscowych". Sprawę tę pułkownik zreferował szefowi Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. Tadeuszowi Rozwadowskiemu<sup>7</sup>.

Rezultaty tych zabiegów były kiepskie. Centralnym władzom wojskowym w Warszawie zależało przede wszystkim na uzyskaniu informacji o charakterze wywiadowczym z zaboru pruskiego. W tych też względów przy Sekcji Zachodniej Sztabu Generalnego utworzono wspomniany referat. Według W.Przeździeckiego, zadaniem referatu było: "zbieranie informacji, dotyczących ruchu wojskowego Wielkopolski i zestawienia ich w formie sprawozdań dla szefa Oddziału I Sztabu Generalnego"<sup>8</sup>.

W.Korfanty nie uzyskał niezbędnej pomocy kadrowej dla zorganizowania sztabu dowódczego w Poznaniu. Sytuacji nie zmieniło zerwanie przez rząd polski stosunków dyplomatycznych z Niemcami, co nastąpiło w połowie grudnia 1918 r. Obóz belwederski, ze względów politycznych i wojskowych, nie chciał czynnie angażować się w przygotowania natury wojskowej w b. zaborze pruskim, ograniczając się do poparcia moralnego.

Od pierwszych dni grudnia, w Poznaniu przebywali poufnie wysłannicy Sztabu Generalnego Wojska Polskiego i Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich, którzy począwszy od 9 grudnia przesyłali do Warszawy szczegółowe raporty o sytuacji wojskowej w Poznaniu.

Od 12 grudnia z Poznania do Warszawy zaczęły też napływać raporty o stanie przygotowań do powstania. Pierwszy z nich podpisał W. Wierzejewski, inne m.in. M. Paluch. 15 grudnia J. Maciaszek przybył do Warszawy, aby uzyskać zgodę szefa Sztabu Generalnego na skierowanie do Poznania gen. Eugeniusza de Hennig Michaelisa, przewidzianego na organizatora i dowódcę polskich sił zbrojnych. W grudniu referentem do spraw kontaktów wojskowych z zaborem pruskim w Sztabie Generalnym został kpt. Tadeusz Kutrzeba.

Przyjazd Ignacego Paderewskiego do Poznania, wydarzenia 26 i 27 grudnia, wreszcie wybuch powstania nie zaskoczyły przywódców ośrodka poznańskiego, choć pokrzyżowały plany Komitetu Narodowego Polskiego i Komisariatu wywołania powstania na całym obszarze ziem polskich opanowanych przez Prusy. Niezależnie od szukania prób porozumienia z Berlinem, oceniając realnie rozwój sytuacji, zwłaszcza rozwój operacji powstańczych, Komisariat Naczelnej Rady Ludowej nie mógł pozostać na marginesie rozgrywających się wydarzeń. Za pilne zadanie uznano podporządkowanie Komisariatowi poznańskich ośrodków dyspozycyjnych, zwłaszcza grupy Palucha i działaczy Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego i ich oddziałów zbrojnych. Spodziewając się przybycia z Warszawy doświadczonych oficerów zdawano sobie sprawę z pilnej konieczności powołania tymczasowego głównodowodzącego, który zdaniem Stanisława Adamskiego i W. Korfantego, powinien być spełniać szereg warunków, przede wszystkim - obok niezbędnych kwalifikacji wojskowych - posiadać poglądy polityczne identyczne z kierownictwem poznańskim. Takim oficerem, godnym zaufania, okazał się kpt. Stanisław Taczak.

28 grudnia o godz. 20<sup>00</sup> S. Adamski i W. Korfanty powierzyli Taczakowi dowództwo Powstania, do czasu przybycia do Poznania jednego z polskich generałów. Drogą telefoniczną uzyskano akceptację J. Piłsudskiego tej nominacji i S. Taczak awansowany do stopnia majora, przystąpił energicznie do prac organizacyjnych, dysponując w tym czasie trzema oficerami.

Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Naczelnej Rady Wojskowej nie

mógł przekazać Taczakowi kadr dla Dowództwa Głównego, gdyż takich nie posiadał. Nie dostarczył też pełnych danych wywiadowczych z rozpoznania wojsk niemieckich. Przez dwanaście dni - ze względów politycznych - Dowództwo Główne działało na podstawie mandatu ustnego, a dopiero od 9 stycznia 1919 r. w sposób jawny i oficjalny. W oparciu o grupę oficerów miejscowych, jak i przybyłych z Warszawy m.in. ppłk. Juliana Stachiewicza, Taczak w ciągu kilku dni zorganizował Dowództwo Główne Powstania. Komisariat podporządkował mu wszystkie jawne i tajne polskie formacje w całym zaborze pruskim.

Dla rozwoju całości Wojska Polskiego było wskazane, aby nazewnictwo stosowane w Wielkopolsce nie pokrywało się z nazwami centralnych władz w Warszawie. Zatem zamiast "naczelnym wódcą" stosowano nazwę "Głównodowodzący" i odpowiednio: "Dowództwo Główne" i "Sztab Dowództwa Głównego". Dotyczyło to także późniejszego Urzędu Wojskowego, niejako odpowiednika Ministerstwa Spraw Wojskowych w Warszawie. Władze polityczne Poznania, skutkiem braku znajomości zagadnień wojskowych używały zamiennie inne nazwy, jak: "Wódz Naczelnym Wojsk Polskich w zaborze pruskim", "Naczelne Dowództwo" i inne.

Wraz z kpt. S. Łapińskim i rtm. Bronisławem Wzacnym, głównodowodzący opracował projekt tymczasowej struktury Sztabu Dowództwa Głównego i przedłożył go Komisariatowi, co nastąpiło 2 stycznia 1919 r. W projekcie etatu uwzględniono potrzeby chwili, głównie zagadnienia operacyjne i mobilizacyjne, jak też zaopatrzenie w broń i amunicję. Wydziałowi operacyjnemu (Ia) podporządkowano biura oficerów wywiadowczego i łączności. Wydział Organizacyjny (I b) załatwiał sprawy organizacyjne i mobilizacyjne. Wydział Personalny (II a) prowadził sprawy personalne oficerów i sztabu, następnie registraturę biura: prasowe i informacyjne. Wydział broni i amunicji (II b) badał zaopatrzenie oddziałów powstańczych i wystawiał zezwolenia na wydawanie z magazynów poznańskich przydziałów broni i amunicji.

Mjr Taczak nie ograniczał się do działalności wyznaczonej etatem z 2 stycznia, ale inicjował tworzenie szeregu biur w Dowództwie Głównym, jak i instytucji nie mieszczących się w jego strukturze. Przyszły one do połowy stycznia wiele zmian. W pierw-



szej kolejności powołano Biuro Kartograficzne z ppor. Józefem Górskim jako kierownikiem. W oparciu o przejęte mapy i plany zaczęto reprodukować mapy na potrzeby walczących oddziałów. Sprawy poborów członków sztabu oraz ich zaopatrzenie znajdowało się, w gestii Biura Płatnika, którym kierował ppor. Antoni Spizewski. 8 stycznia utworzono przy sztabie Inspekcję Koni i Taborów jako Wydział II c (kierownik ppor. lek. wet. Mieczysław Lessiński). Jednakże 14 stycznia wydział wyłączono ze sztabu; wszedł do późniejszego Szefostwa Apropowizacji. W Rozkazach dziennych Dowództwa Głównego znajdują się też wzmianki o Wydziale IV a, który miał się zajmować sprawami administracji pieniężnej (7 I) oraz Wydziale Sanitarnym VI b, który przekształcił się w Urząd Sanitarny z późniejszym gen. dr. med. Ireneuszem Wierzejewskim na czele (12 I). Ze sztabu wyłączono 14 stycznia. Referat Automobilowy (V), do którego zadań należał nadzór nad parkiem samochodowym, utworzenie pogotowia samochodowego oraz zarząd samochodów wojskowych na terenie Poznańskiego. Wydział III obejmujący adiutanturę i kancelarię zaczęto tworzyć w ostatnich dniach sprawowania funkcji przez mjr. Taczaka. Po zajęciu stacji lotniczej na Ławicy w nocy z 5 na 6 I 1919 r., jej dowódcą miał zostać por. Jan Kadzidłowski. Stacja miała podlegać bezpośrednio Dowództwu Głównemu. Z tych też względów przed 12 stycznia utworzony został w Dowództwie Głównym Wydział Lotniczy z ppor. nawig. Jerzym Dziembowskim. Natomiast Wydział Linii Kolejowych po wydzieleniu z Dowództwa Głównego przekształcił się w Komendę Linii Kolejowych pod dowództwem ppor. Stefana Różalskiego.

Siedziba Dowództwa Głównego początkowo miała się mieścić w budynku przy ul. Zwierzynieckiej 3. Uznano jednak, że jest ona znacznie oddalona od siedziby Komisariatu przy ul. Św. Marcina 40 i skorzystano z oferty Leokadii Świtalskiej, która do dyspozycji władz powstańczych oddała hotel "Royal", mieszczący się obok siedziby Naczelnej Rady Ludowej. Dowództwo Główne zajęło dwadzieścia dwa pomieszczenia na drugim i trzecim piętrze. W pokoju oficera dyżurnego na II piętrze zainstalowano centralkę telefoniczną. W czasie godzin urzędowania drzwi wiodące z klatki schodowej do pomieszczeń na poszczególnych piętrach były zamknięte. Otwierali je interesantom dyżurni skauci. Po godzinach urzędowania

drzwi zamykano na klucz, który oddawano oficerowi dyżurnemu. Tam też do rana, przy telefonie, dyżurował skaut. Dopiero od 6 stycznia wprowadzono dyżury oficerskie.

Do czasu przejęcia władzy przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej w Poznańskim, przez co najmniej dwanaście dni oficerowie Dowództwa Głównego nosili wyłącznie ubrania cywilne. Posiadali natomiast legitymacje z pieczęcią Wydziału IIIa. Dokumentację, zwłaszcza rozkazy, instrukcje, rozsyłano do oddziałów za pośrednictwem kurierów Okręgów Wojskowych, a w pierwszych dniach stosowano najczęściej łączność telefoniczną, co umożliwiało Niemcom rozpoznanie zamiarów Dowództwa Głównego.

Twórcami Dowództwa Głównego byli przede wszystkim czterej oficerowie: S. Taczak, S. Łapiński, B. Wzacny, J. Stachiewicz. Ten ostatni, zaufany oficer J. Piłsudskiego, mimo choroby przybył do Poznania 3 stycznia i zameldował Taczakowi, iż został wyznaczony przez Naczelnego Wodza na stanowisko szefa sztabu. W pierwszych dniach stycznia na stanowiskach kierowniczych pracowało ogółem osiemnastu oficerów. Z Legionów (Piłsudskiego) wywodzili się ppłk J. Stachiewicz i kpt. S. Łapiński, z armii austriackiej rtm. B. Wzacny, natomiast piętnastu oficerów, z mjr. S. Taczakiem na czele przeszło służbę w armii niemieckiej: ppor. Bronisław Adamczewski, por. Stefan Prus III hr. Czarnecki, ppor. Jerzy Dziembowski, kpt. Władysław Jaworowicz, ppor. Jan Karnowski, ppor. Witold Kutzner, ppor. Tadeusz Ignacy Kwieciński, ppor. Mieczysław Lessiński, ppor. Tadeusz Mieczkowski, ppor. Witold Dzierzykraj-Morawski, por. Kazimierz Prandota-Trzeciński, ppor. Stefan Różalski, kpt. Antoni Seyda, ppor. Czesław Waligóra. Tylko jeden z oficerów (B. Wzacny) ukończył akademię wojskową, a niepełne wykształcenie wojskowe posiadali Stachiewicz i Łapiński. Natomiast pełne wykształcenie uniwersyteckie lub techniczne miało siedmiu oficerów, a niepełne - sześciu. Dwunastu z nich nie przekroczyło trzydziestego roku życia. Wśród czterech najstarszych: kpt. Seyda miał już 60 lat, kpt. Jaworowicz - 54, Taczak - 44 i por. Karnowski - 33.

Pod energicznym kierownictwem Taczaka i jego szefa sztabu Stachiewicza, zespół ten w ciągu kilku dni przy wzajemnej życzliwości i zrozumieniu - osiągnął wysoki stopień dyscypliny. Nie było między

nimi żadnych uprzedzeń dzielnicowych, współpraca była harmonijna i efektywna. Wszyscy oficerowie mieszkali prywatnie i skoro świt byli już na stanowiskach. Z krótką przerwą obiadową pracowano do wieczora, łącznie z niedzielami

Nawet dobrze przygotowane założenia pracy sztabu, ani najbardziej ofiarna praca głównodowodzącego i oficerów na niewiele by się zdały przy istnieniu kilku ośrodków rozkazodawczych. Kolejno więc Dowództwu Głównemu podporządkowane zostały: Komenda Służby Straży i Bezpieczeństwa pod dowództwem M. Palucha, Komenda Straży Ludowej i polsko-niemiecka Komenda Miasta Poznania.

3 stycznia 1919 r. ppor. M. Paluch przedstawił Komisariatowi projekt wypowiedzenia Niemcom "małej wojny" lub "przeciwniemieckiej rewolucji zbrojnej". Komisariat potraktował propozycję jako przejaw niesubordynacji wobec polskiego kierownictwa politycznego. Próba Palucha, zmierzająca do odzyskania kierowniczej pozycji w Poznaniu, z sugestią objęcia całokształtu spraw wojskowych, spotkała się z natychmiastową reakcją Komisariatu. Palucha pozbawiono dowództwa nad Służbą Straży i Bezpieczeństwa (4 stycznia), a Dowództwo Główne przydzieliło go do nie istniejącej jeszcze Komendy Artylerii.

Jeszcze 6 stycznia 1919 r. do Dowództwa Głównego dotarł memoriał Poznańskiej Komendy Służby Straży i Bezpieczeństwa w sprawie "organizacji ogólnej i kompetencji polskich władz wojskowych w Poznaniu", podpisany przez ppor. Władysława Zakrzewskiego. Z dokumentu wynikało, że Komenda zamierzała przejąć wszystkie obiekty wojskowe w mieście wraz z zarządem nad magazynami broni, amunicji i oporządzenia, z wyłączeniem żywności. Były to jawne próby odebrania Dowództwu Głównemu niezwykle ważnych kompetencji.

Na 3 stycznia 1919 r. Komisariat zwołał posiedzenie plenarne Naczelnej Rady Ludowej, na które przybyła trzecia część z ogólnej liczby osiemdziesięciu członków. Po dziesięciogodzinnej debacie zapadła decyzja o przejęciu władzy w Wielkopolsce przez Naczelną Radę Ludową. Groziło to trudnymi do przewidzenia konsekwencjami tak na obszarze Wielkopolski i innych ziem polskich b. zaboru pruskiego, jak również na arenie międzynarodowej. Stąd też decyzji tej początkowo nie opublikowano, choć 4 stycznia 1919 r. Komisariat ogłosił Dekret o powierzeniu funkcji naczelnego prezesa

provincji i prezesa rejencji poznańskiej Woiciechowi Trąpczyńskiemu.

8 stycznia Komisariat oficjalnie zawiadomił władze berlińskie o przejęcie władzy politycznej w prowincji, informując opinię publiczną o tym fakcie następnego dnia. Przejęcie władzy polityczno-wojskowej przez Naczelną Radę Ludową radykalnie zmieniło sytuację Dowództwa Głównego Powstania. Pierwszy rozkaz dzienny Dowództwo Główne wydało 5 stycznia. Rozkazyienne, na podstawie materiałów zgłoszonych przez szefów wydziałów lub sekcji redagowane były przez Wydział IIa, aprobowane przez szefa Sztabu i zatwierdzone przez głównodowodzącego. Rozkaz nr 2 zawierał podział obszaru Wielkopolski (w oryginale: Księstwa Poznańskiego) na siedem Okręgów Wojskowych z dowódcami na czele, do których kompetencji należało: dowodzenie wszystkimi oddziałami znajdującymi się w jego okręgu, organizowanie "regularnego wojska z dotychczas pozostałych formacji wojskowych" i "kierowanie obroną swego okręgu i operacjami odpowiedniego odłamku frontu"<sup>9</sup>.

W ciągu kilku następnych dni, do podziału obszaru Wielkopolski na okręgi wprowadzono szereg poprawek. W ten sposób usunięto wszelkie przeszkody, które mogły utrudniać rozwój prac organizacyjnych i operacyjnych. Struktura ta, obejmująca dziewięć Okręgów Wojskowych, w praktyce utrzymała się do 15 marca 1919 r.

„Stworzenie bazy organizacyjnej powstania, jak określili tworzenie okręgów S. Taczak, była palącą koniecznością. Problem ten w swojej relacji przedstawił B. Wzacny: "W ogólnym chaosie (...) z natury rzeczy mowy nie było o jednolitym kierownictwie powstania (...) na prowincji powstanie wybuchło na odgłosy strzałów w Poznaniu - bez organizacji i jednolitego kierownictwa. Dorywcze akcje poszczególnych grup powstańczych (...) doprowadziły co prawda do lokalnych sukcesów: zaskoczenia mniejszych załóg niemieckich względnie obsadzenia wolnych od nich miast, lecz sukcesy te trudno było ująć w systematyczne działanie. Nikt nikogo słuchać nie chciał, z nikim się nie komunikował, a w Poznaniu (...) pomyślał dopiero wtedy, gdy albo klęska, albo brak sił i nieporadność skłaniała do szukania oparcia"<sup>10</sup>.

W instrukcji z 11 stycznia, Dowództwo Główne zarządziło, iż główny ciężar organizacji wojska spocząć miał na Dowództwach



Okręgów Wojskowych I (Poznań), II (Września) i III (Jarocin), gdyż "są one w mniejszych stopniach niż inne okręgi zajęte czynnościami bojowymi"<sup>11</sup>.

9 stycznia 1919 r. Rozkazem Dowództwa Głównego nr 4 została rozwiązana Komenda Miasta w Poznaniu. Jej agendy przekazano Dowództwu Okręgu Wojskowego I (ppor. Władysław Zakrzewski) oraz Komendzie Placu w Poznaniu. Rozwiązana została Służba Straży i Bezpieczeństwa, a z jej oddziałów sformowano dwa bataliony garnizonowe (I i II), podporządkowane dowódcy okręgu. Z wyjątkiem wojsk i zakładów bezpośrednio podporządkowanych Dowództwu Głównemu, garnizon twierdzy poznańskiej podlegał W. Zakrzewskiemu. W ten sposób rozwiązany został problem oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa i ich Komendy, jak też nie popularnej wśród powstańców parytetowej Komendy Miasta Poznania. J. Maciaszek i Komenda spełniły jednak ważną rolę, maskując przez kilkanaście dni wobec władz pruskich działalność Dowództwa Głównego i głównodowodzącego.

Ze względu na znaczny procent ludności niemieckiej, Taczak uznał, że w początkowej fazie powstania należy odrzucić zasadę poboru powszechnego. Wprowadzono zatem eksperymentalnie zasadę decentralizacji służby poborowej, przyznając dowódcom Okręgów Wojskowych prawo dysponowania zgłaszającymi się ochotnikami. Dla potrzeb Okręgów utworzono trzynaście Obwodowych Komend Uzupełnień podlegających Wydziałowi Mobilizacyjno-Organizacyjnemu (I b) Dowództwa Głównego. Obszar Obwodów Uzupełniających nie pokrywał się niestety z obszarem terytorialnym Okręgów Wojskowych. Ten błąd Dowództwa Głównego odbił się na liczebności wojsk powstańczych w styczniu 1919 r. Z problemem uzupełnień dał sobie radę gen. J. Dowbor-Muśnicki, który wręcz wymógł na Naczelnej Radzie Ludowej zadekretowanie obowiązkowego poboru.

Według zasad organizacyjnych przyjętych przez Dowództwo Główne, tworzące się wojska powstańcze składały się:

1. z oddziałów ochotników, przede wszystkim mających za sobą służbę wojskową, w wieku od 19 do 40 roku życia;
2. ze Straży Ludowej, składającej się z ochotników, którzy dotąd w wojsku nie służyli, jak i z wysłużonych żołnierzy powyżej lat trzydziestu;

3. z żandarmerii, ochotników, przede wszystkim z byłych żołnierzy i żandarmów<sup>12</sup>.

Zgodnie z rozkazem Dowództwa Głównego, każdy oficer i szeregowy należący do wojsk powstańczych winien posiadać znormalizowaną legitymację i nałożyć odznaki: "1. Orzełka srebrnego (wybór metalu dozwolony, rozmiary orzełka ca 3,5 x 3,5) i kokarda biało-czerwona. 2. Po obu stronach kołnierza u płaszcza i bluzy - 1 i pół cm od brzegu pionowy pasek biało-czerwony o szerokości 1 cm (kolor czerwony bliżej zapięcia). Odznaki szarż podoficerskie i oficerskie będą uregulowane następnymi rozkazami w myśl przepisów obowiązujących dla całego Wojska Polskiego". Uregulowano też pobory oficerów, podoficerów i szeregowców. Ponadto wszystkim oficerom i szeregowym przysługiwało bezpłatne wyżywienie i kwatery<sup>13</sup>.

Mjr Taczak i ppłk Stachiewicz przywiązywali dużą wagę do utworzenia centralnej administracji wojskowej. Z tych też względów, 8 stycznia wystąpili do Komisarjatu z wnioskiem o mianowanie Maciaszka prezesem Komisji Likwidacji dla przejęcia instytucji i zakładów wojskowych od władz niemieckich, a dnia następnego wystosowano memoriał o konieczności powołania administracyjnego zarządu wojskowego.

W pierwszej połowie stycznia działał już pion kwatermistrzowski, obejmujący: intendenturę, rachunkowość, zarząd wytwórni wojskowych i magazynów centralnych, zarząd koni i taboru, referat automobilowy, służbę sanitarną i sądowniczą.

Mając ograniczone pole działania, Dowództwo Główne w różnorodny sposób wpływało na losy powstania. W pierwszym rzędzie starano się zapewnić instruktaż operacyjny i organizacyjny. Założenia operacyjne były skromne ale na miarę możliwości: na północy planowano osiągnięcie linii rzeki Noteci i Kanału Bydgoskiego a na zachodzie - linii jezior zbąszyńskich. Nie był to wyraz myśli taktycznej głównodowodzącego i jego sztabu lecz wynik sytuacji polityczno-wojskowej Wielkopolski, wyrażonej w dyrektywach Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej. Bowiem w trakcie rozmów delegacji Naczelnej Rady Ludowej z przedstawicielami rządu niemieckiego w Bydgoszczy (4 I 1919 r.), Polacy zgodzili się na wycofanie oddziałów polskich z Nakła aby umożliwić Niemcom ewakuację swych

wojsk ze wschodu. Z tych też względów powstańcom zakazano przekraczania linii: rzeka Obra - Kopanica - Kanał Obrzański. Ustalenia te Dowództwo Główne musiało uwzględnić w swych planach, aczkolwiek starano się też popierać politykę faktów dokonanych.

Taktykę oddziałów powstańczych w ciągu pierwszych trzech tygodni walk charakteryzowały działania partyzanckie, z wykorzystaniem doświadczeń Powstania Styczniowego 1863-1864. Np. liczne napady na garnizony niemieckie, na magazyny broni, dworce kolejowe, ujawniały zarówno dodatnie, jak i ujemne cechy ochotniczych oddziałów powstańczych. Często dobrze przemyślane i przeprowadzone z brawurą akcje kończyły się niepowodzeniem, ze względu na brak dyscypliny w oddziałach. Odnosiło się to także do ambitnych i dzielnych, ale nie zawsze działających rozsądnie dowódców.

Formą pomocy dla dowódców oddziałów powstańczych były też różnorodne instrukcje taktyczne. Już na przełomie lat 1918/1919 Dowództwo Główne opracowało instrukcję dla dowódców

Uwzględniając specyfikę akcji bojowych w Wielkopolsce mjr S. Taczak i ppłk. J. Stachiewicz 10 stycznia 1919 r. wydali nowe dyrektywy taktyczne, zawierające przepisy bojowe stosowane w każdej armii walczącej, ale bez wątpienia pomocne każdemu dowódcy powstańczemu<sup>14</sup>.

W Dowództwie Głównym słusznie przewidywano, że gdy minie okres zaskoczenia, Niemcy podejmą zdecydowane kroki, aby odzyskać utracone obszary. Zwarta linia frontu w Wielkopolsce była gwarancją nie tylko możliwości rozszerzenia zasięgu Powstania, ale także, co miało kapitalne znaczenie, utrzymania polskiego stanu posiadania.

30 grudnia 1918 r. u Taczaka i Korfanteo zameldował się ppor. Zygmunt Wieliczka, reprezentujący zwolenników rozciągnięcia powstania na południową Wielkopolskę. Za niewiarygodną przyjął trzeba relację Z. Wieliczki, że "dwaj najbardziej kompetentni w sprawach wojskowych przedstawiciele władz powstańczych nie wykazali zainteresowania rozwojem sytuacji w południowej Wielkopolsce"<sup>15</sup>. Na tym obszarze operacje zaczepne przeciwko garnizonom pruskim wszczęły oddziały ze Szczypiorna (tzw. Batalion Pograniczny) oraz powstańcy z Pleszewa, Jarocina i Ostrzeszowa. Dowódcą tego odcinka frontu został ppor. Władysław Wawrzyniak.

Praktycznie do 10 stycznia obie walczące strony nie przejawiały tu większej aktywności bojowej. Żałamutność wspomnień Wieliczki pośrednio potwierdzają decyzje dotyczące sytuacji w innych częściach Wielkopolski a mianowicie w północno-wschodniej, zachodniej i południowo-zachodniej.

Z dokumentów cytowanych przez W.Lewandowskiego wiemy, że już 1 stycznia 1919 r. Taczak mianował ppłk. K.Grudzielskiego dowódcą nad odcinkiem północno-wschodnim (od 4 stycznia 1919 r.), natomiast do wykonywania zleconych rozkazów K.Grudzielski przystąpił już 2 stycznia 1919 r.<sup>16</sup>

Nie mniejszą uwagę Taczak przywiązywał do rozwoju sytuacji w Wielkopolsce zachodniej. Rolę ośrodka dyspozycyjnego odegrał tam Grodzisk Wlkp., którym dowodził ppor. Kazimierz Zenkteler.

Do połowy miesiąca stycznia 1919 r. Dowództwo Główne zdołało częściowo odrobić stratę czasu, zwinioną zarówno przez Komisarjat Naczelnej Rady Ludowej, jak i przez brak efektywnej pomocy ze strony centralnych władz warszawskich, do momentu wybuchu powstania. Generałowi J.Dowbor-Muśnickiemu przekazano zorganizowany sztab Dowództwa Głównego, dowództwa frontowe i terytorialne, kadry przyszłego Szefostwa Apropowizacji, kadry przyszłej armii regularnej. Obejmował więc dowództwo w klarownej sytuacji.

Mając świadomość niewątpliwych zasług gen. Dowbor-Muśnickiego w zorganizowaniu stutysięcznej Armii Wielkopolskiej, pamiętać musimy, iż o zwycięstwie powstania zdecydowały wydarzenia z przełomu 1918/1919 r., na które trzeba patrzeć nie tylko w aspekcie wojskowym, ale przede wszystkim politycznym, gdyż sukcesy oręza powstańczego skłoniły Naczelną Radę Ludową do przejęcia władzy politycznej.

### Przypisy

1. T.Piszczukowski: Anglia a Polska 1914-1939 w świetle dokumentów brytyjskich, Londyn 1975, s.61 i nast.; Powstanie Wielkopolskie, "Przegląd Zachodni" (Londyn), R.1978, nr 12, s.9-10;
2. A.Czubiński: Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza - charakter - znaczenie, Poznań 1978, s.102 i nast.



2. Rozmowa J. Piłsudskiego z hr. Kesslerem. Opr. J. Holzer, "Kwartalnik Historyczny", R. 1961, nr 2; A. Czubiński: Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w świetle najnowszych badań, "Kronika Miasta Poznania", R. 1964, nr 4, s. 26; T. Piszczkowski: Powstanie Wielkopolskie, op.cit., s. 10-11.
3. Protokół z posiedzenia Komitetu Narodowego Polskiego odbytego w Paryżu dnia 28 listopada 1918 r., (w:) Protokoły posiedzeń Komitetu Polskiego w Paryżu z okresu od 2 października 1918 r. do 23 listopada 1919 r. (wybór). Opracował T. Kuźmiński: "Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z okresu 1914-1939", T. II, Warszawa 1959, s. 152.
4. A. Poszwiński: Czynny aktywizm b. dzielnicy pruskiej a 27 grudnia 1918 r., w: "Dziennik Poznański", R. 1928, nr 296; Narodziny armii w Wielkopolsce, tamże, R. 1934, nr 75; Legendy nie piszę, tamże, R. 1934, nr 110; Przygotowania i zryw Wielkopolski, tamże, R. 1938, nr 259.
5. M. Seyda: Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty, t. 2, Poznań 1931, s. 556 i nast.
6. Meldunek mjr. Ignacego Matuszewskiego z 24 XII 1918 r. do Sztabu Generalnego Wojska Polskiego o sytuacji wojskowej w zaborze pruskim, (w:) Powstanie Wielkopolskie 1918-1919, Poznań 1983. Wybór źródeł. Wybór i opracowanie A. Czubiński i B. Polak, dok. nr 39, s. 106-107.
7. Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowe Biura Historyczne, t. 677. Relacja gen. bryg. Wacława Jana Przeździeckiego z 27 XI 1929 r.; J. Tafelski: Sześćdziesiąta rocznica Powstania Wielkopolskiego, "Przegląd Zachodni" (Londyn), R. 1978, nr 12, s. 7; Z. Wygocki: Nieznany list Naczelnej Rady Ludowej do Prezydenta Wilsona, tamże, s. 16.
8. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919, Poznań 1968. Wybór źródeł, dok. nr 28, 9 XII 1918 - Sprawozdanie nieznanego informatora (s. 86-88); nr 30, 14 XII (s. 89-89), nr 31, 15 XII (s. 91-95), nr 33, 16 XII (s. 96-98), nr 34, 17 XII (s. 98-99) - sprawozdania J. Hulewicza dla J. Piłsudskiego; K. Rzepa: Przygotowania do Powstania Wielkopolskiego i jego przebieg w aktach

Archiwum Belwederskiego, "Dzieje Najnowsze", R.1978, z.4 m.in. sprawozdanie z podróży do Poznańskiego z 9 XII; Raport I. Maruszewskiego i J.Hulewicza do J.Piłsudskiego z 14 XII, Raport kpt. S.Łapińskiego z 26 XII i notatka z tegoż dnia.

9. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł, op.cit., dok. nr 72, s.148 i nast.
10. Centralne Archiwum Wojskowe. Teki dr. W.Lewandowskiego.
11. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł, op.cit., dok. nr 87, s.177-178.
12. J.w. Dok. nr 75, s.152. R.dz. DG nr 3.
13. Tamże. Przepisy ubiorcze ogłoszone zostały w rozkazach dziennych Dowództwa Głównego po przejęciu dowództwa przez gen. J.Dowbor-Muśnickiego. Tamże, nr 72, s.149. R.dz. DG nr 2.
14. Tamże. Dok. nr 82, s.165-167. R.dz. DG nr 5.
15. Z.Wieliczka: Od Prozny po Rawicz. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Poznań 1931, s.52-53.
16. W.Lewandowski, A.Załęski: Bój o Szubin dnia 11 I 1919 r., t.I-II, Poznań 1936-1937.

**WIERZEJEWSKI** Wincenty (1889-1972), przywódca poznańskiej konspiracji przedpowstaniowej, pułkownik WP. Ur. 28 X w Poznaniu, w rodzinie bednarza Franciszka i Michaliny z Majewskich. W Poznaniu uk. szk. powszechną i średnią, a w Krakowie studia malarskie. Należał do organizacji samokształceniowych i niepodległościowych. Porwany ideą skautową, stał się wielkim orędownikiem utworzenia tej organizacji w zaborze pruskim. W r. 1912, po uk. jednorocznej służby wojskowej W-i uczestniczył w zawiązaniu pierwszego zastępu skautowego, co nastąpiło 17 X 1912 w mieszkaniu H.Śniegockiego. Komendantem tego zastępu, nazwanego "Poznań", został W-i. Cieszył się widocznie autorytetem jako najstarszy z grona organizatorów i z najlepszą wiedzą wojskową. Jeszcze w 1912 zastęp rozwinął się w drużynę "Piast". Na jej czele jako drużynowy stanął W-i. Drużyna wykazała się dużą prężnością. Szerszy rozgłos zdobyła przez zorganizowanie 19 I 1913 w Wiegolewie pod Bukiem obchodu 50-lecia powst. styczniowego, z gawędą o powstaniu, bojowymi pieśniami i grammi terenowymi. Niebawem wzrosła liczba drużyn, umożliwiając utworzenie hufca "Piast" pod komendą W-go. Hufiec składał się z 4 drużyn po 2 plutony, a pluton z 2 zastępów, liczących po 8-10 skautów. Na rzecz skautingu W-i oddał także swój talent plastyczny, przygotowując serię okolicznościowych pocztówek z życia skautingu. Według jego pomysłów wykonano pierwsze sztandary dla drużyn i hufca, oznaki przynależności do drużyn i oznaki stopni. Na czele poznańskiego skautingu W-i stał do 1914, kiedy to zmobilizowany został do wojska niem. i skierowany na fr. zach. do Belgii i Francji. Lekko ranny, na początku 1915 przyjechał do P-nia, lecz do pułku więcej nie wrócił i ukrywał się jako dezertor. Jego miejsce komendanta hufca objął H.Śniegocki. W-i zajmował się malowaniem pocztówek skautowych, był też autorem odezwy z lutego 1918, zatytułowanej "Czwarty rozbiór Polski", wyrażającej protest przeciwko oderwaniu Ziemi Chełmińskiej. Rozlepiona przez skautów na domach, kościołach i pomnikach poznańskich wywołała duże poruszenie w mieście, spowodowała energiczne występowanie policji, aresztowanie kilkunastu skautów, proces i więzienie.

W-i ukazywał się w różnych miejscach, m.in. w lokalu Muzeum Archeologicznego, gdzie troskliwie opiekował się nim Józef Kostrzewski. Zapuścił brodę, dysponował podrobionymi dokumentami. Fałszowaniem dokumentów zajął się po nieudanej próbie ucieczki do Szwajcarii w maju 1917 z fałszywym paszportem. Aresztowany i uwięziony, przed wywiezieniem do Szpandawy, zwolniony został z więzienia wojskowego przy forcie Grolmana w P-niu. Znowo się ukrywał, przeważnie pod opieką Kostrzewskiego. Na początku 1918 W-i przystąpił do tworzenia nowej organizacji niepodległościowej o charakterze wojskowym - POW zaboru pruskiego (POW ZP). Pomocy udzielili mu wypróbowani w konspiracji niepodległościowej działacze skautingu, zwłaszcza H. Śniegocki, S. Saroszewski, J. Jęczkowiak. Nazwa organizacji była zbieżna z POW istniejącą w Królestwie, gdyż ogólnie przyświecał im ten sam niepodległościowy cel, a.e. zarówno ze względu na odmienne warunki polityczne i metody działania - obie organizacje działały samodzielnie. Według W-go kontakty z W-wą nawiązane zostały dopiero wiosną 1918. Celem POW ZP było przygotowanie zbrojnego powstania przeciwko niem. zaborcy. Z tych też względów W-i stawił na scalenie z POW ZP różnych grup konspiracyjnych, liczących od kilkunastu do kilkudziesięciu członków. Zabiegi te powiodły się tylko częściowo. W przededniu klęski cesarskich Niemiec POW ZP liczyła kilkuset członków, z czego ok. 200 w P-niu. W listopadzie 1918 kierownictwo ogniw POW ZP przejął inż. M. Andrzejewski. W-i miał swój udział w pomyślnym przebiegu tzw. zamachu na Ratusz 13 XI 1918. Poświęcił swój czas pracy w skautingu, przygotowując ich do powst. Brał udział w przygotowaniach do uwolnienia J. Piłsudskiego z Magdeburga. Po wybuchu walk w P-niu, 28 XII 1918 W-i na czele sformowanej przez siebie kp skautowej zajął Fort Grolmana, usuwając z niego załogę niem. Część tej kp brała udział w zajęciu stacji lotniczej na Ławicy, ale bez W-go. Kp została przeniesiona do koszar 6 p. grenadierów, stanowiąc załazek pierwszej regularnej kp wojska powstańczego: 1 kp 1 p. strz. wlkp. 26 I 1919 p. został zaprzysiężony i otrzymał sztandar. W skład pocztu wchodził W-i. Dekretem Komisarjatu NRL nr 8 poz. 19 z 1 III t.r. W-i otrzymał nominację na ppor. Z 1 p. strz. wlkp. W-i przeszedł szlak bojowy w wojnach 1919-1920. Służył w p. do



1930, awansując do stopnia por. i kpt. W 1930 został komendantem jednej z kp w Szkole Podchorążych Piechoty w Śremie. W 1930-32 był szefem PWiWF w Samodzielnym Referacie Informacyjnym DOK nr VII w P-niu. Zajmował się też sprawami mniejszości niemieckiej. Prawdopodobnie dla zmylenia wywiadu niemieckiego W-i przeniesiony został na dowódcę kp wartowniczej w Wojskowej Składnicy Przeładunkowej na Westerplatte. W 1938 przeniesiony został w stan spoczynku. Stworzył wówczas wrażenie, iż skoncentrował się na sprawach artystycznych, m.in. biorąc udział w wystawach malarskich. Malował obrazy olejne i akwarele, zwłaszcza pejzaże, portrety, motywy sportowe. M.in. syreny na Westerplatte (1934), Dęby rogałińskie (1935), Harcerze nad morzem (1935). Brał udział w wystawach Stow. Sztuk Pięknych w P-niu, Stow. Artystów Poznańskich i w wystawie: Sztuka, kwiaty, wnętrza w P-niu, w wystawie morskiej w Gdyni i innych. Objął też przedstawicielstwo katowickiej firmy w P-niu, przy ul. Mostowej. W firmie tej zatrudniono szereg osób związanych z tworzeniem struktur Tajnej Organizacji Konspiracyjnej, tworzonej przez Oddział II Sztabu Głównego w W-wie na wypadek agresji niem. W-i odgrywał kierowniczą rolę w TOK. Nawiązywał kontakty, tworzył ośrodki dywersji, organizował szkolenie. Do zakonspirowanych struktur W-i wprowadził wielu byłych powst. wlkp., w tym kapelanów. W 1939 W-i samochodem przez W-wę, Zaleszczyki dotarł do Budapesztu, nast. do Rumunii i Jugosławii. Przez Francję dotarł do W. Brytanii. W r. 1940 pracował w Szkocji nad utworzeniem I Bryg. Strzelców. W t.r. objął redakcję czasopisma I Brygady "Czata" i przeszedł do pracy w referacie oświatowym. W 1945, po zakończeniu wojny, otrzymał emeryturę w stopniu płk. Zajmował się malarstwem sztalugowym i dekoracyjnym, rzeźbą i wzornictwem. Zm. 8 IX 1972 w Leeds, w hrabstwie Yorkshire i tam pochowany. Odznaczony był m.in. Krzyżem VM 5 kl., KN z M., KW (4 x), SKZ, medalami i odznakami. Zawarł zw. małżeński z Ireną Janowską, która zm. w 1927, pozostawiając dwie córki: Danutę (zm. w 1943) i Stefanię. W 1945 zawarł zw. małżeński z Angielką, Mary Powell. Małżeństwo było bezdzietne.

Źródła informacji: TU NRL nr 10 z 20 III 1919 r., s.51; Łoza, s.797; Grot Z.: Wincenty Wierzejewski (1889-1972) pierwszy przywódca poznańskiej konspiracji przedpowstańczej, K Wlkp., 1978 r., s.98-112; Pietrzak J.: O narodzinach Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, "Sobótka", 1976 r., nr 2, s.355-359; Polak B.: Konspiracja polska w Poznaniu (1912-1918), KMP, 1985, nr 3-4, s.81-96; inf. M.Woźniaka z P-nia.

**P A L U C H** Mieczysław (1882-1942), działacz niepodległościowy, major WP. Ur. 10 XII 1882 r. we wsi Trzemzał w pow. mogileńskim, w rodzinie chłopskiej Jana P. i Józefy z Mayorów. Rodzice P. posiadali kilkudziesięciomorgowe gospodarstwo, stanowiące źródło utrzymania dla jedenaściorga dzieci. Szk. elementarną P. uk. w Trzemżalu, a mając dziesięć lat został uczniem gimn. w Trzemesznie (1898). Progimnazjum uk. w 1905. Udzielał się w Tow. Tomasza Zana, ucząc młodszych kolegów j.polskiego i historii, uczestniczył w strajku szkolnym, za co został wydalony z Trzemeszna. Przyjęty do gimn. w Gnieźnie, za działalność w ITZ został ponownie wydalony. Ojciec postarał się jednak o przyjęcie syna do gimn. w Wągrowcu, a nast. (z pomocą szwagra Józefa Jarreckiego) w Międzyrzeczu, gdzie w r. 1909, jako eksternista uzyskał świadectwo dojrzałości. Choć nie był prymusem, to uczył się dobrze, a źródłem jego szkolnych perypetii była aktywność patriotyczna i demonstracyjnie okazywana niechęć do pruskich nauczycieli.

Po maturze P., dzięki pomocy finansowej swego brata Kazimierza, podjął studia ekonomiczno-handlowe w Berlinie (Handelshochschule), kończąc cztery semestry, uwiązane egzaminem i patentem uprawniającym do pracy w przedsiębiorstwach handlowych. Utrzymywał żywe kontakty z Polonią berlińską. Praktykę odbył w Gdańsku, w przedsiębiorstwie rolniczo-handlowym. Dn. 13 X 1913 został powołany do odbycia służby wojskowej w 5 pac w P-niu. Po wybuchu wojny światowej nadal służył w artylerii, awansując na kolejne stopnie podoficerskie. 1 IV 1916 otrzymał patent ppor. czasu wojny. W armii pruskiej prowadził agitację narodową wśród

żołnierzy - Polaków. Miał opinię doskonałego mówcy, porywającego słuchaczy żarem swych wypowiedzi, prostotą języka i siłą argumentów. Przez lata nauki, studiów i służby wojskowej ukształtował się charakter P. Przeżycia i niepowodzenia nie pozostały bez wpływu na jego psychikę.

Jesienią 1918 P. nie wrócił z urlopu do swej jednostki; ukrywał się w stronach rodzinnych i w Kępnie pod ps. Maks, Polchowski, Trzemeszeński. 7 XI 1918 w poszukiwaniu pracy w Zakładach Cegielskiego P. przyjechał do P-nia. Przypadkowo spotkał B. Hulewicza, swego przyjaciela z lat szkolnych, który wciągnął P. w przygotowania do powst., załatwiając mu mieszkanie w pensjonacie panien Goetzendorf-Grańbowskiach przy pl. Wilhelma 6 (obecnie pl. Wolności). P. szybko zorientował się w mozaice polskich org. konspiracyjnych, nawiązał kontakty z W. Korfantym i por. B. Sikorskim. Po 9 XI 1918 komisarze NRL widzieli w P. człowieka mogącego ująć w rzyzy dyscypliny prących do powst. członków POWZP, jak i organizatora kadr wojskowych w ramach legalnie tworzonych oddziałów porządkowych. P. przyczynił się do sukcesu brawurowego najścia na Ratusz i opanowania przez Polaków Wydziału Wykonawczego Poznańskiej RRŻ (13 XI 1918), objął też kuratelę nad POWZP. Powierzono mu też organizację oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa, tworzonych na podstawie zarządzenia pruskiego Ministra Wejny.

W ciągu listopada 1918 r. P. skupił wokół siebie grupę młodych oficerów i podoficerów, co umożliwiło nie tylko rozwój organizacyjny oddziałów SSiB, ale także podjęcie próby stworzenia namiastki ośrodka dyspozycyjnego dla legalnie i nielegalnie działających oddziałów polskich, zarówno w P-niu jak i na prowincji. W historiografii przyjęło się określenie "grupa Palucha", "sztab Palucha" itp. Sformowano baon SSiB liczący 22 XII 1918 dziewięć kp., ogółem ok. 3000 żołnierzy, w trzeciej części uzbrojony. Nawiązano kontakty z Wrześnią, Jarocinem i kilkoma innymi miastami w Wlkp. Zbierano dane o stanie osobowym garnizonu poznańskiego, wprowadzono Polaków jako kontrolerów z ramienia RRŻ tak do instytucji wojskowych, jak i do administracji cywilnej.

Za milczącą zgodą Komisarjatu NRL od 9 XII 1918 P. utrzymywał

kontakty z wysłannikami Sztabu Generalnego WP, dostarczając im dane do raportów o sytuacji wojskowej w P-niu. Od 14 XII t.r. raporty takie P. wysyłał sam, wprost do W-wy. 26 t.m. do P-nia przybył kpt. S.Nilski-Łapiński, który nawiązał kontakt z J.Maciaszkiem i P.

27 XII 1918 P. włączył się aktywnie w wydarzenia rozgrywane się na ulicach P-nia. Wprowadził do akcji oddziały SSiB, usiłował skłonić kierownictwo polityczne do ogłoszenia zbrojnego powstania na terenie całego zaboru. Od 28 XII 1918 do 4 I 1919 w oparciu o komendę SSiB P. organizował ochotników do oddziałów piechoty, artylerii i kawalerii. Wysłał też emisariuszy do Gniezna i Wrześni, co przyczyniło się do zaktywizowania tamtejszych zwolenników walki zbrojnej, a w rezultacie do wyzwolenia tych miast. Z jego inicjatywy przejęto centralę telefoniczną na poznańskiej Poczcie Głównej oraz fort "Grolman".

Po utworzeniu polsko-niemieckiej Komendy m. P-nia z J.Maciaszkiem, rychło doszło do sporu między Maciaszkiem a P. o podporządkowanie komendzie oddziałów SSiB. 3 I 1919 P. przedstawił KNRL projekt wypowiedzenia Niemcom "małej wojny". Równocześnie opracował elaborat przejęcia przez poznańską komendę SSiB magazynów broni. Działania P. KNRL potraktował jako przejaw niesubordynacji i próbę sprowadzenia na drugi plan istniejącego od 28 XII 1918 DG. Na polecenie KNRL DG pozbawiło P. dowództwa nad SSiB (4 I 1919) i skierowało do nieistniejącej jeszcze komendy artylerii. Na polecenie DG, w nocy z 5 na 6 I 1919 P. wziął udział w wyprawie na Stację Lotniczą w Ławicy, którą zajęto przy minimalnych stratach. Dn. 8 I t.r. P. przydzielony został do oddziałów ppłk. K.Grudzielskiego jako szef sztabu i wziął udział w przygotowaniach i walkach podczas tzw. akcji szubińskiej (11-15 I 1919).

Mianowany szefem sztabu fr. pn. P. przyczynił się do utrzymania linii Noteci, m.in. podczas walk pod Kcynią 3 II 1919. Po reorganizacji frontów (poł. III 1919) DG powierzyło P. szefostwo sztabu 2 D. Strz. Włkp. sformowanej z wojsk fr. pn. Dekretem KNRL nr 41 z 13 IV 1919 P. mianowany został por., ze starszeństwem od 1 V 1914 r. Wkrótce też, dekretem nr 49 z 5 V t.r. awansowany został do stopnia kpt., ze starszeństwem od 1 V 1919.



RDzDG nr 140 z 24 V 1919" "Szef sztabu 2-giej dywizji Strz. Wlkp. kpt. Paluch został przydzielony do dyspozycji Inspektora Artylerii. Kpt. P., który pracował razem z gen. Grudzielskim na froncie północnym od samego początku walk z Niemcami - dziękuję serdecznie za jego owocną i energiczną pracę i spodziewam się, że w przyszłości powróciwszy do swego rodzaju broni, kpt. P. da mi niejedną okazję do odznaczenia jego zasług". Przydział ten był tymczasowy, gdyż 25 VI 1919 RDzDG nr 172 P. wyznaczony został na dowódcę 8 p. strz. wlkp. W trakcie oceny kwalifikacyjnej gen. W. Odyniec przedstawił o P. następującą opinię: "Wykształcony, zdolny, towarzyski. Bardzo energiczny. Dobrze obeznany ze służbą wojskową. Dobry organizator. Z zamiłowaniem i umiejętności pracuje nad wyszkoleniem żołnierzy i oficerów i takiejże pracy wymaga od podległych mu oficerów. Jako dowódca pułku jest bardzo odpowiedni. Korpus oficerski prowadzić umie. Trochę może za ostry z oficerami przed frontem (oddziałów)".

Po podporządkowaniu 8 p. Strz. Wlkp. płk. A. Jasińskiemu, P. popadł w ostry konflikt z przełożonym. Sprawa oparła się o gen. J. Dowbor-Muśnickiego; odbyła się też rozprawa przed Wojskowym Sądem Okręgowym w P-niu. P. zarzucał płk. Jasińskiemu, że ten osobiście go nienawidzi, a pułkownik wniósł sprawę o obrazę, naruszenie czci i odmówienie posłuszeństwa. Sprawa zakończyła się przeniesieniem P. do dyspozycji Dowództwa Frontu Wlkp. Rozkazem Dowództwa Frontu nr 17 z 23 XII 1919 P. przeszedł do dyspozycji DOGen. w P-niu, na tymczasowe stanowisko oficera sztabowego Inspekcji Artylerii, faktycznie obejmując je 24 I 1920.

Po zakończeniu operacji rewindykacyjnej P. zameldował się do dyspozycji W. Korfantego, który stał na czele Polskiego Komitetu Plebiscytowego na Górnym Śląsku. Początkowo wniosek W. Korfantego o przeniesienie P. do pracy plebiscytowej został załatwiony negatywnie: P. nie uzyskał urlopu i oddelegowania. Dopiero interwencja w MSWojsk. przyniosła pożądany skutek i 2 III 1920 P. skierowany został na Śląsk; objął kierownictwo Wydziału Apropowiczającego Polskiego Komitetu Plebiscytowego. Równocześnie nawiązał kontakty z komendą POW Górnego Śląska, dzieląc się swymi doświadczeniami z okresu powst. Wlkp., zwłaszcza walk na fr. pn.

Wskutek zajęć spowodowanych przez Niemców 17 VIII 1920, żąda-

jących ogłoszenia tzw. neutralności Górnego Śląska, Niemcy demolowali polskie lokale, podpalili siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego, strzelali do żołnierzy z kontyngentu francuskiego. W nocy z 19 na 20 sierpnia na rozkaz Komendy Głównej POWGS wybuchło II powstanie śląskie. Rozkaz ten poparty został odezwą W. Korfanteo do ludności polskiej z wezwaniem do samoobrony. Dowództwo powstania powierzono kpt. M. Paluchowi. Walki trwały do 24 sierpnia i zakończyły się wskutek interwencji Komisji Międzysojusznicy. Zdekonspirowana POWGS formalnie została rozwiązana. Jej zadania przejęła legalna Centrala Wychownia Fizycznego (CWF), na czele której stanął P. W jego rękach zbiegały się nici pracy konspiracyjnej na całym obszarze plebiscytowym. P. wykorzystywał dotychczasową kadre POWGS i jej siatkę organizacyjną. Zadaniem organizacji było stworzenie "punktów oporu na wypadek akcji wojskowej". Wskutek intryg piłsudczyków P. wycofał się z działalności w CWF, ale nadal działał w Komitecie Plebiscytowym.

29 III 1922 P. przeniesiony został do rezerwy, z równoczesnym awansem na stopień mjr. ze starszeństwem od 1 VII 1919. Po przejściu do rezerwy P. zamieszkał z żoną w P-niu. Nie uzyskawszy odpowiedniego stanowiska w administracji państwowej, otworzył prywatne Biuro Rolniczo-Handlowe. W 1923 otrzymał w dzierżawę polniemiecki majątek Piwnice koło Torunia. Zawiedziony i rozczarowany, związał się z piłsudczykami. Od 1922 r. działał w Zw. Tow. Powstańców i Wojaków, przekształconego w Generalny Zw. Tow. Powstańców i Wojaków Ziem Zachodnich RP. P. powierzono stanowisko komendanta Związku z zadaniem organizowania przysposobienia wojskowego. Wskutek rozdzwieńców z DOK nr VII, P. zrezygnował ze stanowiska. Aktywnym stał się znowu po przewrocie majowym 1926. Dał się poznać jako rzecznik pełnej i bezwarunkowej współpracy z obozem sanacyjnym. Już w sierpniu 1926 z R. Konkiewiczem i L. Suszyńskim został przyjęty przez J. Piłsudskiego. P. i mjr rez. M. Kwieciński doprowadzili do rozłamu w Zw. Tow. Powstańców i Wojaków DOK nr VII, stawiając wniosek o uznanie sanacyjnego Zw. Strzeleckiego za równorzędną organizację i nawiązanie z nim współpracy. Wniosek jednak nie przeszedł, a P. i jego zwolennicy na zjeździe w P-niu 12 VI 1927 utworzyli Wielkopolski Zw.

Powstańców i Wojaków. P. został prezesem związku. Słabość związku skłoniła P. do połączenia się ze Zw. Strzeleckim; w grudniu 1926 z S.M.Rybką wysłał list do J.Piłsudskiego, deklarując gotowość współpracy powst. wlkp. z rządem. Rozpoczęło to okres rozbitcia politycznego środowiska byłych powstańców, który trwał aż do wybuchu wojny. W 1930 płk Walery Sławek powierzył P. stanowisko prezesa Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem na województwo poznańskie. Jednakże stosowanie bezkompromisowych rozwiązań wyeliminowało P. z działalności politycznej. W 1934 P. przyjął posadę dyrektora nadzoru państwowego dóbr hr. A.Hochberg-Pszczyńskiego. Do wybuchu wojny opublikował szereg artykułów dot. powstania Wlkp.

Po klęsce we wrześniu 1939 P. przedostał się do Francji. Nie otrzymał tam jednak żadnego przydziału. Jeszcze większe rozczarowanie spotkało go w W.Brytanii, gdyż jako zaangażowany zwolennik sanacji skierowany pozostał na "wyspę węzów", Bute w Szkocji, do obozu Rothsay. Tam też wystąpił z referatem z okazji 22 rocznicy wybuchu powstania 1918.

18 VII 1942 P. zm. na zawał serca. Pochowany został na cm. Rothsay, żegnany przez ks. Mariana Godlewskiego, dziekana WP w Rothsay.

Był odznaczony VM 5 kl. (za Powst. Wlkp.), KN z M., OOP kl.4, ZKZ, Gwiazdą Śląską oraz szeregiem medali i odznak. Odznaczenia niem. P. zwrócił dowództwu niemieckiemu. Imię M.P. nosi ul. na Jeżycach w P-niu, jak też Szk. Podstawowa nr 30 w Poznaniu przy ul. Garncarskiej.

W 1921 r. zawarł zw. małżeński z Jadwigą Wieczfińską; rozwiódł się w 1936 r. Dzieci nie posiadał.

Źródła informacji: CAW. tap. 206; tamże I.170.2, t.1-2; 13, t.1; 14, t.1; APP DOGen. w P-niu 7; BK PAN - dyplom nadania Krzyża Virtuti Militari; dokumenty i zdjęcia w posiadaniu Gabrieli Grodzkiej; siostrzenicy P.; TU NRL nr 8 z 25 VI 1919 i nr 10 z 10 V 1919; M.Paluch: Pierwsze zawiązki siły zbrojnej w Wielkopolsce przed lat 10, "Żołnierz Wielkopolski", 1928 r., nr 51-52, s.2-3; tegoż: Szkic walk pod Kcynią na froncie północnym w dniu 3 lutego 1919 r., "Wolność", 1922 r., nr 1, s.3-5; tegoż: Polska

Organizacja Wojskowa zaboru pruskiego, (w:) Polska Organizacja Wojskowa, W-wa 1930, s.244-250; toż: (w:) Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł, P-ń 1983, s.351-355; tegoż: Wielkopolska w dniach grudniowych 1918 r., Dz.Pozn., 1932 r., nr 298, s.1; Polak B.: Konspiracja polska w Poznaniu (1912-1918), KMP, 1984, s.81-96; tegoż: Mieczysław Paluch (1888-1942), KMP, 1985 r., nr 4, s.19-38 (tamże źródła i literatura).

**Z A K R Z E W S K I - W Y S K O T A** Władysław (1894-1982), współorganizator konspiracji przedpowstaniowej, pułkownik WP. Ur. 7 I 1894 we Wrocławiu, w rodzinie inż. elektryka Witolda Z. i Zofii Zakrzewskiej z Kretkowa. W Legnicy uk. 9-klasową Wyższą Szk. Realną, uzyskując świadectwo dojrzałości. 11 VIII 1914 zmobilizowany do armii niem. brał udział w walkach na fr. zach. 7 III 1916 mianowany ppor. W listopadzie 1918 wrócił do P-nia, gdzie nawiązał kontakt z M.Paluchem i jego grupą. Organizował oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa, współpracował z Komendą Straży Ludowej, opracowywał plany opanowania P-nia na wypadek wybuchu powst. 27 XII 1918 wraz z M.Paluchem i Z.łakińskim kierował akcją oddziałów SSiB. 2 I 1919 przeszedł ze SSiB do dyspozycji DG, organizując Okręg Wojskowy I (twierdza Poznań). 20 I t.r. zatwierdzony dowódcą tego okręgu. 1 III 1919 mianowany szefem Sekcji Organizacyjnej DG, a 6 IV t.r. - Szefem Wydziału Organizacyjnego DG. Od 1 VII do 12 IX 1929 pełnił funkcję Szefa Sztabu 2 D. Strz. Wlkp. Dekretem Komisariatu NRL nr 13 poz.32 mianowany w marcu 1919 ppor. ze starszeństwem od 1 II 1914, a 5 V 1919 mianowany kpt. ze starszeństwem od 1 V t.r. Z 16 DP brał udział w rewindykacji Pomorza. 10 II 1920 w Pucku uczestniczył w zaślubinach z Bałtykiem. W 1920 przeszedł szlak bojowy dywizji. 20 IX t.r. objął dowództwo baonu 57 pp. 20 VI 1921 mianowany szefem Oddziału Personalnego DO Gen. w P-niu. W l. 1923-1924 studiował w Wyższej Szk. Wojennej w W-wie. W kwietniu 1924 wrócił do 57 pp, w którym służył do 1927. Od 1924 do 1928 studiował prawo na Uniwersytecie w P-niu. 3 V 1926 mianowany mjr.



Wskutek trwałej kontuzji kolana, po długotrwałej kuracji szpitalnej 31 X 1928 Z. przeniesiony został do rezerwy. Do 1939 pracował na różnych stanowiskach handlowo-administracyjnych, m.in. na Śląsku i w Gdyni jako Pełnomocnik Rządu RP.

We wrześniu 1939 zmobilizowany do Armii "Poznań". Wzięty do niewoli, na początku 1940 ze względu na stan zdrowia został zwolniony z obozu jenieckiego. Zamieszkał u rodziny w W-wie i tam wstąpił do ZWZ-AK. Awansowany do stopnia ppłk. W akcjach dwukrotnie raniony. Aresztowany przez Gestapo uciekał. Ujęty po raz drugi został odbity. Aresztowany po raz trzeci został osadzony w obozie koncentracyjnym Gross Rosen i Mittelbau Dora. Po wyzwoleniu leczył obustronne zapalenie płuc i awitaminozę. Po krótkim pobycie w kraju Z. wraz z rodziną wyjechał do USA, a następnie do Argentyny. Pracował zawodowo, pisał wspomnienia z powstania wlkp. W 1968 odwiedził Polskę i wygłosił prelekcje o przygotowaniach i przebiegu powstania. Zm. 9 V 1982 w Buenos Aires i tam został pochowany. Był odznaczony VM 5 kl., KN z M., OOP 5 kl., KW (2 x), jugosłowiańską Komandorią św. Sawy oraz szeregiem medali. W 1936 zawarł zw. małżeński z Zofią Kruk. Dzieci: Ryszard (ur. 1937), Maciej (ur. 1938), Andrzej (ur. 1943).

Źródła informacji: CAW, akta personalne 1588, VM, KW; TU NRL nr 2 z 28 III 1919, s.6 i nr 10 z 10 V 1919, s.30; Wojskowe aspekty, wg ind.; Zakrzewski Wyskota W.: Tworzenie regularnych oddziałów Wojska Polskiego przed wybuchem Powstania Wielkopolskiego, Dziennik Poznański, 1929, nr 1, s.2, nr 4, s.7, nr 5, s.10; tegoż: Opanowanie Poznania. Wspomnienia uczestników Powstania Wielkopolskiego, Kurier Polski (Buenos Aires) 1969 r., nr 15-26; Opanowanie Poznania w Powstaniu Wielkopolskim (Fragmenty Wspomnień), "Novum", 1971 r., nr 2, s.163-187; tegoż: Opanowanie Poznania w Powstaniu Wielkopolskim, PZ (Londyn), 1980., nr 1-2, s.4-16, 1980, nr 3-5, s.13-28, 1981, nr 1-3, s.1-18; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie, wg ind.; Polak B.: Konspiracja polska w Poznaniu (1912-1918), KMP, 1984, s.81-96; tegoż: Mieczysław Paluch (1888-1942), KMP, 1985, nr 4, s.25 i nast. informacje rodziny.

**Ł A K I Ń S K I** Zygmunt (1892-1961), współorganizator Służby Straży i Bezpieczeństwa w Poznaniu, adiutant Inspekcji Artylerii, generał brygady WP. Ur. 27 I w Kościanie w rodzinie Jana i Teresy z Książopolskich. Po uk. szk. powszechnej uczęszczał do gimn. w P-niu, gdzie w r. 1913 uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 6 VIII 1914 do II 1918 służył w artylerii niem. na fr. zach. Od 1 II 1918 do k. października t.r. w stopniu ppor. instruktor artylerii w Polskiej Sile Zbrojnej (Polnische Wehrmacht). Od XI t.r. do 8 I 1919 adiutant baonu SSiB w P-niu. 27 XII 1918 ł. kierował akcją oddziałów SSiB z punktu dowodzenia, który mieścił się w Zamku. Od 9 I 1919, po skierowaniu M.Palucha przez DG do grupy K.Grudzielskiego, ł. tworzył Dowództwo Artylerii i referował w DG sprawy artylerii. Dow. Artylerii występujące do 19 I t.r. pod nazwą Komendy Artylerii, podporządkowano wszystkie formacje artylerii tworzone w koszarach 20 pap, 23 pap i 5 pac. 5 I 1919 ukazał się rozkaz nr 1 Komendy Artylerii, w zast. M.Palucha podpisany przez ł-go. Po objęciu 20 I t.r. funkcji Inspektora Artylerii przez A.Kędzierskiego, ł. wyznaczony został adiutantem Inspekcji. Dekretem KNRL nr 13 poz.22 z 2 III 1919 ł. mianowany został por. ze starszeństwem od 1 VI 1914. Od 15 IV ł. objął dowództwo 3 baterii dyonu artylerii konnej. Dekretem KNRL nr 104 z dn. 1.VI t.r. mianowany został kpt. Od sierpnia t.r. ł. przeniesiony został do 2 pal, jako d-ca baterii, a od XI t.r. jako d-ca I dyonu. Dowodząc dyonem przeszedł szlak bojowy pułku w l. 1919-20. Od października 1921 do 23 VI 1922 ł. był członkiem Komisji Weryfikacyjnej dla b. oficerów armii niem. Od 24 IV 1922 do 15 II 1924 ł. był szefem Oddziału Personalnego DOK nr VII w P-niu. 15 II 1924 w stopniu mjr. objął dowództwo 7 Dyonu Artylerii Konnej Wlkp. Dn. 1 I 1928 mianowany ppłk., a 1 I 1932 - płk. Dyonem ł. dowodził do kwietnia 1934. Nast. skierowany został na stanowisko d-cy 10 pal (IV 1934 - X 1938), a od 1 X 1938 dowodził artylerią dywizyjną 30 DP. W wojnie 1939 walczył do 28 IX 1939. Przedostał się do Francji, gdzie od kwietnia do czerwca 1940 dowodził artylerią dywizyjną 3 DP. Po ewakuacji do W.Brytanii, od lipca 1940 do listopada 1941 był z-cą d-cy 1 Bryg. Strz. I Korpusu w Szkocji, w I 1942 wyjechał na Bliski Wschód. Był komendantem Centrum Wyszkolenia Sam. Bryg.

Strz. Karpackich, nast. d-cą artylerii 3 D. Strz. Karpackich II Korpusu, i d-cą 7 DP (do IV 1947). 3 V 1945 mianowany gen. bryg. Po demobilizacji osiedlił się w Londynie, gdzie zm. 24 III 1961. Pochowany został na cm. Gunnesbury. Odznaczony był m.in. VM 5 i 4 kl., KN, OOP 5 kl., KW (2 x), ZKZ z M., orderami i medalami zagranicznymi.

Źródła informacji: CAW, akta personalne; tamże, I.170.1, t. 1-2; tamże, I.170.14, t.1; TU NRL nr 2 z 28 III 1919, s.5, nr 21 z 24 VI t.r., s.115 i nr 23 z 24 VI t.r., s.115; Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł, 101-103, 109, 120, 158-159; Wojskowe aspekty - wg ind.; GPO, s.101; Wyskote Za - krzewski W.: Opanowanie Poznania w Powstaniu Wielkopolskim, (w:) "Przegląd Zachodni" (Londyn), 1980, nr 1-2, s.4-16 i nr 3-5, s. 13-28; 1981, nr 1-3, s.1-18; wywiad z Z.Łakińskim, "Orzeł Biały" (Buenos Aires) 18 i 25 XII 1958; Stylo B.: Zarys historii wojennej 17 Pułku Artylerii Polowej, W-wa 1929; 6-22, Antropow J.: Zarys historii wojennej 7 Dywizjonu Artylerii Konnej Wielkopolskiej, W-wa 1928, s.4; Wesołowski A.: Organizacja i działania artylerii wielkopolskiej (1918-1919), (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975).

**L A N G E** Julian Bolesław (1873-1954), komendant Straży Ludowej, tytularny pułkownik Obrony Krajowej. Ur. 9 I w Chełmnie (Pomorze), w rodzinie kupca Ignacego i Jadwigi ze Skrzyneckich. Szk. powszechną, 3 klasy gimn. i 3 klasy technikum uk. w rodzinnym mieście, po czym uzyskał ślusarskie uprawnienia mistrzowskie. W Berlinie uczęszczał na kurs "Reform Technicznych" i do wieczorowej wyższej szkoły budowy maszyn, równocześnie pracując w fabrykach turbin i urządzeń elektrycznych (1890-1900). Służbę wojskową odbył w marynarce wojennej (1892-1895). W l. 1908-1910 pracował w berlińskiej fabryce parowozów, kierując oddziałem mechanicznym. Od 15 II 1910 kierował fabryką H.Cegielskiego i "Thermoelektromotor" w P-niu.

Od 1896 członek TG "Sokół" w Berlinie. Zakładał liczne gniazda tej organizacji w kraju i na obczyźnie (Nadrenia, Westfalia,

Brandenburgia, Łużyce). Kolejno był naczelnikiem gniazda "Sokoła", naczelnikiem V okręgu w Berlinie, przez 12 lat prezesem zarządu tego okręgu. W P-niu pełnił funkcję naczelnika w Wydziale Zw. Sokolstwa Polskiego w Niemczech z siedzibą w P-niu oraz z-cy naczelnika II Okręgu w P-niu. W 1912 wprowadził w "Sokole" tajne zajęcia wojskowe i ćwiczenia polowe dla młodzieży. Publikował materiały szkoleniowe i pogadanki historyczne dla potrzeb związku. Uczestniczył też w tajnym nauczaniu. Od 1893 do 1913 utrzymywał kontakty z PPS zaboru pruskiego, za co karany był w wojsku. W l. 1914-1918 kierował wojskową bazą samochodową ("Kraftwagen depot"). 17 X 1918 podczas narady działaczy polskich z Wielkopolski i wychodźstwa, w większości członków TG "Sokół" w P-niu zawiązała się tymczasowa Komenda Straży Obywatelskiej jako formacji porządkowych tajnego Centralnego Komitetu Obywatelskiego. Komendantem straży wybrano J.L-go. W k. X 1918 L. powołany został do sekcji Wojskowej Komitetu Obywatelskiego. W listopadzie 1918, po wybuchu rewolucji w Berlinie, Straż Obywatelska została zalegalizowana i ujawniła się 14 XI t.r. w trakcie odbytego t.d. posiedzenia komendy, przewodniczącym Straży Obywatelskiej wybrano K.Rzepeckiego, a komendantem L-go. Miasto P-ń podzielone zostało na 7 komisariatów. Codziennie do służby wartowniczej wyznaczano 300 ludzi. W porozumieniu z Komisją Wojskową RL m. P-nia, 27 XI 1918 Straż Obywatelska została przemianowana na Straż Ludową, a komenda w Komendę Straży Ludowej. Uchwalono wówczas zorganizowanie straży nie tylko w Poznańskim, ale także na Śląsku i na Pomorzu. Kwestia ta została wniesiona na obrady Polskiego Sejmu Dzielnicowego w P-niu (3-5 XII 1918). Jedną z uchwał zalecała tworzenie Straży w całym zaborze, z Polaków w wieku od 18 do 50 lat. L. miał znaczny udział w podjęciu uchwały, jak też opracowaniu "Wskazówek dla Straży Ludowych" opublikowanych już 8 XII t.r. jako szczegółowy regulamin i instrukcja dla terenowych Rad Ludowych i Komendantów.

27 XII i w dn. nast. Straż Ludowa wzięła udział w zajęciu niektórych obiektów, zwłaszcza na przedmieściach. W momencie wybuchu powstania Straż Ludowa liczyła w Poznańskim około 3000 strażników, na Pomorzu - 2000 i na Śląsku - 1000. 29 XII 1919 przedstawiciele części powiatów spotkali się na naradzie w "Bazarze".



Rozkazem DG nr 3 z 3 I 1919, Straż Ludowa obok oddziałów wojskowych i żandarmerii, weszła w skład wojsk powst. Na rozkaz DG L. przekazał DG strażników poniżej 30-go roku życia. Część oddziałów straży w P-niu przekształciła się w formacje policyjne.

Na mocy rozporządzenia KNRL z 6 II 1919, gen. J. Dowbor-Muśnicki mianował L-go "naczelnym dowódcą Straży Ludowej na terytorium b.zaboru pruskiego", podległym DG. R.dz. nr 11 Naczelnej Komendy SL z 11 III 1919 L. mianował pierwszych czterech oficerów SL. Od 27 III t.r. SL objęła wszystkie warty w poszczególnych Okręgach Wojskowych. Od maja 1919 L. przygotowywał reorganizację SL w wojsko Obrony Krajowej (OK), obejmując żołnierzy od 18 do 45 lat, podporządkowanych dowódcom okręgów. 4 VI 1919 DG ogłosiło rozkaz zatwierdzony przez KNRL z organizacji OK. Oficerami OK mogli być mianowani na czas pełnienia funkcji także szeregowi. L. 30 V t.r. mianowany został Inspektorem OK, którą to funkcję pełnił do III 1920. Dekretem KNRL nr 108 p.16 z 25 VI 1919 mianowano go płk. "na czas posiadania odpowiedniego stanowiska wojskowego". Z kompanii OK sformowane zostały najpierw bany (11), a nast. dwa pułki OK. Ogółem w 1919 w powst. wlkp.OK liczyła 136 000 ludzi, w tym 91 301 zaprzysiężonych.

W trakcie likwidacji Fr. Wlkp. w marcu 1920 L. był opiniowany przez gen. J. Dowbor-Muśnickiego, który określił go jako doskonałego organizatora, który "umie dawać sobie radę z ludźmi i ma wielki wpływ na szerokie warstwy społeczeństwa; nadzwyczaj pracowity i systematyczny. Płk. Langemu zawdzięcza Poznańskie szybkie i doskonałe zorganizowanie OK". L. organizował też oddziały OK przeznaczone do udziału w powstaniu na Śląsku, składające się w znacznej mierze z ochotników ze Śląska. W l. 1919-1920 był szefem Wydziału Wojskowego Komitetu Obrony Śląska. Latem 1920 L. był Komendantem Głównym Straży Obywatelskiej na woj. poznańskie i pomorskie. jednocześnie dyrektorem więzienia centralnego we Wronkach. Zaangażował się w pracach plebiscytowych na Górnym Śląsku i wziął udział w III Powstaniu Śląskim (1921). W l. 1921-1930 kierował fabryką sprzętu rolniczego Zakładów H. Cegielskiego a nast. ja o prokurent w Dyrekcji Pozn. Kolei Elektrycznej. Nadal działał w "Sokole", był Komendantem Głównym Zw. Powstańców i Wojaków, prezesem Zw. Tow. Marynarzy R.P., wiceprezesem Fede-

racji Związku Obrońców Ojczyzny. Zabiegał o nadanie praw weterańskich członkom b. Straży Ludowej, co nie zawsze jedno było mu zwolenników. Podczas II wojny światowej, zamieszkał w Puszczykowie. Od 1945 działał w Stronnictwie Ludowym (od 1949 w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym). Zm. w Puszczykowie 9 VI 1954 i tam został pochowany. Odznaczony był VM 5 kl., OOP kl.4, Śląskim Krzyżem Powstańczym oraz medalami i odznakami. W 1928 otrzymał od społeczeństwa m.Poznania honorową szablę, przechowywaną obecnie w Wlkp. Muzeum Wojskowym, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Żonaty z Teodorą z Prałatów (1881-1956). Dzieci: Ludomiła, Aleksandra, Julian Zbigniew.

Źródła informacji: CAW, tap. 6242, I.170.12, t.1 - 144, APP, Okręg Gen. w Poznaniu, t.15; TU NRL nr 49 z 20 IX 1919, s. 249; Wybór źródeł, s.15, 132, 293, 371, 373, 380; Wojskowe aspekty - wg ind.; Wojsko Wielkopolskie 1919 r., cz.1 - wg ind.; Album Powstańców i Niepodległ. Ziemi Zachodnich, s.169-172; Łoza, Czy wiesz..., s.411; WSB, s.405; Kaźmierczak J.: Polacy w Berlinie, Inowrocław 1937, s.488-489; Rzepecki K.: Powstanie..., s.19, 23; Złota Księga Sokoła Poznańskiego, P-ń 1936; Lange J.: Organizacja Straży i jej udział w Powstaniu, "Powstaniec Wielkopolski" (zeszyt wstępny), P-, 1933; inne prace zob. Kubiak S.: Bibliografia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, P-ń 1963, poz. 515-518; Polak B.: Przyczynki do działalności Straży Ludowej w Poznaniu, 1918-1919, "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, z.2, s.43-54; Ryfowa A.: Działalność Sokoła polskiego w zaborze pruskim i wśród wychodźstwa w Niemczech 1884-1914, W-wa - P-ń 1976; Czubiński A., Grot Z., Miśkiewicz B. - wg ind. Czubiński A.: Powstanie - wg ind.

**M A C I E J E W S K I** Julian Walenty (1884- ), organizator Straży Ludowej. Ur. 6 II w P-niu z ojca Jana, kupca - powstańca 1863 i Ewy z d. Brylskiej. Uk. 6 klas szk. wydziałowej z uprawnieniami szk. średniej. Uzyskał kwalifikacje kupieckie. W r. 1902 wstąpił do T.G. "Sokół". Z ramienia Zarządu Zw. Sokółów

Pol. w Państwie Niem. objeżdżał okręgi sokole w Wielkopolsce, Pomorzu, Śląsku i Okręgu Berlińskim, prowadząc także kursy gimnastyczne dla naczelników i organizując nowe gniazda. W l. 1907-1914 M-i był naczelnikiem gniazda w P-niu - Śródmieście oraz drugim Naczelnikiem Okręgu II Pozn. 3 VIII 1914 M-i powołany został do armii niem. i wcielony do 29 p. saperów w P-niu. Po odbyciu przeszkolenia wojskowego 13 III 1915 wysłany został na fr. zach. do Francji i przydzielony do 107 kp. saperów. W lipcu 1915 kp. przerzucona została na fr. wsch., a 17 VII 1916 ponownie na fr. zach. W kwietniu 1918, po dłuższej chorobie, M-i został wyreklamowany z wojska i wrócił do P-nia. Wraz z J. Langem w lipcu t.r. zorganizował Zlot Okręgu Pozn. TG "Sokół". W fabrykach i warsztatach na terenie miasta prowadzono szkolenie wojskowe. Uchwałą Komisji Straży Obywatelskiej z 9 XI 1918 M-i wybrany został d-cą odwetu na Stary Rynek. Nawiązał też kontakt z grupą M. Palucha. W grudniu 1919 uczestniczył w przygotowaniach do przyjazdu I. Paderewskiego. 27 XII brał udział w rozbrojeniu niem. odwachu na Starym Rynku. 29 XII t.r. M-i przystąpił do obsadzania Strażą Ludową komisariatów w policji pruskiej. SL przejęła funkcje policyjne w P-niu, a NRL mianowała Prezydenta Policji i komisarzy. M-i objął komisariat. 21 II 1919 Rozkazem Dziennym SL nr 22 J. Lange mianował M-i komendantem SL na P-ń, pow. P-ń - wschód i P-ń - zachód. 23 II t.r. oddziały SL z miasta zostały zaprzysiężone na Placu Wolności. Na pocz. maja t.r. M-i DG powierzyło zorganizowanie IV Baonu Obrony Krajowej. Baon zajął pozycje na linii Miały - Sieraków. M-i dowodził baonem do grudnia 1919, do momentu przeniesienia na własną prośbę do Baonu Zapasowego Wojsk Wartowniczych i Etapowych. 15 IV 1920 M-i na własną prośbę przeszedł z WP do służby więziennej. W okresie międzywojennym m.in. Naczelnik Więzienia Karno-Śledczego w Grudziądzi i od r. 1929 w P-niu. Zweryfikowany w stopniu por. Współorganizator i członek ZG Zw. Powst. Wlkp., członek zarządu Zw. Rezerwistów OK nr VII i Tow. Opieki nad Więźniami, LOPP i innych. Zm.

Odnaczoney MN, KW, ZKZ, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Wolności, Medalem za Wojnę i innymi.

Źródła informacji: CAW, tap.; Łoza, suplement, s.186 ; Lange J.B.: Organizacja Straży, jej udział w Powstaniu, "Powstaniec Wielkopolski" (zeszyt wstępny) P-ń 1933; Rzepecki K.: Powstanie; tegoż: Oswobodzenie; Polak B.: Przyczynki do działalności Straży Ludowej w Poznańskim, 1918-1919, "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s.43-54.

**M E I S S N E R** Czesław Gorgoniusz (1879-1950), lekarz, kierownik Wydziału Wykonawczego Rady Ludowej m.Poznań i sekretarz Naczelnej Rady Ludowej. Ur. 9 IX w Emowie k.Kruszwicy jako syn ziemnianina Wojciecha, powstańca 1863 i Kazimierzy z Hundtów. W r. 1899 otrzymał świadectwo dojrzałości w gimn. Marii Magdaleny. W czasie nauki należał do Tow. Tomasza Zana i "Czerwonej Róży". Studiował medycynę w Gryfii i Monachium, gdzie w 1905 doktoryzował się. W Gryfii był członkiem "Adelfii". W trakcie studiów w Monachium założył Tow. Studentów Polaków. Po uk. studiów osiadł w P-niu, otwierając prywatną praktykę. M. należał do grona twórców Stronnictwa Narodowej Demokracji i w r.1907 przyjęty został do Ligii Narodowej. Od 1905 M. był członkiem Zarządu Głównego Tow. Czytelni Ludowych, a potem Rady Głównej. Był też autorem licznych artykułów z dziedziny bibliotekarstwa i organizacji uniwersytetów ludowych. Działał w TG "Sokół" i za pośrednictwem "Sokoła" lwowskiego w Wlkp. krzewił ideę skautową. Poza tym uczestniczył w pracach Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w P-niu.

6 VIII 1914 M. został powołany jako lekarz do armii niem. w szpitalu zapasowym na Śląsku, potem w Szprotawie i szpitalu fortecym w P-niu. Zwolniony został na pocz. listopada 1918. Jeszcze w czasie służby wojskowej utrzymywał stałe kontakty z polskim kierownictwem politycznym. W l. 1916-1918 wchodził w skład Tajnego Międzypartyjnego Komitetu Obywatelskiego. Współpracował z Centralną Agencją Polską w Lozannie. Od października 1918 był członkiem Wydziału Wojskowego Centralnego Komitetu Obywatelskiego w P-niu. M. z wyczuciem wciągnął do współpracy grupę młodych oficerów, m.in. B.Hulewicze i M.Palucha, uzyskując



wpływ na organizowanie polskich formacji wojskowych, zwłaszcza SSiB, jak też ograniczając do minimum skutki nieprzemyślnych działań młodzieży prącej do powstania. Jak wynika z wniosku na odznaczenie M-a Orderem Odrodzenia Polski, "z własnej inicjatywy (...) zainteresował się sprawami wojskowymi Powstania Wielkopolskiego i to w okresie przygotowań" ... "Jemu po większej części zawdzięczyć należy, że tajna komenda powstańcza (SSiB) znalazła poparcie NRL, co dało jej dopiero autorytet i umożliwiło przez to działanie (...) wykazał dla spraw wojskowych zupełne zrozumienie. Przez swą pomoc przyczynił się (...) pośrednio do tworzenia armii powstańczej (...)." .

Na zebraniu pozn. Rady Ludowej M. wybrany został jej prezesem, a Polski Sejm Dzielnicowy w P-niu (3-5 XII 1918) powołał go do Komitetu Wykonawczego NRL, do Sekretariatu NRL i Wydziału Bezpieczeństwa. Jako Prezes Rady Ludowej w P-niu witał M. 26 XII 1919 J.Paderewskiego. Po wybuchu powst. M. należał do najczynniejszych działaczy, organizując polską administrację, jak też zaopatrzenie oddziałów powstańczych. W dn. 3 do 5 II 1919 M. wchodził w skład delegacji KNRL i DG na rokowania pol.-niem. w Berlinie, w sprawie zawarcia rozejmu. W III był członkiem polskiej delegacji do rozmów z komisją międzyaliantką w sprawie sytuacji polityczno-wojskowej w Wlkp. W czerwcu 1919 M. otrzymał mandat poselski do Sejmu Ustawodawczego, w którym skierowany został do prac w komisjach: wojskowej, opieki społecznej i zdrowia publicznego. Wchodził w skład Klubu Sejmowego Zw. Ludowo-Narodowego. Od kwietnia 1919 do maja 1920 M. był prezesem Rady Głównej Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego na Wlkp., w l. 1920-1925 wiceprezesem i członkiem Zarządu Wojewódzkiego Związku Ludowo-Narodowego, a od 1925 do 1928 jego prezesem. W l. 1928-1939 był prezesem Zarządu Okręgowego Stronnictwa Narodowego w P-niu, a od 1935 członkiem Komitetu Głównego SN. Od r. 1929 był też członkiem Wielkiej Rady Obozu Wielkiej Polski oraz prezesem Legionu Wlkp. W l. 1930-1935 reprezentował SN w Senacie. Należał do współorganizatorów PCK w Wlkp. Od 1920 tworzył organizacje kombatanckie b. powst. wlkp., powiązane ze SN, tzw. "meissnerowców". Zw. Towarzystw Uczestników Powstania Wielkopolskiego (pierwotna nazwa: Tow. Uczestników Powstania Wielkopolskiego) zaczął działać na

przełomie 1922/1923. Do 1939 nie został zarejestrowany w Urzędzie Wojewódzkim Poznańskim, zatem formalnie działał nielegalnie. Systematycznie ukazywał się "Powstaniec Wielkopolski", organ prasowy związku. W 1928 M. wybrany został prezesem związku. M. działał też w PCK, będąc m.in. członkiem Komitetu Okręgowego, Zarządu Okręgu, szefem Sanitarnym Zarządu Wojewódzkiego, a także wiceprezesem Zarządu Głównego PCK. Jako wiceprezes Rady Naczelnej działał w Tow. Czytelni Ludowej; był członkiem naczelnicstwa dzielnicy pozn. i prezesem gniazda pozn. TG "Sokół". W P-ni prowadził prywatną praktykę, równocześnie pracując w Szpitalu Przemienienia Pańskiego.

W 1939 M. powołany został do WP jako mjr - lekarz i przydzielony do tworzenia szpitali zapasowych. W Lubieniu Wielkim k.Lwowa zorganizował szpital wojskowy. Po przekroczeniu granicy węgierskiej pracował w szpitalu w Nögråd - Verőce. W styczniu 1940 przedostał się do Paryża, gdzie gen. W.Sikorski mianował go delegatem MSWojsk. do spraw PCK. Po klęsce Francji przedostał się do Wielkiej Brytanii. W Szkocji organizował szpitale i przychodnie lekarskie dla rodzin wojskowych i dom wypoczynkowy dla żołnierzy polskich. Był członkiem Komitetu Politycznego SN i Rady Narodowej. Po r.1942 opowiedział się po stronie grupy członków SN z Poznańskiego z M.Seydą na czele, zajmując stanowisko opozycyjne wobec polityki Zarządu Głównego SN, krytykującego politykę zagraniczną rządów W.Sikorskiego i S.Mikołajczyka. Do P-wrócił w VII 1946. podejmując pracę w szpitalu im. Pawłowa. Zm. 29 V 1950 w P-niu pochowany został na cm. Sołackim. 22 XI 1921 zawarł zw. małżeński z Haliną Lutosławską, córką Wincentego Lutosławskiego. Dzieci: Andrzej, ur. 1923, inżynier; Wojciech Karol, ur. 1927, lekarz i benedyktyn; Teresa, ur. 1929, zamężna Doerfferowa; Zofia, ur. 1930, zamężna Marcinkowa; Czesław, ur. 1930. M. był odznaczony OOP 3 kl., odznaczeniami honorowymi PCK, medalami i odznakami.

Źródła informacji: CAW, OOP 2/600 i personalne; dokumenty i zapiski z lat 1939-1945 udostępnione przez dr. O.Wojciecha Karola Meissnera; Wybór źródeł, s.37, 98; Łoza, Czy wiesz ..., s.476; PSP, t.XX, s.391-392; WSB, s.464-465; Gumowski M.: Dzieje

Polskiego Czerwonego Krzyża w Wielkopolsce 1918-1928, P-ń 1930, s.1-2, 6-7, 14, 24, 54, 57, 60, 78, 88, 90; Powidzki T.: Sokół Wielkopolski w dążeniu do niepodległości, P-ń 1934, s.38; Marczewski M.: Narodowa Demokracja w Poznańskim, 1900-1914, W-wa 1967; Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918, P-ń 1918; Dworecki Z.: Polskie Rady Ludowe w Wielkopolsce 1918-1920, P-ń 1962; Bulewicz B.: Powstanie Wielkopolskie, Zamość 1920; Kandzióra K.: POW - wg ind.; Wieliczka Z.: Wielkopolska a Prusy - wg ind.; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.; Czubiński: Powstanie - wg ind.

**A N D R Z E J E W S K I** Mieczysław (1884- ), komendant Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, kapitan WP. Ur. 23 XI w Kobylince, w ówczesnym pow. krotoszyńskim, w rodzinie Wincentego, kupca i Marii z Rodowiczów. Uczęszczał do szk. 6-klasowej w Żerkowie i gimn. Fryderyka Wilhelma w P-niu oraz w Niemczech, gdzie w 1904 uzyskał świadectwo dojrzałości. Po uk. 6 semestrów Akademii Rolniczej uzyskał kwalifikacje inżyniera melioracji i budownictwa podziemnego. W l. 1906/1907 odbył roczną służbę wojskową. W l. 1908-1913 pracował w P-niu w Przedsiębiorstwie W.Staśkiewicza. Nast. otworzył własne przedsiębiorstwo w P-niu i Wiśluniu. Czynnie udzielał się w wielu polskich organizacjach, m.in. organizował gniazda "Sokoła" w Bochum i Szczecinie. 2 VIII 1914 wcielony do armii niemieckiej i skierowany na fr. zach. we Francji. M.in. walczył pod Verdun, dwukrotnie ranny. W maju 1918 przeniesiony do P-nia, gdzie we wrześniu t.r. wstąpił do POW ZP. 14 XI t.r. po W.Wierzejewskim objął komendę POW ZP, sprawując funkcję przy pomocy organu doradczego, tzw. Rady Jedenastu. Organizacja podlegała ogólnemu kierownictwu i kontroli ppor. M.Palucha, odpowiedzialnego za sprawę POW ZP w KNRL. A-i przyczynił się do zorganizowania tzw. oddziału wywiadowczo-wykonawczego, skierował członków organizacji do formowania oddziałów SSiB. Przejął do POW ZP tzw. grupę K.Habera, kontrolując zakłady i magazyny gospodarcze. 27 XII i w dn. nast. A-i brał udział w zajmowaniu koszar, dworca głównego i stacji

lotniczej w Ławicy 5/6 I 1919. Dekretem KNRL nr 1 z 7 II 1919 mianowany ppor. od 21 I t.r. R.dz. DG nr 38 z 11 II t.r. A-i mianowany adiutantem W.Korfanego, komisarza NRL. W kwietniu 1919, najprawdopodobniej na polecenie W.Korfanego udał się na Górny Śląsk, gdzie pełnił funkcję instruktora w tworzeniu komórek POW Górnego Śląska. Wziął czynny udział w I powstaniu górno-śląskim. Formalnie przydzielony do bytomskiego p. strz. R. dz. nr 207 z 7 VIII 1919 wcielony został do 8 p. strz. wkp., gdzie objął dow. 8 kp. 10 VI 1920 odkomenderowany do 59 pp jako z-ca d-cy II baonu. Ranny 23 VII t.r., przeniesiony został do szpitala w P-niu, skąd wypisany został 3 II 1921. Wrócił do 62 pp (dawnego 8 p.strz. wkp.). 31 III 1922 zwolniony został do rezerwy. Objął poniemiecki majątek Udzierz w pow. Świecie, później objął stanowisko klasyfikatora gruntów w Pomorskiej Izbie Skarbowej. Działał aktywnie w organizacjach kombatanckich, napisał wspomnienia z działalności w POW ZP. Zm. po r. 1939. Odznaczony był VM 5 kl., KN, KW (2 x), medalami i odznakami. 10 I 1921 zawarł zw. małżeński z Zofią Jasińską.

Źródła informacji: CAW, tap., Krzyż Niepodległości, t.136 i KW, t.2; tamże: I.170.1, t.1-2, TU NRL nr 6 z 16 II 1919 r., s.30; nr 16 z 4 VI t.r., s.75 i nr 23 z 24 VI t.r., s.117; Łoza (suplement), s.4; Andrzejewski M.: Polska Organizacja Wojskowa Zaboru Pruskiego a Powstanie Wielkopolskie w 1918 r., "Przegląd Wielkopolski", 1939 r., nr 3, s.77-83; Kandzióra K.: POW - wg ind. W zyciorysie, s.62-63 duże nieścisłości w stosunku do akt personalnych; Polak B.: Konspiracja polska w Poznaniu (1912-1918), KMP, 1984, nr 3-4, s.81-96; Czubiński A.: Powstanie - wg ind.

**R A T A J C Z A K** Józef (1897-1945), współorganizator konspiracji przedpowstaniowej, dowódca kompanii 1/55/pp, major WP. Ur. 28 III w P-niu w rodzinie robotnika magistrackiego Jana i Franciszki z d. Karolczak. Od wczesnego dzieciństwa uczestniczył w ruchu patriotycznym. M.in. w r. 1905 ze udziałem w strajku



szkolnym został usunięty ze szk. elementarnej im. Komeńskiego w P-niu. Od 1911 członek tajnych grup niepodległościowych: "Białego Orła" i "Wolnych Strzelców". W 1912 organizował drużynę skautową im. J.H.Dąbrowskiego, obejmując zastęp "Orłów". W r. nast. został komendantem drużyny. Blisko związany z W.Wierzejewskim, wszedł w skład Komendy skautowej jako kierownik grona technicznego (wyszkolenie). Współtwórca Głównej Kwatery Skautowej na Rzeszę Niemiecką. W 1916 zorganizował zlot skautów w lasach pod Wierzenicą, podczas którego prowadził kilkudniowe ćwiczenia wojskowe. W dokumentacji personalnej R-k podaje, że brał udział w akcjach mających na celu uwolnienie z więzień niem. aresztowanych spiskowców polskich m.in. W.Wierzejewskiego. Do 1917 uk. 8 klas gimn. matematyczno-przyrodniczego i Szk. Rzemiosł, uzyskując patent elektro-mechanika. 26 III 1917 wcielony do armii niem., z przydziałem do 7 Oddziału Zapasowego Wojsk Technicznych. Skierowany na fr. francuski jako kierowca samochodu w 5 Dywizji Obrony Krajowej, a od 17 IX 1917 do 20 XI 1918 jako technik specjalista w 144 Oddziale Telefonicznym (5 p.budowlany). W wojsku prowadził akcję polityczną wśród żołnierzy-Polaków. W listopadzie 1928 wrócił do P-nia, gdzie objął dowództwo kp wartowniczej. 28 XII t.r. brał udział w zajęciu fortu Grolmana, a 5/6 I 1919 stacji lotniczej na Ławicy. W stopniu sierż. jako zastępca W.Wierzejewskiego współorganizował 1 kp skautową, przemianowaną na 1 kp 1 p. strz. wlkp. Od 14 III 1919 objął dowództwo plutonu w tejże kp. Walczył w Grupie Wlkp. w czasie odsieczy Lwowa. 21 III t.r. mianowany chorążym. Powierzono mu dowództwo 3 kp 1 p. strz. wlkp. W czasie walk został ranny i odesłany do szpitala we Lwowie. Dekretem Komisariatu NRL nr 101 poz.2 z 22 V 1919 mianowany ppor. 4 VI t.r. po powrocie do p. służył w 1 i 4 kp. 1 p. strz. wlkp., był w/z d-cą 7 kp. Dowództwo tej kp objął 12 VII t.r. Od 30 VII t.r. wyjechał z kp na fr. zach. pod Leszno, skąd 8 X t.r. skierowany został na fr. wsch.

W wojnie 1920 dowodził 7 kp i w/z II baonem 55 pp. 17 III 1922 R-k przeniesiony został do rezerwy, ale już 24 V t.r. ponownie powołany do wojska, z przydziałem do 55 pp w Lesznie. Odbył czteromiesięczny kurs wychowania fizycznego, zdał maturę i zaliczył

dwa lata studiów WF na Uniwersytecie Poznańskim. W czerwcu 1922 awansowany do stopnia por. Jako oficer instrukcyjny prowadził kursy Przysposobienia Wojskowego, był kierownikiem hufców szkolnych. 19 III 1926 przeniesiony został z 55 pp do 58 pp w P-niu, na stanowisko oficera instrukcyjnego na pow. Czarnków i Oborniki z siedzibą w Wieleniu. 1 I 1928 został referentem praw WF i PW DOK nr VII. 21 III 1933 R-k przeniesiony został do 84 pp w Pińsku, gdzie objął dowództwo kp. Po uk. kursu oficerów sztabowych w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie awansował do stopnia mjr. W centrum, po krótkim pobycie w p., powołany został na stanowisko wykładowcy taktyki piechoty.

W okresie międzywojennym R-k związany został z działalnością ZHP. W 1921 został instruktorem, w r. nast. zastępcą Naczelnika Naczelnej Rady Harcerskiej. Od 1930 był członkiem chorągwi męskiej ZHP w P-niu, a od 1933, po przeniesieniu do Pińska, komendantem Chorągwi Poleskiej ZHP. W 1930 był komendantem I Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych na Pomorzu. 24 VIII 1939 R-k objął dowództwo I baonu 15 pp "Wilki" w Dęblinie, wchodzącego w skład 28 DP Armii "Łódź". Przeszedł szlak bojowy p. od Wielunia do Modlina. 5 IX t.r. objął dowództwo p. Uczestniczył w obronie twierdzy do jej kapitulacji, 2 X 1939. Zwolniony z jenieckiego obozu przejściowego w Działdowie, wrócił do Rembertowa. W W-wie nawiązał kontakt ze SZP-ZWZ. Płk S. Rowecki mianował R-a komendantem Pomorskiego Okręgu ZWZ. Używał pseudonimów "Karol", "Karolczak", "Kranze". Dowodził Okręgiem z W-wy, rzadko udając się do Torunia, Bydgoszczy, Grudziądza i Ciechocinka. Aresztowany przez Gestapo 24 XI 1940, uwięziony został na Pawiaku. Mimo tortur Gestapo nie wydobyciło z niego zeznań. Za radą dr. Z. Śliwickiego, lekarza na Pawiaku, symulował utratę mowy i pamięci. Dn. 24 V 1942 R-k został rozstrzelany w lasach Sękocińskich na Magdalence. M.in. odznaczony był Krzyżem VM 5 i 4 kl., KN, KW (4 x), SKZ, medalami i odznakami. W r. 1927 zawarł zw. małżeński z Ewą Aliną Hubczak, działaczką harcerską, harcmistrzynią ZHP z Krakowa. Dzieci: Róża, ur. 16 II 1928, Maria Ewa, ur. 29 VII 1929, Janusz Jan, ur. 30 IX 1930.

Źródła informacji: CAW, tap. 3399, 4452 i 7574, KN - t.103; Chrzapaowski B.: Józef Ratajczak (1897-1942), (w:) Zasłużeni Pomorzenie w latach II wojny światowej. Szkice biograficzne, W-w, W-wa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1984, s.164-167; Derda J.: Józef Ratajczak 1897-1942, "Harcerstwo", 1984, nr 7, s.30-34; Armia Krajowa w dokumentach, t.I, Londyn 1970; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s.112; Ciechanowski K.: Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939-1945, W-wa 1972, wg ind.; Wróblewski J.: Armia "Łódź" 1939, W-wa 1975, wg ind.

**K A K O L E W S K I** Jan (1893-1977), działacz niepodległościowy, pułkownik WP. Ur. 25 XII w Pobiedziskach. Uk. gimn. w P-niu, nast. studiował w Królewskiej Wyższej Szkole Budowy Maszyn, skąd został wydalony za działalność niepodległościową i udział w manifestacji przy pomniku A.Mickiewicza - 1913, podobnie jak i z uczelni technicznej w Essen. Od 1908 komendant organizacji niepodległościowej "Żuaw", działał też w Tow. Tomasza Żana tworzonej przez dr. Z.Zakrzewskiego. Po wybuchu wojny w 1914 próbował przedostać się do Legionów. Po przekroczeniu granicy austriackiej w styczniu 1915, został aresztowany i odstawiony do granicy pruskiej. W maju t.r. wcielony do 19 pp. Podczas urlopu w 1918 złożył przysięgę w POW zaboru pruskiego w P-niu. Po powrocie z fr. zach. we Francji, w listopadzie 1918, czynny w działalności POW ZP, m.in. w oddziale wywiadowczo-wykonawczym. Po oswobodzeniu P-nia brał udział w walkach na fr. pn. jako komendant pododdziału. Od kwietnia 1919 jako adiutant poznańskiego baonu śmierci wyruszył na fr. pod Wilno. Od 16 IV t.r. dowódca 2 kp tegoż baonu. Od 18 X 1919 w 6 pp Leg., jako dowódca 2 kp. W szeregach p. walczył do k.r. 1920. W czerwcu 1921 odkomenderowany na kurs aplikacyjny, który ukończył w styczniu 1922 z wynikiem dobrym. Zweryfikowany w stopniu kpt. ze starszeństwem od 1 VI 1919. Objął dowództwo Szk. Podoficerskiej 6 pp Leg. Od marca 1925 w KOP na stanowisku kwatermistrza. Do p. wrócił w listopadzie 1926, obejmując dowództwo 2 baonu. Dn. 1 I 1928 otrzymał awans na mjr. Od marca 1929 do 31 I 1933 Komendant Placu

w Kaliszu. 1 II 1933 przeniesiony w stan spoczynku. Mieszkał w P-niu, działając w wieku org. kombatanckich, m.in. w Tow. Powst. Wlkp. Brał udział w wojnie 1939, działał w konspiracji, uczestnik powst. warszawskiego. Awansowany do stopnia płk. Zm. w 1977 w P-niu i tam pochowany. M.in. odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN z Mieczami, KW (4 x).

Źródła informacji: Album Pamiątkowy Powstańców Ziemi Zachodnich R.P. 1918-1921, nr 1, 1937, s.22; Łoza (suplement), s.136; Kandytora K.: POW, wg ind.; Rezler M.: Nieznany oddział - Poznański Batalion Śmierci, "WPH", 1981, nr 2, s.336-341; Polak B.: Konspiracja polska w Poznaniu, KMP, 1984. nr 3-4, s.81-96.

J A S N O C H Kazimierz (1886-1966), współorganizator wojsk łączności, malarz. Ur. 4 III w Czersku (ówczesny pow.chojnecki) w rodzinie urzędnika Teodora i Marii z Karczyńskich. Po uk. szk. powszechnej w Czersku i gimn. w Pelplinie, uczęszczał do prywatnej szk. plastycznej Zuchorsa w Berlinie. Nast. studiował 2 lata w Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie - Charlottenburg i 2 lata w Akademii Sztuk Pięknych w K-wie oraz w akademii paryskiej. Zwiedził Włochy i Afrykę Pn. Od 1 VIII 1914 zmobilizowany do wojska niem. i skierowany na fr. wsch. Od listopada 1918 w konspiracji na terenie P-nia, związany z grupą M.Palucha, z zadaniem zorganizowania grupy specjalistów - łącznościowców. W tym celu nawiązał kontakt z Polakami z załogi Cytadeli. Wraz z S. Józwiakiem przyczynił się do opanowania w dn. 28 XII 1918 tamtejszej stacji radiowej. Nast. organizował kp łączności OW I w P-niu. Dekretem KNRL nr 1 z 7 II 1919, z dn. 21 I t.r. mianowany został ppor. Od 1 II 1919 d-ca 1 kp. I Baonu Telegraficznego, z którą 30 III t.r. wyruszył na Fr. Pn., obejmując z dn. 3 IV t.r. komendanturę łączności w sztabie OW nr II. 1 X 1919 odkomenderowany na kurs telegraficzny w W-wie i 1 IX powrót na poprzednie stanowisko. 1 IV 1920 mianowany por. W działaniach wojennych r. 1920 szef łączności 15 DP. 25 XII 1920 uchołniczo udał się na Górny Śląsk, gdzie organizował oddziały łączności.



W III powst. śląskim oficer łączności Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych. Z dn. 22 VII 1921 przekazany do dyspozycji DOK nr VII i 9 IX t.r. odkomenderowany do kadry zapasowej 7 baonu telegraficznego w P-niu, nast. d-ca kp w Obozie Wyszkolenia Wojsk Łączności w Żegrzu i od 1 II 1922 przydzielony na stanowisko szefa łączności sztabu Grupy Operacyjnej gen. Szeptyckiego, przeznaczonej do objęcia Górnego Śląska. Po powrocie do 7 baonu telegraficznego, z dn. 11 IX 1922 zwolniony do rezerwy. Jako oficer rezerwy mianowany kpt.

Od 1924 J. Odbył szereg podróży m.in. do Francji, Włoch, pn. Afryki, skąd przywiózł liczne studia i szkice. Objął stanowisko intendenta w Wielkop. Muzeum Wojskowym. Namalował wiele obrazów akwarelą, temperą i farbami olejnymi, m.in. cykl obrazów nawiązujących do przeżyć powstańczych, portrety (np. J.Paderewskiego dla Uniw. Pozn., krajobrazy, sceny rodzajowe). Należał do grupy artystycznej "Ogniwo". W l. 1922-1939 pełnił szereg funkcji w organizacjach kombatanckich i artystycznych, m.in. w Zw.Oficerów Rezerwy, w Oddziale Związku Powstańców Śląskich w P-niu, w Związku Peowiaków, w Zrzeszeniu Związków Artystycznych i Kulturalnych. Wystawiał w kraju i Afryce Pn.

W 1939 uczestniczył w działaniach obronnych. Internowany, w Rumunii i Szwajcarii przedostał się do Francji, gdzie uczestniczył w ruchu oporu w ramach polskich oddziałów partyzanckich. W 1947 wrócił do P-nia, gdzie mimo postępującego niedowładu prawej ręki, podjął prace artystyczne, także w zakresie malarstwa dekoracyjnego. Zm. w P-niu 17 I 1966 i tam pochowany. Odznaczony był KN, KW, Z i S KZ, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności. W 1923 zawarł zw. małżeński z Haliną Lange-Wnukowską, z którą miał córkę Grażynę, ur. 1929.

Źródła informacji: CAW, tap. oraz Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości; Łoza, s.296; WSB, s.293-294; TU NRL nr 6 z 19 II 1919, s.30 (podany jako Jusnocha) i nr 16 z 4 VI t.r., s.75 (nadanie starszeństwa); Kandzióra: POW - wg ind. Wojskowe aspekty - wg ind.

P I N I E C K I Bronisław Wiktor (1892-1940), dowódca baonu Służby Straży i Bezpieczeństwa w P-niu, podpułkownik WP. Ur. 16 IX w Karczewie, ówczesny pow. śmigielski, w rodzinie nauczyciela Bronisława P. i Bronisławy z Ekmerów. Uczęszczał do gimn. w P-niu, a nast. we Wschowie, gdzie w 1914 uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 1906 należał do Tow. Tomasza Zana. W l. 1912-1914 był prezesem tej organizacji we Wschowie. W tym czasie tworzył tajną org. wojskową, którą później mylnie określał jako Drużynę Strzelecką. Pełnił funkcję zastępcy komendanta, prowadząc ćwiczenia wojskowe w lasach wschowskich. 3 VIII 1914 powołany do wojska niem. z przydziałem do dyonu zapasowego 5 pac w P-niu. Od 20 X t.r. na fr. zach. jako celowniczy, dowódca plutonu. 24 VIII 1917 mianowany ppor. Do 23 I 1918 pełnił funkcję oficera obserwacyjnego II dyonu. Od 24 I t.r. przeniesiony do dyonu zapasowego. Od 16 X t.r. w dyonie zapasowym 23 pac w P-niu. W listopadzie 1918 nawiązał kontakt z M. Paluchem i wstąpił do POW zaboru pruskiego. Na jego rozkaz P. włączył się w organizację oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa, kierując tajnym biurem informacyjnym na Wildzie. 27 XII 1918 brał udział w zajęciu magazynów uzbrojenia przy Wielkich Garbarach. W ostatnich dn. XII 1918 przystąpił do organizowania baonu powst. Na czele baonu brał udział w zajęciu Stacji Lotniczej w Ławicy z 5/6 I 1919. Baon wcielony został do 10 p. strz. wlkp. Od 23 I do 14 IV 1919 P. pełnił funkcję adiutanta baonu. Dekretem Komisariatu NRL nr 41 poz. 117 z 13 IV t.r. mianowany został por. ze starszeństwem od 1 XI 1917. Dn. 14 IV 1919 przeniesiony do II dyonu 1 pac wlkp. jako dowódca baterii. Dn. 26 V t.r. mianowany dowódcą III baonu 1 p. rezerwowego. Od 1 do 20 IX t.r. przydzielony do szkoły podoficerskiej 1 p. strz. wlkp. Z dn. 16 IV 1920 objął dowództwo baterii w 14 pal wlkp., a 20 VII t.r. dowództwo 5 baterii w 15 pac. Dn. 20 X t.r. mianowany kpt. Od 1 XII t.r. przydzielony do 15 DP, od 20 II 1921 do DOGen. Pomorze, od 1 VIII t.r. tymczasowy dowódca 30 dac. nast. dowódca kadry zapasowej 7 pac; od 17 X t.r. przeniesiony do DOK nr VII od 2 XII t.r. objął dowództwo kadry zapasowej 7 pac; od 19 VI 1922 dowódca II dyonu 7 pac, później kadry zapasowej; od 24 X 1923 dowódca I dyonu 7 pac; od 26 VII 1924 kwatermistrz 7 pac; 25 IV 1927 mianowany

mjr.; od 1 VIII 1929 dowódca III dyonu 7 pac, od 15 II 1932 dowódca II dyonu 19 pac; 1 I 1934 mianowany ppłk. i przechodzi 27 IV t.r. do 17 pał na stanowisko zastępcy dowódcy p.; od 1936 zastępca dowódcy 10 pac. W 1939 dowódca artylerii dywizyjnej 36 DP rezerwowej. Wzięty do niewoli przez Armię Czerwoną zginął w ZSRR w 1940 r. Był odznaczony: VM 5 kl., KN z M., KW, ZKZ oraz licznymi medalami i odznakami.

Dn. 5 II 1921 zawarł zw. małżeński z Marią z Pędzińskich.  
Dzieci: Ryszard Jan, ur. 1926; Jerzy Bronisław, ur. 1931.

Źródła informacji: CAW, tap. 337 i Virtuti Militari; tamże, 68 pp; TU NRL nr 8 z 24 IV 1919, s.30; Kryśka-Karski T.: Straty korpusu oficerów artylerii WP 1939-1945, Londyn 1979, s.45; Polskie Drużyny Strzeleckie w b. zaborze pruskim, "Polska Zbrojna", 1934, nr 67; Ku czci poległych lotników, W-wa 1933, s. 62-63; Plasota K.: Zarys historii wojennej 68 Pułku Piechoty, W-wa 1929, s.5-6; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**J Ę C Z K O W I A K** Józef Gabriel (1898-1966), organizator konspiracji przedpowstańczej. Kapitał WP. Ur. 31 I w P-niu w rodzinie urzędnika Jana J. i Anny z Wrońskich. W P-niu uk. szk. powszechną i przyjęty został do Gimn. Marii Magdaleny. Uzyskał dyplom technika melioracji. Podjął pracę w biurze melioracyjnym Pankalla i Krenza. Od maja 1913 J. należał do zastępu "Wilków" w drużynie skautowej "Piast" w P-niu. Za udział w manifestacji patriotycznej pod pomnikiem A.Mickiewicza 20 VII 1913, skazany został 3 XII t.r. przez Sąd ławniczy w P-niu na karę 1 miesiąca więzienia. Po przekształceniu drużyny "Piast" w hufiec, J. został plutonowym i chorążym hufca. 15 X 1914 J. wstąpił także do konspiracyjnej bojówki "Sęp", w której to w grudniu t.r. mianowany został dziesiętnikiem. 10 V 1915 J. aresztowany został przez pruską policję za pisanie i rozpowszechnianie wierszy antyniemieckich. Wskutek negatywnego wyniku rewizji domowej został zwolniony. 8 V 1916 ponownie zatrzymany przez policję pruską.

Będąc drużynowym I Drużyny im. Bolesława Chrobrego został dodatkowo drużynowym II Drużyny im. Kazimierza Wielkiego. 16 XI 1916 powołany został do wojska niem. z przydziałem jako telegrafista do 3 baterii zapasowej 5 pac na Sołacz. 16 III 1917 wysłany został na fr. zach. do Francji jako obserwator artyleryjski 30 baterii dział okrętowych, a nast. jako rysownik do 11 DP i ponownie do 30 baterii. Dn. 30 IX 1918 zdezerterował i wrócił do P-nia, gdzie wstąpił do POW ZP. Brał udział w fałszowaniu niem. dokumentów wojskowych i kartek żywnościowych oraz w akcjach na niemieckie magazyny amunicji.

Na pocz. listopada 1918 por. A. Rudnicki, szef Wydziału Wywiadowczego Komendy Naczelnej POW w W-wie zwrócił się do W. Wierzejewskiego z prośbą o przesłanie zaufanego członka z POW ZP z zadaniem zorganizowania Polaków, którzy służyli w garnizonie niem. w W-wie. 5 XI do W-wy wysłany został J., posługując się fałszywymi dokumentami na nazwisko Karla Schroedera. Zakwaterowany został w mieszkaniu Rudnickich przy ul. Żurawiej. J. skontaktował się z sierż. Wacławem Chmielnikiem, w którego mieszkaniu spotykał się z grupą Polaków z armii niem., reprezentujących różne oddziały stacjonujące w W-wie. W ciągu nast. dni zaprzysiężono dziesiętników, którzy organizowali żołnierzy-Polaków, jak też zbierali informacje o charakterze wywiadowczym dla potrzeb POW. 10 XI 1918 J. Piłsudski zainteresował się organizacją J., wezwał go do siebie i polecił aby żołnierze-Polacy spowodowali rozpręgnięcie w garnizonie i ułatwili rozbrojenie Niem. O godz. 14<sup>00</sup> dziesiętnicy J. w trakcie odprawy poinformowani zostali o przydzielonym zadaniu. W godzinach popołudniowych, w świetlicach żołnierskich odbyły się zebrania organizacyjne Rad Żołnierskich. Członkowie grupy J. nawoływali do powrotu do domów. Tegoż dn. wieczorem odbyło się posiedzenie 150 delegatów Rad Żoł., w którym uczestniczyło 30 ludzi. J. Do garnizonowej Rady Żoł. wszedł Polak Marcinkowski. W nocy z 10/11 XI Polacy zajęli większość obiektów, znajdujących się w rękach niem. okupantów. J. uczestniczył w opanowaniu komendantury na Dworcu Głównym, a członkowie jego grupy brali m.in. udział w przejmowaniu kosztat i Poczty Główniej. Umożliwiło to spokojną ewakuację wojsk niem. do Rzeszy. Po rozbrojeniu garnizonu niem. w W-wie, ok. 12 XI 1918 J. utworzył na



Dworcu Głównym Biuro Werbunkowe do WP, przeniesione 18 t.m. do gmachu poczty na Pl. Napoleona. J. prowadził też szkolenie legii akademickiej, 17 XI uczestniczył w pochodzie Polaków, byłych żołnierzy armii niem. Utrzymuje kontakt z Wydziałem dla spraw b. zaboru pruskiego MSWojsk.

1 XII 1918 J. wrócił do P-nia. Od 3 do 5 XII t.r. J. był d-cą straży wewnętrznej, ochraniającej obrady Sejmu Dzielnicowego, zbierał informacje o sile i nastrojach w garnizonie pozn. 27 XII t.r. uczestniczył w wydarzeniach na ul. P-nia.

W styczniu 1919 r. J. wstąpił do kp. skautowej W. Wierzejewskiego, późn. 1 kp. 1 p. strz. wlkp. Od 14 III t.r. brał udział w odsieczy Lwowa, gdzie 18 t.m. odniósł ranę. 15 VI t.r. przydzielony został do baonu zapas. swego pułku, a od 15 VI 1919 do 2 połowej kp. aeronautycznej jako instruktor. 18 VI t.r. J. mianowany został sierż. sztabowym i przeniesiony do Szk. Aeronautycznej w P-niu. 23 VII t.r. J. przeniesiony został do Dow. Żandarmerii Polowej. W żandarmerii J. służył do 15 XII 1927 w P-niu, Brześciu i Grodnie. 26 X 1919 mianowany ppor., 1 XII 1920 por.

Po przejściu na własną prośbę do rezerwy J. przeniósł się do Gdyni. Był radnym miejskim. prezesem i członkiem zarządu Zw. Oficerów Rezerwy, członkiem Rady Nadzorczej Tow. Budowli Osiedli, prezesem Zw. Tow., członkiem LOPP. 19 IX 1931 złożył egzamin kontrolny na stopień kpt. rez. z dn. 1 I 1930 r. mianowany kpt. rez.

We wrześniu 1939 J. walczył w szeregach Armii "Pomorze" na Pomorzu i bitwie nad Bzurą. Ranny z 22/23 IX w Puszczy Kampinoskiej, dostał się do niewoli niem. Leczył się w kilku szpitalach i izbie chorych ołagru VII A Murnau. Po wyzwoleniu był d-cą kp. wartowniczej polsko-amerykańskiej w obozie jeńców niem. w Nancy i Chaumont s/Marne, nast. d-cą kp. żandarmerii w Polskim Obozie Wyszukoleniowym oddziałów wartowniczych przy armii amerykańskiej w Maunheim-Käferthal. Od 1 VI 1946 w dowództwie żandarmerii VII armii amerykańskiej. W maju 1946 wrócił do kraju jako komendant transportu wojskowego. Pracował w organach kontroli w Gdańsku, w "Baltonie" w Gdyni, tamże w dyrekcji MHD. Od 1957 do 1954 pracował w "Baltonie" w Szczecinie. 1 IV 1964 na

własną prośbę przeszedł na emeryturę. Zm. 14 II 1966 w Szczecinie i tam pochowany.

Odznaczony był KN (wcześniej MN), KW, ZKZ, WK Powstańczym, Złotym Gryfem Pomorskim oraz licznymi medalami.

11 IX 1922 zawarł zw. małżeński z Jadwigą Dybizbańską. Dzieci: Wanda (ur. 24 IX 1923).

Źródła informacji: CAW, tap.; "Ruch Skautowy", 1916, nr 1, s.4; "Gazeta Polska", 1934, nr 313; Rudnicki A.: Wspomnienia sprzed lat osiemnastu, "Polska Zbrojna", 1936, nr 309; Kandzióra: POW - wg ind.; Jęczkowiak J.: Akcja Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego w Warszawie, (w:) Przeciw pruskiemu zaborcy - wg ind.; też przedruk: "Przegląd Zach." (Londyn), 1980, nr 3-5, s.5-8; Andrzejewski M.: Polska Organizacja Wojskowa Zaboru Pruskiego a Powstanie Wielkopolskie w 1918 r., "Przegląd Wielkopolski", 1939, s.77-83; też przedruk: Wybór źródeł, P-, 1983, s.356-364; Tafelski J.: Oswobodzenie Warszawy w Listopadzie 1918 r., "Przegląd Zach." (Londyn), 1980, nr 3-5, s.1-4; Polak B.: Konspiracja w Poznaniu (1912-1918), KMP, 1985, nr 4. s.81-96.

**P N I E W S K I** Wiktor (1891-1974), współorganizator lotnictwa wielkopolskiego, pułkownik WP. Ur. 5 XII w Kłecku w rodzinie urzędnika pocztowego Stanisława i Anny z Chrzanowskich. Do szkół uczęszczał w P-niu. W trakcie nauki w Szk. Handlowej, od 1906 należał do Tow. Tomasza Zana. Od 1910 pracował w P-niu jako drogerzysta. W październiku 1911 powołany został do służby wojskowej w 9 p. huzarów w Strasburgu, skąd w grudniu 1913 przeniesiono go do 4 baonu lotniczego jako pomocnika mechanika. Od 2 X 1916 do 1 VI 1917 skierowany do Szk. Lotniczej w Koszalinie, którą uk. w stopniu sierż. pilota. W sierpniu 1918 kontuzjowany na fr. zach. W październiku t.r. ze szpitala skierowany do stacji lotniczej w Ławicy. Od listopada 1918 członek POW ZP i organizator komórki organizacji wśród Polaków, pilotów i żołnierzy obsługi stacji. P. wybrany został także do RRZ i jej Wydziału Wykonawczego

w P-niu. Jak wynika z wniosku odnanzonego, P. przez swoje zarządzenia uniemożliwił Niem. wywiezienie ze stacji sprzętu lotniczego, który w całości dostaw się w ręce powstańców. Od 27 XII 1918 P. uczestniczył w działaniach powstańczych, m.in. przyczynił się do opanowania Ławicy w nocy z 5/6 I 1919. Był pierwszym polskim komendantem stacji. Dekretem KNRL nr 2 poz.31 z 21 I 1919 mianowany został ppor. Na przełomie I/II 1919 formował I lotniczą Eskadrę Wlkp., dn. 17 II t.r. obejmując jej dowództwo. Na jej czele 13 III t.r. wyruszył na fr. w Galicji wsch., wspierając z powietrza Grupę Wielkopolską walczącą pod Lwowem. 7 VI 1919 wrócił z eskadrą do Wielkop. i 16 t.m. wyruszył na Fr. Wlkp., operując z lotniska Wojnowice pod Bukiem. 6 IX 1919 eskadra skierowana zostaje na Fr. Litewsko-Białoruski. W styczniu 1920 P. powrócił z fr. (z powodu choroby) na stanowisko d-cy Stacji Lotniczej Ławica. W lutym t.r. sformował Zapasowy Dywizjon Lotniczy, którego został d-cą. 1 VI t.r. mianowany kpt. W działaniach wojennych dowodził dyonem. 6 III 1922 P. wyznaczony został na z-cę d-cy Centralnej Składnicy Lotniczej w W-wie. Od 13 II - 10 VI 1925 odbył kurs doskonalący dla oficerów sztabowych w Rembertowie i nast. kurs kwatermistrzowski przy Wyższej Szk. Wojennej. 1 I 1927 mianowany mjr. a w 1936 ppłk. Od 1925 do 1939 był kolejno: oficerem taktycznym pułku, d-cą dywizjonu, kwatermistrzem 3 p. lotniczym w P-niu, komendantem bazy 6 p. lotniczego we Lwowie (1932-35) i Centrum Wyszkozenia Lotnictwa nr 1 w Dęblinie (1935-1936), z-ca szefa Kierownictwa Zaopatrzenia Lotnictwa w W-wie (1936-1939).

We wrześniu 1939 P. przez Rumunię dotarł do Francji, gdzie dowodził eskadrą oficerską. W czerwcu 1940 organizował ewakuację lotniska do Wielkiej Brytanii. Został tam mianowany komendantem obozu żołnierskiego polskich sił powietrznych (Dunholme - Lodge 1940-1947). W maju 1941 ciężko ranny w czasie bombardowania Londynu. 1947 wrócił do Polski. 21 VII 1947 zweryfikowany w stopniu płk. Do przejścia na emeryturę 18 VII 1952 kolejno jako szef Wydziału Planowania Dowództwa Wojsk Lotniczych, d-ca p. lotniczego, szef Wydziału Wojskowego w Państwowym Instytucie Hydrologiczno-Meteorologicznym. Od 1952 do 1968 cywilny pracownik tego Instytutu. Był członkiem Klubu Seniorów Lotnictwa przy

Aeroklubie PRL, aktywny członek ZBoWiD. Zm. 13 VIII 1974 w Kozłminie koło Maciejowa, pochowany na cm. w Rozdrażewie. Był odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN, OOP 5 i 4 kl., ZKZ, WKP, Orderem Korony Rumunii oraz licznymi medalami i odznakami.

W 1919 zawarł zw. małżeński z Jadwigą Drygasówną. Syn Zbigniew, ur. 13 VII 1920.

Źródła informacji: CAW, tap., PSB, t.XXVI, s.828-829; Pniewski W.: W pięćdziesiątą rocznicę zdobycia Stacji Lotniczej Ławica. Wspomnienia pierwszego Komendanta Stacji, mpis., s.9; tegoż: W dziesiątą rocznicę zajęcia Ławicy, "Junak", 1929, nr 1, s. 5-6 i nr 2, s.33-34; tegoż: Powstanie lotnictwa wielkopolskiego. Zajęcie Ławicy, (w:) Księga Pamiątkowa 3 Pułku Lotniczego. 1918-1928, P-, 1928, s.326-37, ilustr.; tegoż: POW i lotnictwo powstania wielkopolskiego, "Peowiak", 1931, nr 9, s.13, ilustr.; tegoż: Zajęcie Ławicy. Wspomnienia lotnika, (w:) Album Dziesięciolecia Lotnictwa Polskiego, P-ń 1930, s.70-75, ilustr.; Bulzacki Z.: Lotnictwo Powstania Wielkopolskiego, (w:) Czyn zbrojny ..., s.65-68.

**M A Ń C Z A K** Józef (1896-1940), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, lotnik, kapitan WP. Ur. 12 III w P-niu, w rodzinie Stanisława i Marii z d. Hoderna. W P-niu uk. szk. powszechną i gimn., uzyskując w r. 1914 świadectwo dojrzałości. Od jesieni t.r. w wojsku niem. z przydziałem do wojsk balonowych, nast. jako tłumacz odkomenderowany do dowództwa V KA w P-niu i 4 p. lotniczego. W maju 1915, po uk. szk. pilotów w Darmstacie, skierowany został na fr. zach., gdzie zdezerterował z wojska i przyjechał do P-nia, gdzie wstąpił do POW ZP. Wraz z W.Pniewskim i B.Pinieckim oraz innymi polskimi lotnikami zajmował się organizacją zdobycia lotniska na Ławicy. Zwerbował do POW ZP 32 mechaników i kilkunastu innych specjalistów. Po wybuchu powst. uczestniczył w rozbrajaniu żołnierzy niem., brał też udział w opanowaniu stacji lotniczej na Ławicy z 5/6 I 1919. Brał czynny udział w organizowaniu Szkoły Obserwatorów i Mechaników



na ławicy, objął też dowództwo 1 kp. lot. Dekretem KNRL nr 2 poz.32 z 7 II 1919 mianowany ppor. od 21 I t.r. W marcu 1919 wraz z sierż. Bartkowiakiem odbył kilka lotów na Śląsk, gdzie organizował zakup samolotów od Niem., którzy dostarczali maszyny do Będzina, skąd kilku pilotów dostarczało je do P-nia. Dekretem nr 59 poz.95 z 23 VI t.r. M-i nadano starszeństwo od 1 X 1915. 25 VI t.r. objął dowództwo 3. Eskadry Wlkp., którą skierowano na fr. galicyjski. Do Wlkp. eskadra wróciła 19 VIII t.r. i rozlokowana została na lądowisku w okolicach Buku. M. i inni piloci wykonywali loty rozpoznawcze w rejon Nakła i Piły. Eskadrę tą, przemianowaną na 14 Eskadrę Wlkp., M. dowodził do k.r. 1920. Uczestniczył w organizowaniu III powst. śląskiego. W 1922 przeszedł do rezerwy w stopniu kpt.-pilota. Do 1939 zajmował się w P-nu kupiectwem. Czynny w związkach kombatanckich b. powst. wlkp. M.in. w r. 1939 zorganizował Koło Lotników w Zw. Powst. Wlkp. W r. 1939 zmobilizowany do oddziałów zapasowych lotnictwa. Internowany w ZSRR i tam zamordowany w 1940. Odznaczony był KN, KW (2 x), Krzyżem na Śląskiej Wstędze Walecznych, SKZ, Medalem za Wojnę i innymi.

Źródła informacji: CAW, KK i MN, t.324; tamże, I.170.3, t.5, 7, 10; tamże, WBH, 400.1058, t.5; APP, Związek Powst. Wlkp., t.17, s.32; TU NRL nr 6 z 1919, s.31 i nr 16, s.75; Sławiński K.: Ławica poznańskie lotnisko, W-wa 1975; 3. Pułk Lotniczy. Dziesięciolecie 1918-1928, P-ń 1928; Bulzacki Z.: Lotnictwo w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919 r., KMP, 1969, nr 1, s.21-22, 28, 32, 35 (foto), 36.

**B I A Ł Y** Wojciech (1897-1926), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, lotnik, porucznik WP. Ur. 17 IV w Olszewie, ówczesny pow. śmigielski, w rodzinie chłopskiej Józefa i Karoliny z d. Spychała. Po uk. 6 klas gimnazjalnych podjął naukę w przemysłowej szk. uzupełniającej. 21 VI 1916 jako rekrut powołany do armii niem. z przydziałem do 5 baonu saperów. Skierowany do szk. obsługi reflektorów przeciwlotniczych, uk. kurs 25 XI

t.r. Nast. do 3 VI 1917 w Szkole Obrony p.lot. jako instruktor. Od 3 VI do 29 IX t.r. w szk. lotniczej w Elblągu i Bydgoszczy. Po dłuższej chorobie, od 1 V 1918 przydzielony jako pilot do 1 eskadry lotniczej na froncie wschodnim we Francji. Zdémobilizowany 21 XI t.r. przyjechał do P-nia, gdzie 25 XI t.r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego z zadaniem współpracy z komórką tej organizacji w Stacji Lotniczej na Ławicy. Uczestniczył w przygotowaniach i w zajęciu stacji. 6 I 1919 zgłosił się do służby w lotnictwie. Dn. nast. wraz z grupą pilotów dokonał lotów nad Poznaniem i polskimi znakami na skrzydłach. 25 I 1919 mianowany kpr., dn. 7 II t.r. sierż., a 21 II t.r. ppor. ze starszeństwem od 1 I 1918. B. wykonał szereg lotów bojowych i rozpoznawczych na fr. zach. i pn. Pełnił funkcję kierownika ruchu lotniczego na lotnisku w Ławicy. W k. maja 1919 wszedł w skład kadry latającej 4 Eskadry Lotniczej Wlkp. 15 VIII 1920 został przydzielony do 18 Eskadry Lotniczej, a 5 XII t.r. do Wojskowej Stacji Lotniczej w Ławicy z przydziałem do 15 eskadry 3 p.lotniczego: mianowany por. W l. 1921-1926 dowodził oddziałem sztabowym, był d-cą oddziału reflektorów. Od 9 IX 1925 w 34 eskadrze 3 p.lotniczego. Zm. 7 XII 1926 w Szpitalu Okręgowym nr VII w P-niu, pochowany na cm. garnizonowym w P-niu. Odznaczony był KN, KW (2 x), medalami i odznakami. Zawarł zw. małżeński z Zofią Grek, dzieci nie posiadał.

Źródła informacji: CAW, tap., tamże I.170.3, t.5, 7, 13-14; TU NRL nr 16 z 4 VI 1919, s.75; Bulzacki Z.: Lotnictwo w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919, KMP, 1969, nr 1, s.28, 35-36, Wojsko Wielkopolskie..., cz.2., s.205.

**H A B E R** Kazimierz (1872-1933), organizator intendencji powstańczej, major WP. Ur. 6 II w majątku Łojeno pod Inowrocławiem, w rodzinie ziemianina Jana H. i Zofii z Pondlewskich. Do gimn. uczęszczał w Inowrocławiu, gdzie wstąpił do Tow. Tomasza Zana. Był rówieśnikiem i przyjacielem S.Przybyszewskiego. Mając lat 19 H. samodzielnie prowadził gospodarstwo, gdy rodzice zmarli

jeszcze w trakcie jego edukacji. W krótkim czasie doprowadził je do rozkwitu, słynąc jako jeden z najlepszych rolników na Kujawach i Wielkopolsce. Od 1 X 1895 do 1 X 1896 H. odbywał służbę wojskową w 17 pól w Bydgoszczy. Chcąc poświęcić się pracy społecznej, w 1903 H. sprzedał łojeno Polskiemu Bankowi Parcelacyjnemu w Inowrocławiu. Przeniósł się do P-nia, gdzie należał do licznych towarzystw polskich. M.in. działał jako mąż zaufania w Banku Zw. Spółek Zarobkowych, był członkiem Rady Nadzorczej Banku Kredytowego. Zajmował się ochroną polskiej własności ziemskiej. M.in. przyczynił się do zachowania w polskim posiadaniu majątków: Ociąż, Karmin i Małachowo. Nękany przez Niemców procesami, poświęcił na ten cel znaczne kwoty pieniężne. Po kilku latach, przed sądem berlińskim wyszedł z procesu obronną ręką. W sierpniu 1914 H. został zmobilizowany i 30 t.m. wysłany na front wschodni jako dowódca artyleryjskiej kolumny amunicyjnej. W lutym 1915 zostaje mianowany inspektorem prowiantury. Po odbytej chorobie przeniesiony do garnizonu w Bydgoszczy, a nast. do wojskowych Zakładów Żywnościowych w P-niu.

Na początku listopada 1918 zorganizował grupę Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego swego imienia, w skład której weszli Polacy, służący w oddziałach intendenty na terenie P-nia. Zadaniem grupy było uratowanie magazynów przed wywiezieniem do Niemiec. Konspiratorzy w liczbie około 20, spotykali się w mieszkaniu prywatnym H. przy Rynku Jeżyckim. Ogółem grupa H. ochroniła przed wywiezieniem materiały wojenne o łącznej wartości 11 milionów marek, tworząc podstawę materialną dla intendenty powstańczej. Po wybuchu powst. H. pełnił różne funkcje w intendencji m.in. był szefem sekcji II (żywnościowej) Szefostwa Apro wizacji DG, z-cą intendenta. Dekretem Komisariatu NRL nr 28 z 9 IV 1919 H. mianowany został kpt. a dekretem z 31 VII 1919 - mjr. Od 26 X 1919 do 9 IX 1919 czasowo pełnił funkcję intendenta Dywizji Strz. Pomorskich. 10 XI t.r. został urlopowany, a 6 VII 1920 zwolniony z wojska. 15 t.m. ochotniczo zgłosił się do wojska i otrzymał przydział do intendenty DO Gen. w P-niu. 25 XI 1920 został z-cą d-cy obozu ćwiczebnego w Biedrusku, skąd w 1922 przeszedł do rezerwy.

H. nabył resztówkę Kołdrąb pod Janowcem koło Gniezna, poświęcając się rolnictwu. Był członkiem Zw. Weteranów Powstań Narodowych 1914-1919. Zm. 10 VII 1933 w szpitalu w P-niu. Pochowany został w Trzemesznie w grobowcu rodziny żony. Odznaczony był MN, KW, Krzyżem Śląskim oraz medalami i odznakami. W 1899 r. zawarł zw. małżeński z Izabellą Koziańską. Dzieci: Jan - prokurator, Marian - dyplomowany rolnik.

Źródła informacji: CAW, tap. 2068, 25629, KW tamże: WBH; APP, 2027/2 POW ZP, t.1; TU NRL nr 6 z 16 IV 1919, s.22, TU nr 35 z 9 VIII s.135; ś.p. Major Kazimierz Haber "Peowiak", 1933, nr 7-8, s.20; Rzepecki K.: Powstanie Grudniowe, s.73 (foto); Polak B.: Organizacja i działalność Dowództwa Głównego Powstania Wielkopolskiego u Wojsk Wielkopolskich 1918-1919 (styczeń-lipiec 1919) (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975) s.20 i 65; Rzepecki K.: Powstanie..., s.73; Schwarz J.: Zarys historii służby intendencji w czasie Powstania Wielkopolskiego "Przegląd Intendencki" 1929, nr 2, s.3-4 ś.p. Major Kazimierz Haber "Peowiak", 1933, nr 7-8.

**S C H W A R Z** Jan Felicjan Paweł (1888- ), oficer intendencji powstańczej, major dyplomowany WP. Ur. 24 VI w Nowejwsi w ówczesnym pow. leszczyńskim. Po uk. szk. ludowej w Lesznie, odbył praktykę biurową. W l. 1908-1910 powołany do armii niem. Nast. objął kierownictwo kancelarii adwokackiej. Do wybuchu wojny działał w polskich org. m.in. w TG "Sokół", organizował wybory do wydziału Kasy Chorych. W listopadzie 1916 zmobilizowany do armii niem. W maju 1917 wraca chory do Leszna. Po wyleczeniu służył w Inspekcji Obozów Jenieckich V Korpusu w P-niu w stopniu sierż. W listopadzie 1918 był przewodniczącym RRŻ. Od 7 XII t.r. był adiutantem ppor. J.Maciaszka, szefa Wydziału Bezpieczeństwa KNRL i uczestniczył w organizowaniu Straży Ludowej. Po wybuchu powst. adiutant komendanta m. P-nia, a nast. sekretarz w Departamencie Centralnym Urzędu Wojskowego i sekretarz Generalny tegoż Urzędu. Dekretem KNRL nr 8 poz.13 z 13 III 1919 mianowany ppor. od 21 I t.r. Od 15 XI t.r. przydzielony do DOGen. w P-niu, późniejszego DOK nr VII. Uzupełnił wykształcenie średnie i w latach



1923-1924 ukończył Wyższą Szkołę Intendentury, awansując 3 V 1926 do stopnia mjr. dypl. intendentury. Od 1 XII 1925 kierownik Rejonu Intendentury DOK nr VII w P-niu, w 1932 przemianowanego na Szefostwo Intendentury DOK nr VII. Dla potrzeb MSWojsk. opracował szereg fachowych instrukcji. Był też autorem zarysu dziejów intendentury w powst. wlkp. Około 1935 przeszedł w stan spoczynku. Zm. Odznaczony był SKZ i medalami.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 10 z 20 III 1919, s. 51; Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Cz.I - wg ind.; Schwarz J.: Zarys historii służby intendentury w czasie Powstania Wielkopolskiego, "Przegląd Intendentury" 1929, nr 2.

**J I N D R A** Czesław Cezary (1890- ) działacz niepodległościowy, sierżant WP. Ur. 27 VIII w P-niu w mieszczańskiej rodzinie Jana i Zofii z Overbeków. Uk. szk. powszechną, średnią i studia malarskie w K-wie i Hamburgu. Po powrocie ze studiów przystąpił do org. skautingu. 17 X 1912 utworzył I zastęp skautów, rozwinięty później w hufiec "Piast". W 1913 aresztowany przez policję niem. i osadzony w areszcie Prezydium Policji w P-niu. Po czterech dn. odstawiony do granicy austriackiej. We Lwowie zgłosił się do drużyny strzeleckiej przy "Macierzy". Kilkakrotnie konspiracyjnie przyjeżdżał do P-nia, przewożąc instrukcje i podręczniki do szkolenia wojskowego. W r. 1913 jako poddany austriacki (ojciec był Czechem) został powołany do armii austriackiej. Walczył na fr.: rosyjskim, rumuńskim i włoskim. W listopadzie 1918 zbiegł z fr. do P-nia, gdzie wstąpił do POW zaboru pruskiego. Brał udział w zajęciu Poznania od 27 XII t.r. do 6 I 1919. Wstąpił do kp. skautowej W.Wierzejewskiego, później 1 kp 1 p. strz. wlkp. Wraz z kp. poznańsko-lwowską wyjechał w marcu t.r. na odsiecz Lwowa. Walczył w szeregach Grupy D.Konarskiego; nast. 1 p. strz. wlkp. wrócił do Wlkp., zajmując pozycje w Wlkp. pd.-zach. W stopniu sierż. przeszedł szlak bojowy 1 p. strz. wlkp. (55 pp) w 1920. W 1921 bezterminowo zwolniony z wojska. Pracował w policji, nast. wrócił do swego zawodu, zajmując się malarstwem i dekoratorstwem. Zm.

M.in. odznaczony KN, KW (2 x).

Źródła informacji: CAW, KN, t.98; Kandziora: POW - wg ind.

**K R Ę C K I** Franciszek Leon, ps. Bobrius (1883-1940), działacz niepodległościowy, dowódca Organizacji Wojskowej Pomorza. Ur. 16 IV w Borzestowie na Pomorzu, w rodzinie rolnika Konstantyna i Lukrecji z Warzewskich. Do gimn. uczęszczał w Kościerzynie i Chełmnie, gdzie otrzymał świadectwo dojrzałości. Studiował prawo na uniwersytecie w Berlinie i Królewcu, składając egzamin w 1905 i uzyskując w 1907 doktorat na uniwersytecie w Heidelbergu. Po uk. studiów przeniósł się do Gdańska, gdzie pracował w bankowości, potem w polskiej firmie zbożowej. Rozpoczął aktywną i różnorodną działalność wśród Polonii gdańskiej.

W l. 1914-1918 wcielony do armii niem. W listopadzie 1918 wrócił w mundurze do Gdańska, gdzie włączył się w organizację Podkomisariatu NRL na Prusy Królewskie, Warmię, Mazury, oficjalnie obejmując funkcję zastępcy komisarza, którym był Józef Wybicki, oraz kierownika wydziału finansowego. Po obradach Polskiego Sejmu Dzielnicowego w P-niu (3 V 1918) i narady 10 XII t.r., objął konspiracyjne kierownictwo Organizacji Wojskowej Pomorza (OWP) i równocześnie kierownictwo Wydziału Wojskowego oraz Straży Ludowych w Podkomisariacie gdańskim. Niemcy podejrzewając K-o o działalność niepodległościową, umieścił go na liście "A" - szczególnie niebezpiecznych Polaków, których należy aresztować. Zamiaty niemieckie. rozpoznane przez polski wywiad, skłoniły K-o do ukrywania się w Oliwie w ciągu pierwszych miesięcy 1919. OWP do wiosny t.r. znacznie się rozrosła. Obok ogniw konspiracyjnych tworzono oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa oraz Straży Ludowej. Ponadto do Wielkopolski skierowano ponad 2000 ochotników, których skierowano w skład regularnych jednostek Armii Wielkopolskiej, zwłaszcza Dywizji Strzelców Pomorskich. OWP podlegała DG Sił Zbrojnych Zaboru Pruskiego w P-niu, a politycznie - Komisarjatowi NRL. Po podpisaniu traktatu pokojowego w Wersalu 28 VI 1919 OWP zmieniła charakter działalności, przygotowując formacje

porządkowe dla potrzeb operacji rewindykacyjnej. Za zasługi w OWP K-1 jako jeden z trzynastu konspiratorów pomorskich otrzymał Krzyż Virtuti Militari. We wniosku płk Stanisław Skrzyński napisał: "Wpływowy Kaszuba, dążąc do urzeczywistnienia swoich ideałów złączenia się z Macierzą Polską, zapoczątkował tajną organizację wojskową jeszcze w szeregach armii niemieckiej. Jako oficer rezerwy powołany do armii czynnej wzbudził podejrzenia władz niemieckich, jednak nie zważał na to, coraz bardziej rozszerzał swoją działalność, przerzucając ją na całe społeczeństwo Pomorza. Ścigany przez Niemców, zmuszony do ukrywania się w Borach Tucholskich stworzył bojówki i placówki zbrojne, rozrzucone po całym kraju, na wypadek powstania, jak też tajne składnice broni i amunicji. Ani na chwilę nie osłabił w energii w walce o dobro i niepodległość Ojczyzny. Nie posiadając zupełnie fałszywej ambicji, w czerwcu 1919 r. z całą organizacją poddał się kierownictwu władzy polskiej (chodzi o Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich w Warszawie, B.P.). Rozważny, odważny, niezwykle inteligentny, ofiarny bez zastrzeżeń, faktycznie był główną sprężyną organizacji, która ogarnęła całe Pomorze i oddała sprawie polskiej nie poddając się ocenie usługi w czasie objęcia terenów przyznanych nam Traktatem Wersalskim".

Po wojnie pracował w polskich przedsiębiorstwach gospodarczych na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Nadal niezwykle aktywnie udzielał się narodowo i patriotycznie. Szczególnie opiekował się polskimi harcerzami z drużyn gdańskich. 1 IX 1939 rano został aresztowany przez Niemców. Wysłano go do prac rolnych w pow. Gdańskie Niziny. 11 I 1940 przewieziony do obozu koncentracyjnego w Sztutthofie i tam rozstrzelany w masowej egzekucji Polaków z Gdańska. M.in. odznaczony był VM 5 kl., OOP 5 kl., ZKZ, odznaką Organizacji Wojskowej Pomorza i innymi.

Źródła informacji: PSB, t.XV, s.297-298; CAW, Virtuti Militari, 7670; Grygierowie S. i T.: Polityczne i wojskowe kontakty Wielkopolski i Pomorza w latach 1918-1919, (w:) Wielkopolska a Pomorze, Warmia, Mazury i Ziemia Żłotowska w dobie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (Materiały z II Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego - Kościan 2 II 1973 r.). Pod red. Ł.Grota i J.Witkowskiego, Leszno 1977, s.26-56 + 7 map; Wojcie-

chowski M.: Powrót Pomorza do Wielkopolski 1918-1920, Warszawa - Poznań - Toruń 1981, s.54, 117, 170; Polak B.: Wojskowe aspekty przejęcia Pomorza przez Polskę, (w:) Dwa powroty Polski nad Bałtyk: 1920 i 1945 r., Koszalin 1985, s.41-71; Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Cz.II - wg ind.

**BARTKOWIAK Jan** (1887-1965), organizator i dowódca wrzesińskiej kompanii Służby Straży i Bezpieczeństwa. Ur. w Serbii, w ówczesnym pow. szamotulskim. Po uk. w 1901 szk. powszechnej wyuczył się kupiectwa i pracował w tym zawodzie. W l. 1910-1912 odbył służbę wojskową w wojsku niem. W 1912-1914 prowadził sprawy handlowe w dobrach Kurnatowskich w Gościerzynie. Zmobilizowany do armii niem. w 1914, walczył na fr. wsch. do 1918. Zdemobilizowany w stopniu plut. W początkach października zorganizował we Wrześni Straż Obywatelską, a nast. przy współudziale W. Wiewiórowskiego od 17 XI do 28 XII t.r. zorganizował i dowodził wrzesińską kp. służby Straży i Bezpieczeństwa, z którą 28 XII opanował koszary we Wrześni. Od 28 XII t.r. do 19 IV 1919 organizator i dowódca kp. zapasowej wrzesińskiego baonu powstańczego. Na podstawie rozkazu dziennego Naczelnej Komendy Straży Ludowej w P-niu z dn. 10 IV 1919 B. mianowany został komendantem SL na pow. wrzesiński. W ciągu pięciu tygodni zreorganizował SL na terenie całego pow. 25 V t.r. SL we Wrzesińskim liczyła 3768 ludzi. W l. 1920-1939 pracował w zawodzie kupieckim we Wrześni oraz w Bydgoszczy, gdzie mieszkał w czasie okupacji. Zm. 8 V 1965 w P-niu i tam pochowany. Odznaczony był MN, SKZ, WKP.

Źródła informacji: Ciszak A.: Września i pow. wrzesiński w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Września 1968; Rzepecki K.: Powstanie Grudniowe, s.155-157; Wojskowe aspekty ..., s.360.



T A C Z A K Stanisław (1874-1960), głównodowodzący Powstania Wielkopolskiego od 28 grudnia 1918 do 15 stycznia 1919, generał brygady WP. Ur. 8 IV w Mieszkowie k. Jarocina, w rodzinie Andrzeja, oberżysty w Mieszkowie i Barbiny z Warasieckich. Z małżeństwa tego przyszło na świat sześciu synów: Ignacy, Stanisław (zmarł kilka dni po urodzeniu), Stanisław, Michał, Teodor, Leon i córka Maria. Po uk. miejscowej Szk. Ludowej (1880-1884) przyjęty został do pierwszej klasy (sexta) gimn. w Ostrowie Wlkp., gdzie uczęszczał przez nast. dziewięć lat. Miał opinię sumiennego i pilnego ucznia. W trakcie nauki był aktywnym członkiem tajnego kółka samokształceniowego, które przekształciło się w kółko Tow. Tomasza Zana. Z organizacji tej T. doskonale opanował język i historię ojczystą. Świadectwo dojrzałości uzyskał 21 III 1893 jako jedyny Polak na 13 abiturientów. Już w 1892 T. wyjawiał zamiar studiowania teologii w poznańskim Seminarium Duchownym. Nie bez znaczenia był fakt, że studiować można było na miejscu, w Wielkopolsce, co znacznie zmniejszało nakłady rodziców na studia. Jednakże już pierwsza rozmowa T. z księdzem przełożonym, wskutek zupełnego braku powołania, przesądziła o dalszym jego życiu. Obeszło się też bez komplikacji rodzinnych, gdyż młodszy brat Teodor zadeklarował chęć pójścia do seminarium. T. mógł więc w 1893 zapisać się na Akademię Górniczą we Freibergu (Saksonia). Studiował z zapałem, szybko więc zwrócił na siebie uwagę profesorów, którzy spostrzegli w nim zadatki na przyszłego uczonego. W trakcie studiów wstąpił do polskiego Tow. "Sarmacja", kontynuował działalność tetezetowską w Związku Młodzieży Polskiej, a w 1894 wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej; był sympatykiem wydawanego w Londynie organu PPS "Przedświt". W szeregach tej partii pozostawał do 1900, tj. do chwili przeniesienia się do Berlina. W swoich życiorysach T. nie podaje przyczyn decyzji wycofania się z działalności politycznej. Można jedynie domniemywać, że chciał w ten sposób uniknąć ewentualnych komplikacji z władzami niem., zwłaszcza po podjęciu pracy w szkolnictwie wyższym.

W 1897 T. uzyskał tytuł inż. hutnika, a w 1898 tytuł inż. dypl. Niebawem powołany zostaje do odbycia jednorocznej służby wojskowej w 155 pp w Ostrowie Wlkp. (1 IX 1898 do 26 III 1899), gdzie ukończył kurs aspirantów oficerskich. Później otrzymał jeszcze

dwukrotnie wezwanie do odbycia dwóch ośmioletnich ćwiczeń (1900 i 1901) i 15 IX 1904 mianowany zostaje ppor. piechoty. Po odbyciu dalszych pięciu ćwiczeń, w 1913 otrzymuje awans na por.

Po praktyce w Westfalii, dzięki rekomendacjom profesorów akademii we Freiburgu, T. otrzymał asystenturę w renomowanej Politechnice Berlińskiej, w Instytucie Doświadczalnym w Dahlem, na przedmieściach Berlina. T. pracował w Katedrze Chemii Węgla, kierowanej przez uznanego uczonego, prof. dr. Fridricha W. Hinrichsena. O rozwoju naukowym T. świadczy fakt, że prof. F.H. zaproponował mu współautorstwo "Chemii węgla", kilkusetstronicowego dzieła, opublikowanego trzykrotnie, po raz ostatni w 1916 r. W swojej dziedzinie było to wówczas jedno z najpoważniejszych dzieł, wręcz o randze międzynarodowej. T. był też redaktorem pisma fachowego "Der Ingenieur", w którym ukazywały się jego artykuły o tematyce górniczej. Zarówno w Westfalii, jak i Berlinie T. utrzymywał żywe kontakty z młodzieżą polskiego pochodzenia, działając w różnych org. Także jego mieszkanie było miejscem spotkań miejscowej Polonii.

W 1914, mimo że T. miał już 40 lat, został zmobilizowany, otrzymując przydział do 46 pp Obrony Krajowej, obejmując początkowo dowództwo kp, a po uzyskaniu awansu na stopień kpt. - baonu. (od 14 IV 1915). Pułk skierowany został na fr. rosyjski, gdzie T. uczestniczył w wielu walkach: w 1914 m.in. pod Tarnawką, Janowem, Wolą Raniszewską, Opatowem, Radomiem, Dęblinem, nad Rawką, Częstochową, Krasocinem; w 1915 - pod Lasocinem i Czarną, Tumlinem, Suchedniowem, Wierzbicą, Osinami, w walkach pozycyjnych pod Iłżą (od 15 V do 16 VII), pod Siennem, nad Iłżanką, w przerwaniu pozycji przeciwnika pod Zwoleniem, w walkach nad Wisłą, w przejściu Wisły, pod Maciejowicami, między Wisłą a Bugiem, pod Pulwą i Nurcem, w Puszczy Białowieskiej, nad Jesiołdą i Zelwianką, pod Słoninem, w walkach pozycyjnych nad Szczarą (od 25 IX 1915 - 24 VII 1916), pod Baranowiczami i Korodyszczami, znów nad Szczarą (8 VIII - 11 XII 1916). Odznaczony został Krzyżem Żelaznym I i II klasy. Po przeniesieniu Legionów Polskich jesienią 1916 z Frontu Wołyńskiego na Białoruś, a w grudniu t.r. na teren Kongresówki i przejściu ich na organizację i wyszkolenie niemieckie - przydzielono T. na własną jego prośbę

(11 XII 1916) w charakterze głównego instruktora do II baonu 6 p. Legionów Polskich, najpierw w Nałęczowie, a później w Dęblinie, gdzie - jak wynika z opinii - "pozostawił po sobie pamięć dobrego patrioty, który umiał w szeregach podkomendnych podtrzymać i rozbudzić miłość do Ojczyzny". T. z uznaniem odnosił się do starań J. Piłsudskiego o stworzenie WP. T. uważał, że należało zrobić wszystko, aby zachować kadry legionowe dla sił zbrojnych odrodzonego państwa polskiego. Z tych też względów T. był aktywny w tworzeniu formacji tzw. "Polnische Wehrmacht". Był oficerem w Inspektoracie Wyszkożenia, a w grudniu 1917 został przewodniczącym Komisji Regulaminowej, tłumaczącej i opracowującej na użytek PSZ niemieckie regulaminy wojskowe.

W listopadzie 1918 włączył się aktywnie w organizację WP. Zgłosił się do dyspozycji MSWojsk. jako pierwszy oficer Polak z armii niem. 15 XI 1918 otrzymał przydział do Oddziału VII (naukowego) Sztabu Gen. WP. 17 XI t.r. był współorganizatorem manifestacji Polaków, b. żołnierzy armii niem. T. prowadził pochód przez W-wę, krocząc w pierwszym szeregu niosącym transparent z napisem "Łączmy się". W połowie grudnia 1918 otrzymał urlop do końca roku i wyjechał do Berlina, aby odwiedzić rodzinę i zabezpieczyć ją na wypadek rozruchów w Berlinie. 16 XII w ubraniu cywilnym opuścił W-wę.

Wracając z Berlina, 28 XII t.r. zatrzymał się w P-niu, aby odwiedzić siostrę, Marię Śniegocką. W Poznańskim z jego braci, najbardziej znany był Teodor, doktor teologii, profesor prawa kanonicznego, czynnie zaangażowany w polskim życiu społecznym i politycznym. Profesor miał rozległe kontakty wśród duchownych i świeckich polskich działaczy społecznych. W P-niu T. zaznajomiony został z przebiegiem wydarzeń dnia poprzedniego. KNRL pragnął przywrócenia skopaju; wydarzenia potoczyły się jednak szybko, a włączenie się szerokich mas do walki stworzyło fakty dokonane. W P-niu wprowadzono stan wyjątkowy, utworzono polsko-niem. komendę miasta. Należało też wyznaczyć głównodowodzącego powstania spośród oficerów znajdujących się na miejscu. Ks. T. Taczak poinformował W. Korfantego, że do Poznania przybył jego brat, oficer polskiego Sztabu Gen. W toku pospiesznych konsultacji w KNRL wszystkie argumenty przemówiły za S.T.: był Wielkopolaninem,

od lat nie angażował się w działalność polityczną, znał specyfikę armii pruskiej i jej zasady organizacyjne, miał też pogląd na kierunki rozwoju WP, posiadał rozliczne kontakty w W-wie. Pewną przeszkodą był brak przygotowania operacyjnego. 28 XII 1918 ok. godz. 20<sup>00</sup> W.Korfanty spotkał się ze S.T., przedstawił sytuację i w imieniu Komisariatu zaproponował mu tymczasowe stanowisko głównodowodzącego powst. do czasu pozyskania na to stanowisko generała, oddelegowanego z W-wy. Droga telegraficzną T. uzyskał aprobatę Sztabu Gen. w W-wie na objęcie stanowiska. 2 I 1919 otrzymał stosowną legitymację. Dowództwo Główne zostało zorganizowane w pomieszczeniach Hotelu "Royal", przy ul. Św.Marcina (Armii Czerwonej) 38.

Do czasu oficjalnego przejęcia władzy w Wlkp. przez KNRL, organizacja sztabu Dow. Głównego (DG) napotykała na ogromne trudności. Zakazano T. publikowania na łamach prasy, czy też za pośrednictwem obwieszczeń i ulotek jakichkolwiek informacji o działalności DG, nie mówiąc już o możliwości wydawania drukiem rozkazów i instrukcji. Sytuacja taka trwała od 5 I 1919. T. formalnie podporządkowano formacje polskie w całym zaborze pruskim, zarówno jawne, jak i tajne, uznając w ten sposób jedność wszystkich sił pod wspólnym dowództwem w P-niu. W praktyce T. zaczynał od zera, bez niezbędnej kadry oficerów, bez zorganizowanych służb, nie znając ludzi i nie mając kontaktów z terenem. Organizacja choćby zaimprovizowanego sztabu była dodatkowo utrudniona istnieniem w P-niu kilku ośrodków rozkazodawczych. Do 8 I 1919 DG działało niemal w konspiracji, oficerowie chodzili wyłącznie w ubraniach cywilnych. Jedną z pierwszych czynności T. było opracowanie etatu DG, w czterech wydziałach: operacyjnym, organizacyjnym, personalnym, broni i amunicji. 2 I 1919 KNRL etat zatwierdził. Do 15 I na stanowiskach kierowniczych pracowało ogółem 18 oficerów, w tym 15 odbyło służbę w armii niem. Pod energicznym kierownictwem T. i jego szefa sztabu (J.Stachiewicz), zespół ten zgrał się doskonale w ciągu kilku dni. W DG pracowano od wczesnych godzin rannych do wieczora. Wydawano rozkazyienne i wewnętrzne, instrukcje taktyczne, SSiB, jak i SL podporządkowano DG, a polsko-niem. komendę m. P-nia rozwiązano, wprowadzając w ten sposób jedność rozkazodawczą. Wskutek interwencji DG w KNRL



została też uporządkowana sytuacja w terenie, gdyż powiatowe, miejskie i wiejskie Rady Ludowe odsunięte zostały od mieszania się do spraw wojskowych. Do 15 I 1919 DG utworzyło szereg dalszych ogniw dowodzenia, tak w jego ramach, jak i dla przyszłego Szefostwa Apropowizacji. Powołano inspekcję sanitarną, inspekcję koni i taborów, komendę linii kolejowych, biuro kartograficzne, biuro płatnika, referat lotniczy i automobilowy i inne. Przystąpiono do tworzenia centralnej administracji wojskowej. Dla bazy organizacyjnej powstania przyjęto podwójną strukturę organizacyjną: poziomą, terytorialną - od powiatów z komendantami, dalej okręgi wojskowe i dowództwa frontów oraz strukturę pionową, obejmującą proces przekształcania się luźnych oddziałów powstańczych w kompanie i bataliony. W pierwszym rzędzie DG podporządkowano komendy powiatowe w 24 powiatach. 7 I 1919 obszar Wielkopolski podzielony został na 7 OW a 13 I utworzono 2 dalsze. Eksperymentalnie wprowadzono zasadę decentralizacji aparatu poborowego, przyznając dowódcom OW prawo dysponowania zgłaszającymi się ochotnikami. Dla potrzeb okręgów utworzono 13 obwodów uzupełnień. W drugiej kolejności przewidywano wprowadzenie obowiązkowego poboru dla roczników 1899-1901. Uregulowano pobory oficerów, podoficerów i szeregowców, przyznano dodatki na dzieci. Wszystkim oficerom i szeregowym przysługiwało bezpłatne wyżywienie i kwatery.

Mając ograniczone możliwości działania, DG w różnorodny sposób oddziaływało na samorzutny rozwój powstania. Starano się zapewnić podstawę operacyjną i organizacyjną powstania. Obok dyrektyw taktyczno-operacyjnych wydawano też instrukcje dotyczące organizacji struktury pionowej oddziałów powstańczych. Przewidywano dwa etapy organizacji armii powstańczej. Stworzono też niezbędne rezerwy operacyjne, które kierowano do najbardziej zagrożonych rejonów. Z pozn. magazynów broni I. polecił wydawać broń i amunicję dla najbardziej potrzebujących oddziałów. Głównodowodzący i jego sztab sformowali też dowództwa frontowe jako ruchome dowództwa operacyjne. Zwarta linia frontu polsko-niem. była gwarancją nie tylko możliwości rozszerzenia zasięgu powstania, ale także utrzymania polskiego stanu posiadania, w przypadku ofensywy niemieckiej. I. chcąc zabezpieczyć P-ń, centrum i ognisko

powstania, rozkazał opanować niemiecką stację lotniczą na Ławicy, co nastąpiło z 5/6 I 1919. Pod koniec pierwszej dekady stycznia 1919 DG podejmowało już skuteczne decyzje taktyczno-operacyjne, m.in. przygotowując zwycięską bitwę szubińską (8-13 I 1919); akcję pod Zbąszyniem, zakończoną niepowodzeniem. 16 I 1919 siły powstańcze liczyły już około 14000 ludzi. T. stworzył podwaliny organizacyjne regularnych wojsk Wielkopolskich, wspomagał też oddziały WP bronią i amunicją, utrzymując harmonijne kontakty ze Sztabem Gen. i NDWP w W-wie.

16 I 1919 T. zdał swoje stanowisko gen. J. Dowbor-Muśnickiemu, który przeznaczył mu funkcję II kwatermistrza DG i podporządkowano mu wydziały: personalny, Kwaterę Główną, sądowy, duszpasterski i weterynaryjny, w części niebawem wydzielone z DG. 25 I 1919 w "Dzienniku Rozkazów Wojskowych Ministra Spraw Wojskowych" ukazało się zatwierdzenie jego nominacji na stopień mjr. z dn. 10 XI 1918 Do Sił Zbrojnych byłego Zaboru Pruskiego T. formalnie przyjęty został na podstawie dekretu nr 11 KNRL z 15 III 1919. Dn. 14 II 1919 T. wszedł w skład komisji, która miała ustalić zasady awansowania oficerów pochodzących z różnych armii zaborczych, a w konsekwencji wyrównanie stopni oficerskich według jednakowych zasad. Dn. 5 V 1919 T. wybrany został członkiem Sądu i Rady Honorowej dla oficerów sztabowych. T. był też współinicjatorem powołania Fundacji Wojsk Wielkopolskich im. Generała J. Dowbor-Muśnickiego.

Kolejny awans, do stopnia ppłk. T. otrzymał 3 VI 1919 dekretem KNRL nr 104. Awans ten najprawdopodobniej wiązał się z faktem powołania T. 16 V 1919 na stanowisko z-cy Szefa Sztabu DG. Dn. 1 VIII 1919 T. otrzymał opinię służbową, wystawioną przez gen. J. Wroczyńskiego, szefa sztabu DG, swego bezpośredniego przełożonego: "T. posiada dostateczne przygotowanie, sumienny, pracowity, doskonały oficer frontowy, odpowiedni jako dowódca pułku i brygady". Opinia na pozór pozytywna, w istocie dyskwalifikowała T. jako oficera sztabowego, umożliwiała gen. J. Dowbor-Muśnickiemu pozbycie się T. i innych niewygodnych oficerów. 2 IX 1919, Rozkazem dziennym nr 218 T. objąć miał dowództwo 7 p. strz. włkp. Funkcji tej jednak nie objął, gdyż z dniem 9 X 1919 oddelegowany został przez gen. Dowbor-Muśnickiego do dyspozycji gen. Zielińskiego,

dowódcy tworzonego od sierpnia Okręgu Generalnego w P-niu, jako wojskowej władzy administracyjno-terytorialnej w Wlkp. Formalnie 6 XI 1919, faktycznie miesiąc wcześniej, ze składu DG przekazano do DO Gen. T. i grupę jego współpracowników z przełomu 1918-1919.

2 X 1919 MSWojsk. powołało T. do W-wy w charakterze Przewodniczącego Komisji Weryfikacyjnej dla oficerów b. armii niemieckiej. Po zakończeniu pracy w Komisji, rozkazem Dep. Pers. MSWojsk. z 3 XII 1919 T. mianowany został sztabowym oficerem Inspektoratu Piechoty DO Gen. Ze względu na nawał pracy w W-wie funkcję tę faktycznie objął 10 II 1920 ledwie na 10 dni. T. był też członkiem Oficerskiego Trybunału Orzekającego WP przy ministrze SWojsk. 20 II 1920 T. ponownie skierowany został do dyspozycji MSWojsk., z przydziałem do Dep. I (Broni Głównych i Laborowych) jako pomocnik Szefa Dep. Funkcję tę pełnił do 20 IV 1920. W ramach przydzielonych obowiązków utrzymywał kontakty z Koalicyjną Komisją Mieszaną w W-wie, a w szczególności z Francuską Misją Wojskową. Zaprzyjaźnił się wówczas z kpt. Ch. de Gaulle'm, późniejszym generałem i prezydentem. Uczestniczył też w pracach komisji przy Sztabie Dow. Fr. Wlkp., która opracowała projekt odznaki pamiątkowej Wojsk Wlkp. W rozkazie pożegnalnym gen. Dowbor-Muśnickiego z 8 III 1919, w trakcie likwidacji Fr. Wlkp., nie został wymieniony w grupie 27 organizatorów wojska wielkopolskiego.

20 IV 1920 ppłk T. rozkazem MSWojsk. wyznaczony został na d-cę 69 pp (11 p. strz. wlkp.), wchodzącego w skład 34 Bryg. Piech. 17/3/DP Wlkp. 20 IV T. przejął p. od mjr. S.Thiela. Początkowo p. rozmieszczony został w okolicach Lidy, gdzie pozostawał do 15 V 1920. Po rozpoczęciu kontrofensywy radzieckiej poszczególne baony i kp. p. zostały porzucane na różne odcinki fr. 1 armii polskiej, w skład której wchodziła 17 DP. Dn. 21 V 1920 T. otrzymał dow. 34 Brygady Piech. (69 i 70 pp), a dn. nast. awansowany został do stopnia płk. Dowodził bryg. w krwawych walkach stoczonych przez nią w ramach Armii Rezerwowej oraz 1. i 5. Armii od k. V do k. IX 1920 r. W opinii podkomendnych, wyższych dowódców oraz dowódców jednostek sąsiednich miał opinię "mężnego, walecznego, wyróżniającego się dużymi walorami taktycznymi oraz szczególnym poczuciem odpowiedzialności za los podległych mu oddziałów".

28 VIII 1920 T. wymieniony był w rozkazie 1 Armii jako "niezrównany oficer". W 17 DP "męstwo T. było przysłowiowe", jak wynika to z opinii płk. Thiela. W trakcie działań wojennych T. czasowo zastępczo dowodził 17 DP. Opinie wojenne T. rzutowały na kolejną, bardzo ostrą weryfikację oficerów dowodzących jednostkami różnych szczebli. Pozytywne opinie o T. wydali dowódca 17 DP i dowódca 2 Armii. Po zakończeniu działań bojowych i przybyciu wojsk frontowych do wyznaczonych garnizonów, 22 I 1921 T. mianowany został dowódcą 17 DP w Gnieźnie, w składzie: 68 pp (Września), 69 pp (Gniezno), 70 pp (Jarocin i Pleszew), 17 pal (Gniezno). 1 VII 1923 T. awansowany został do stopnia gen. bryg. Gnieźnieńską dywizją dowodził do 31 X 1928. Przez kilka miesięcy (23 VI - 13 IX 1922) oddelegowany został z wojska, jako specjalista - hutnik, na Górny Śląsk, jako dyrektor Huty Srebra i Ołowiu w Strzebnicy. Znacznie krótsze wyjazdy łączyły się z powołaniem T. na Kursy Wyższych Dowódców. Na pocz. 1921 ukończył tzw. kurs informacyjny dla wyższych dowódców w P-niu, kurs w Centrum Wyższych Studiów (1924), uczestniczył w podróży taktycznych, grach wojennych. W codziennej służbie miał opinię bardzo wymagającego, przywiązywał dużą wagę do pracy szkoleniowej i wychowawczej. Zwalczał wszelkie przejawy niewłaściwego stosunku kadry do szeregowców. Nawiązał bliskie kontakty ze społeczeństwem Gniezna. M.in. był inicjatorem wzniesienia w Gnieźnie pomnika króla Bolesława Chrobrego. Był też członkiem wspierającym studenckiej korporacji "Lechia" na UP.

T. włączył się też do organizacji Komitetu Centralnego Towarzystwa dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (od 1925). Dn. 20 I 1926 odbyło się zebranie inauguracyjne Centralnego Komitetu, na którym T. wygłosił przemówienie. Podpisał też odezwę do społeczeństwa o poparcie idei "monumentalnej historii Powstania Wielkopolskiego". T. przewodniczył też konferencji prasowej, która odbyła się 17 VI 1926 i przyczyniła się do spopularyzowania Towarzystwa w Wielkopolsce, na Pomorzu i Śląsku.

Podczas przewrotu majowego 1926 17 DP wraz ze swym d-cą stanęła po stronie rządu. Wysłana z odsieczą, po 12 V 1926 znalazła się pod W-wą. Tutaj T. wydał 2 rozkazy operacyjne, odznaczające



się wyczcieniem złożonej sytuacji. 18 i 19 V 1926 oddziały 17 DP wróciły do garnizonów. Życie w dywizji szybko wróciło do normy. We wrześniu 1927 T. w zastępstwie dowodził Okręgiem Korpusu nr VII w P-niu.

19 X 1928 T. w DOK nr VII przekazał dowództwo 17 DP, po otrzymaniu decyzji o przeniesieniu do Lublina na stanowisko dowódcy OK nr II. 31 X 1928 ogłosił rozkaz pożegnalny, podkreślając więzy łączące go z oficerami i szeregowymi dywizji. T. wręczono odznaki 69 pp i 17 pal.

28 II 1930 gen. T. przeniesiony został w stan spoczynku. W pełni sił intelektualnych i fizycznych T. zdjął mundur; wrócił do P-nia. Podjął pracę na stanowisku Inspektora Technicznego Ubezpieczalni Krajowej w Gdyni. Po sześciu miesiącach zwolnił się ze służby. Przyjechał do P-nia, gdzie objął prezesurę Okręgowego Związku Straży Pożarnych w P-niu. T. wybrany został do centralnych władz Zw. Polskiej Straży Pożarnej w W-wie. Jako wiceprezes reprezentował Polskę na licznych kongresach międzynarodowych, m. in. w Paryżu i Rzymie. Nadal przewodniczył Tow. dla Badań nad Historią Powst. Wielkopolskiego, które przystąpiło także do prac badawczych. Przewidywano publikowanie źródeł archiwalnych i wspomnień byłych powstańców. Mimo rozbitcia ruchu kombatanckiego, braku środków finansowych i ostrych polemik prasy endeckiej, przez cały czas prezesury (do 1934) T. udało się m.in. doprowadzić do opublikowania trzech książek na temat powstania, z których dwie opatrzył wstępem (1931-1933). W 1934, po podpisaniu przez Polskę układu z Niem., Tow. utraciło poparcie władz; reszty dopełniły spory polityczne i nie przebierające w środkach polemika z Z. Wieliczką, autorem i redaktorem publikacji Tow. W zaistniałej sytuacji T. złożył prezesurę.

Znacznie większe możliwości działania miał T. w Zw. Weteranów Powstań Narodowych Rzeczypospolitej Polskiej 1914-1919, jednej z wielu organizacji byłych powstańców wielkopolskich. Z celami związku zapoznał T. inż. Z. Wieliczka, do najważniejszych zaliczając potrzebę zintegrowania byłych powstańców, czym pozyskał generała. 10 IV 1932 na czele przekształconej w związek ogólnokrajowej organizacji stanął T., wybrany prezesem. Zarząd w sposób jednoznaczny postawił na współpracę z władzami sanacyjnymi,

kierując się interesami szeregowych członków organizacji. Dn. 31 III 1935 związek liczył już 15.000 członków, zrzeszonych w 225 kołach. Do najważniejszych zadań związku T. zaliczył konsolidację małych związków, prawidłową weryfikację członków, ulżenie doli bezrobotnych i niezamożnych uczestników powstania, popularyzację i upamiętnienie powstania. Z niewielkim skutkiem T. walczył z bezrobociem wśród członków organizacji. Wskutek niechęci władz sanacyjnych do uchwalenia ustawy regulującej status weterana i zabezpieczającej go materialnie, T. podejmował szereg działań doraźnych, tworząc Komisję Charytatywną. Uzyskał pewne środki finansowe z Urzędu Wojewódzkiego, Starostwa Krajowego i Zarządu Miejskiego w P-niu. Doraźnie zatrudniał też byłych powstańców przy robotach publicznych, m.in. wskutek majowego strajku głodowego powstańców w maju 1930. Gen. T. był inicjatorem wydania "Rocznika Związku ...". Za jego prezesury ukazał się tom I. Do obowiązku prezesa należała też reprezentacja organizacji na zewnątrz, stąd też T. uczestniczył w niezliczonej liczbie akademii, spotkań i uroczystości wojskowych. Często zabierał głos, poruszając najżywotniejsze sprawy weteranów powstania. Prezesem Związku Weteranów gen. T. wybierano czterokrotnie: 1932, 1933, 1934, 1935. W połowie kadencji 1935 r. T. złożył rezygnację z prezesury, motywując swą decyzję chorobą. Właściwą przyczyną był brak reakcji władz na strajki głodowe dawnych powstańców, pomijanie ich w rozdziale odznaczeń, brak byłych powstańców na znaczniejszych stanowiskach w życiu ziem zach. T. uważał, że związek powoli staje się narzędziem w umacnianiu wpływów sanacji na ziemiach zachodnich. Mimo rezygnacji ze stanowiska T. utrzymywał kontakty ze środowiskiem kombatanckim aż do wybuchu wojny. Każdego roku wchodził w skład Obywatelskich Komitetów Obchodu Święta Odzyskania Niepodległości, jak też obchodu 27 grudnia, niejednokrotnie im przewodnicząc. Zapraszany, często uczestniczył w uroczystościach powstańczych w wielu miejscowościach Wlkp., m.in. odsłaniając tablice pamiątkowe.

Napaść Niemiec na Polskę zastała T. w P-niu. W tym czasie spadło na niego wiele nowych obowiązków związanych z przystosowaniem działalności straży pożarnej na wypadek działań wojennych. W pierwszych dniach września T. ponownie włożył mundur wojskowy

i zdecydował, że odda swoją osobę do dyspozycji władz wojskowych. Około 5 IX 1939 udał się na poszukiwanie dowództwa Armii "Poznań" w rejonie Gniezna; nast. wyruszył w kierunku W-wy, gdzie 9 IX w Łowiczu dostał się w ręce Niem., którzy po ustaleniu jego tożsamości chcieli go rozstrzelać. W ostatniej chwili zaniechano egzekucji i przekazano generała dowództwu niem., proponując mu podpisanie wniosku o przyjęcie do armii niemieckiej, co spotkało się ze zdecydowanym protestem T. Rozpoczęła się jego tułaczka jeniecka, począwszy od Oflagu IIa w Prenzlau (Brandenburgia), gdzie przywieziono go już 13 IX 1939. Po miesiącu (11 XI) wraz z generałami: W. Bortnowskim i F. Alterem przeniesiony został do Oflagu IVc w Colditz. W kwietniu 1940 wywieziono go do saksońskiej twierdzy Königstein, w październiku do Hohenstein, a w kwietniu 1941 do Oflagu VIIIE w Johannisbrunn (Janske Kaupale) w Czechosłowacji. Na wiosnę 1940 generałowie, m.in. T. zostali przewiezieni do różnych obozów jenieckich, przy czym większość znalazła się w Oflagu VII w Murnau (Bawaria). T. źle znosił niewolę, niewiele angażował się w życie obozowe, miał kłopoty ze zdrowiem. Brał udział w kursach j. angielskiego, dużo czytał, uczestniczył w uroczystościach poświęconych kolejnym rocznicom powst. wlkp., niekiedy grał w karty i spotykał się z członkami korporacji studenckich "Lechia" i "Roma". Był pełen obaw o losy swojej rodziny, zresztą nie bezpodstawnie. W Dachau zamordowany został jego brat Leon, proboszcz parafii w Grylewie (1942). Na wygnaniu, w W-wie, zm. nagle na ulicy Teodor T. (22 VI 1941). Zięć, dr Cz. Gogońkiewicz został aresztowany i osadzony w KZ Dachau, potem w Gusen i Mathausen, skąd niespodziewanie został zwolniony. Generał szczęśliwie doczekał wyzwolenia - 29 IV 1945. 10 V 1945 był już w Paryżu, gdzie wystawiono mu legitymację Polish Forces nr 599. Po rekonwalescencji w Nicei, w maju 1947 polskim samolotem wojskowym wrócił do Polski.

Zamieszkał z żoną w Janikowie na Kujawach u córki Aleksandry G., a od 1948 już tylko z żoną, po wyprowadzeniu się córki z rodziną do Sztumu. W Janikowie generał nie stracił kontaktu z dawnymi powst. wlkp. W 1947 uczestniczył w zorganizowaniu Koła Zw. Powst. Wlkp. Gdańsk - Śródmieście, spotykając się tu m.in. z płk. B. Hulewiczem i płk. J. Lange. T. otrzymał dyplom weryfika-

8891 henz09

cyjny ZPW z numerem 5067, datowany 27 XII 1948. Po powrocie do Polski był inwigilowany przez Informację Wojskową. W l. 1949-1956 zupełnie o nim zapomniano. Utrzymywał tylko kontakty z rodziną i grupą przyjaciół. Ciężkim ciosem jest śmierć żony, a później siostry. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych T. powoli wrócił do równowagi. Mimo sędziwego wieku zachował dobrą kondycję fizyczną i umysłową. Utrzymywał kontakty z wieloma powst. wlkp., konsultował prace historyków powst. wlkp. Po wielu staraniach własnych i Krajowej Komisji Weteranów Powst. Wlkp. Zarządu Okręgu ZBoWiD w Bydgoszczy i ZG ZBoWiD, 14 II 1959 otrzymał emeryturę specjalną, przyznaną mu przez Ministra Obrony Narodowej. Wprawdzie nie zaproszono go na centralne obchody 40 rocznicy wybuchu powst. do P-nia, ale nie zapomnieli o nim podkomendni. Uczestniczył w uroczystościach w Janikowie, Inowrocławiu i Gostyniu, często spotykał się z dziennikarzem Tadeuszem Jankowskim, nagrał wspomnienia dla Polskiego Radia. Wiosną 1959 T. przeniósł się do Malborka, do córki. Tam też zm. 2 III 1960, z ostatnim życzeniem, "by spoczął w ukoczonym Poznaniu". Pochowany został 6 III na cm. w Malborku - Kałdowie, żegnany przez poczty sztandarowe ZO ZBoWiD w Gdańsku, kół w Gryni i Malborku oraz weteranów z Inowrocławia i wielu miejscowości całego kraju. Po latach, u wejścia na cmentarz umieszczona została tablica informacyjna, a miejscowej szkole nadano imię generała. W Mieszkowie, na ścianie zabytkowego dworku umieszczono tablicę pamiątkową: "Chwała Powstańcom Wielkopolskim. W tej miejscowości urodził się w 1874 r. Generał brygady Stanisław Taczak I główny dowódca Powstania Wielkopolskiego 1918-1919".

Spółeczeństwo Ziemi Jarocińskiej

28 XII 1980 r.

Do P-nia prochy T. sprowadzone zostały 30 XI 1988 r. (cm. zasłużonych Wielkopolan na Wzgórzu św. Wojciecha). Sz. podstawowa w Wąsowie (woj. pozn.) w grudniu t.r. otrzymała imię T. Natomiast w P-niu 1 IX 1989 imię T. otrzyma Sz. Pod. nr 62 przy ul. Działkowskiej.

T. był odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN, KW (2x), OOP kl.4, WKP. fr. Orderem Legii Honorowej oraz szeregiem medali odznak. Szczegółowo na temat życia zob. B. Polak: Generał Stanisław Taczak (1874-1960), Poznań 1988.



Ł A P I Ń S K I Stanisław Kazimierz Marcin, pseudonim "Niłski" (1891-1922), pierwszy szef sztabu Dowództwa Głównego w Poznaniu, podpułkownik WP. Ur. 24 I w W-wie, w rodzinie urzędnika Tomasza i Teofili z Porawskich. W Białymstoku uk. szk. realną, a nast. podjął studia w Politechnice Lwowskiej, uzyskując absolutorium na wydziale budowy maszyn. W okresie od września 1912 do maja 1913 kształcił się w szk. podoficerskiej, Zw. Strzeleckiego we Lwowie, a od maja 1913 do lipca 1914 w niższej szk. oficerskiej. Od 6 VIII do 25 XII 1914 w stopniu ppor. adiutant III baonu, potem J-ca 1 kp. 1 pp. leg. 7 VII 1915 mianowany por. Ranny, wzięty do niewoli rosyjskiej uciekł i wrócił do legionów. Od 19 V do 3 II 1917 d-ca plutonu miotaczy min w 5 pp leg. ponownie ranny. Od lutego 1917 do 1 VII t.r. na kursie sztabowym Legionów Polskich w W-wie. Skierowany do obozu ćwiczeń w Ostrowii Maz. Za odmowę przysięgi 22 VII 1917 internowany w obozie w Beniaminowie, skąd zwolniony został 18 VI 1918. Udał się do Lwowa, gdzie działał w POW. 1 XI 1918 mianowany kpt. S.G. Objął szefostwo sztabu załogi obrony Lwowa. Ranny, 23 XI t.r. wyjeżdża do W-wy, gdzie przydzielony zostaje do Adiutantury Generalnej. 20 XII t.r. jako oficer łącznikowy skierowany zostaje przez J. Piłsudskiego do P-nia. Kontaktował się z KNRL i grupą M. Palucha. Po wybuchu powst. 28 XII zgłosił się do dyspozycji kpt. S. Taczaka i objął szefostwo Sztabu (28 XII 1918 - 3 I 1919). Wraz z S. Taczakiem m.in. opracował etat DG, instrukcje taktyczne. 3 I 1919 przekazał szefostwo sztabu ppłk. S.G. J. Stachiewiczowi, obejmując równocześnie dowództwo Wydziału Organizacyjnego DG. M.in. przyczynił się do sprawnego zorganizowania okręgów wojskowych. Z P-nia odwołany został 22 I 1919 z przydziałem do Oddziału Operacyjnego NDWP. 3 V 1920 na własną prośbę przydzielony do sztabu 15 DP Wlkp., mianowany ppłk. S.G. Przeszedł cały szlak bojowy dywizji w wojnie 1920. Od 1 III do 1 VII 1921 w dyspozycji Departamentu II MSWojsk.; odbył kurs uzupełniający dla oficerów sztabowych. Od 2 VII 1921 p.o. d-cy 70 pp. 25 IX t.r. zatwierdzony d-cą 70 pp. Od 1 XI 1921 na kursie dokształcającym Sztabu Gen. OK. K. I 1922 w szpitalu okręgowym nr VII w P-niu. 16 II t.r. zm. na serce. Pochowany w P-niu. Odznaczony był Krzyżem M 5 kl., KN z M, KW (3 x) oraz medalami i odznakami.

Źródła informacji: CAW, tap 2329; Wieliczka Z.: Pamięci żołnierza-tułacza, Dz.P., 1934, nr 80; Obrona Lwowa 1-22 listopada 1918. Wspomnienia uczestników, W-wa 1933; Rzepa K.: Przygotowania do Powstania Wielkopolskiego i jego przebieg w aktach Archiwum Belwederskiego, "Dzieje Najnowsze", 1978, nr 4, dok. 7-11; Wybór źródeł, s.8-9, 123, 146, 193; Wojskowe aspekty - wg ind.; Polak B.: Organizacja i działalność Dowództwa Głównego Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich 1918-1919 (styczeń - lipiec 1919), (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975), s.31-39; Czubiński A.: Powstanie - wg ind., Czyn zbrojny ..., s.48-51.

**S T A C H I E W I C Z** Julian (1890-1934), szef sztabu Dowództwa Głównego, generał brygady WP. Ur. 26 VII we Lwowie, w rodzinie lekarza Teofila i Anieli z Kirchmajerów. We Lwowie uk. szk. powszechną, gimn. (z odznaczeniem) i w 1908 zapisał się na wydział filozoficzny Uniw. im. Jana Kazimierza, na kierunek geologiczny. Od czasów nauki w gimn. należał do org. niepodległościowej "Promień". Na studiach wstąpił do Zw. Walki Czynnej (jesień 1909). Uk. kurs podoficerski i niższy kurs oficerski. W kwietniu 1911 przez J. Piłsudskiego przeniesiony został do Krakowa na stanowisko z-cy komendanta. W czerwcu t.r. mianowany ppor. W styczniu 1912 został komendantem miejscowym Związku i komendantem wyższego kursu oficerskiego we Lwowie. Do wybuchu wojny był m.in. członkiem sztabu ZWC w Krakowie, członkiem komisji wydawniczej Związków i Drużyn Strzeleckich, członkiem Komendy Gł. Zw. Strzeleckiego, instruktorem ZWC na Królestwo i Rosję. W Krakowie studiował na Uniw. Jagiellońskim, gdzie uzyskał absolutorium. Zaabsorbowany pracą niepodległościową nie ukończył rozprawy doktorskiej o bazaltach.

7 VIII 1914 wyruszył w pole jako d-ca kp. Legionów Polskich; 17 VIII t.r. przeszedł do Komendy Legionów jako adiutant. Od 22 III 1915, po trzymiesięcznej chorobie, objął referat spraw organizacyjno-wojskowych w Departamencie Wojskowym, Nacz. Komitetu Narodowego w Piotrkowie. 5 V 1915 mianowany kpt. Od sierpnia t.r. w sztabie I Brygady jako oficer operacyjny. W 1917 przeszedł

do 1 pp Leg., w którego szeregach walczył do kryzysu przysięgowego jako d-ca baonu. S. zwolnił się ze służby, unikając internowania. Przeszedł do pracy w POW. W styczniu 1918 objął komendę we Lwowie a niebawem został szefem Sztabu Komendy Głównej w Krakowie. Od października 1918 mianowany szefem sztabu gen. Roji, d-cą WP w Galicji. Od 1 listopada mjr., organizuje z 3/4 XI t.r. odsiecz dla Przemyśla i zostaje jej d-cą. Za wyparcie Ukraińców z Przemyśla, 18 XI t.r. mianowany został ppłk. Chory, leczy się w Zakopanem, skąd odwołuje go J. Piłsudski, powierzając misję w P-niu. 1 I 1919 od gen. J. Szeptyckiego, szefa Sztabu Gen. otrzymał pismo: "Legitymacja dla ppłk. Juliana Stachiewicza, który wysłany zostaje do Rady Naczelnej do P-nia jako szef sztabu dla byłego całego zaboru pruskiego". Do P-nia przybył 3 I 1919 i zameldował się do dyspozycji mjr. S. Taczaka. Od kpt. S. Nilskiego-Łapińskiego przejął szefostwo sztabu DG. Lojalnie współpracował z głównodowodzącym. Opracował założenia operacyjne powst., uczestniczył w przygotowaniu działań powstańczych pod Zbąszyniem, Szubinem i Łabiszynem, o czym raportował do NDWP w W-wie. Opracował też zasady organizacyjne piechoty, artylerii, ckm i łączności. Po objęciu stanowiska głównodowodzącego przez gen. J. Dowbor-Muśnickiego, S. z racji swych powiązań z J. Piłsudskim zmuszony został do odejścia z Wojsk Wielkopolskich co nast. 9 II 1919. W R.dz. DG nr 36 gen. J. Dowbor-Muśnicki "zwolnił ppłk. Stachiewicza na jego prośbę z obowiązków szefa sztabu DG". Rozkaz nie zawierał zwyczajowego podziękowania za dotychczasową służbę.

Po powrocie do W-wy S. został szefem sekcji organizacyjnej w Oddziale I NDWP, a po kilku tygodniach - szefem tego Oddziału. 1 IV 1920 mianowany płk. i szefem sztabu ścisłego Nacz. Wodza. W sierpniu t.r. objął szefostwo Oddziału Operacyjnego NDWP, a we wrześniu t.r. funkcję szefa sztabu 6 Armii. W maju 1921 przeszedł do Inspektoratu Armii nr III. Opublikował szereg artykułów historyczno-wojskowych. W kwietniu 1923 powierzono mu szefostwo Wojskowego Biura Historycznego (WBH), którą to funkcję pełnił do śmierci. Przyczynił się do zorganizowania polskich archiwów wojskowych, opracował wskazówki metodologiczne badań historyczno-wojskowych, opracowywał i realizował plany badawcze WP w

1. 1914-1921, jak też polskich organizacji wojskowych z 1. 1908-1914. Był członkiem Komisji Historii Wojskowości Akademii Umiejętności oraz członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego. 2 V 1924 awansowany do stopnia gen. bryg. Na stanowisku szefa WBH wspomagał finansowo i organizacyjnie poczynania poznańskiego Tow. dla Badań Historii Powst. Włkp. i Referatu Historycznego DOK nr VII, utrzymywał kontakty z gen. S. Taczakiem i kpt. T. Fenrychem. Zm. 20 III 1934 w W-wie i tam pochowany. Odznaczony był Krzyżem VM 5 kl., KN z M, OOP 3 i 5 kl., KW (3 x), ZKZ, orderami zagranicznymi, medalami i odznakami.

Źródła informacji: CAW, 440.12, t.1; tamże I.170.1, t.1; GPO, s.148; Dowbor-Muśnicki J.: Moje wspomnienia, W-wa 1935, s.278-279, 282-285-334; Wybór źródeł - wg ind.; Wojskowe aspekty - wg ind.; Rzepa K.: Przygotowania do Powstania Wielkopolskiego i jego przebieg w aktach Archiwum Belwederskiego, "Dzieje Najnowsze", 1978, s.138-139; Woszczyński B.: Dwa dokumenty do Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, "Najnowsze Dzieje Polski 1914-1939" 1967, s.186-189; Pomarański S.: Julian Stachiewicz (1809-1934), W-wa 1935; Nowakowski J.: Generał Julian Stachiewicz I szef Sztabu Powstania Wielkopolskiego (wspomnienia pośmiertne), "Rocznik Związku Weteranów Powstań Narodowych R.P. 1914/19 w Poznaniu", P-ń 1935, s.137-149; Lewandowski W.: Julian Stachiewicz, "Przegląd Codzienny", 1934, nr 261; Czubiński, Grot, Miśkiewicz - wg ind.; Czubiński: Powstanie - wg ind.; Polak B.: Dowództwo Główne w Poznaniu (28 grudnia 1918 - 15 stycznia 1919). Organizacja i działalność (w:) Prawdy i fikcje Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Koszalin 1986.

**A D A M C Z E W S K I** Bronisław (1888- ), pierwszy pomocnik kierownika Komendy Linii Kolejowych Dowództwa Głównego w P-niu, major WP. Ur. 29 VII w Brzeźnicy, w ówczesnym pow. śremskim w rodzinie Franciszka, dzierżawcy majątku ziemskiego i Józefy z Bałuckich. Uczęszczał do gimn. w Śreмі, uzyskując świadectwo dojrzałości w r. 1908. Podczas nauki był aktywnym członkiem



Tow. Tomasz Zana. W l. 1908/1909 odbył jednoroczną służbę wojskową w 16 pal. W l. 1909-1912 przeszedł praktykę rolniczą w Jarogniewicach w pow. kościańskim. Nast. w l. 1912 i 1913 studiował ekonomię i rolnictwo na uniw. w Monachium i Lipsku. Należał do Tow. Studentów Polaków, Tow. Unitas i Bratniej Pomocy. 5 VIII 1914 wcielony do armii niem. M.in. służył w 4 oddziale balonów i 51 pp. 8 I 1916 mianowany ppor., ciężko ranny, urlopowany z wojska od 2 IX 1917. Pełnił służbę w pruskiej komendzie linii kolejowych w rejonie obwodu poznań. 8 I 1919 przydzielony do komendy linii kolejowych, gdzie pełnił funkcję szefa sekcji transportów wojskowych. Dekretem Komisarjatu NRL nr 25 z 4 VI 1919 mianowany por., a dekretem KNRL nr 134 z 6 VI t.r. - rtm. We wrześniu 1919 mianowany przez Naczelnego Wodza członkiem Komisji Weryfikacyjnej dla oficerów b. armii niem. 30 I 1920 na własną prośbę przeszedł do rezerwy z przydziałem do 7 dyonu taborów. Zweryfikowany w stopniu mjr. Zm. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 5 z 15 IV 1919, s.18 i nr 23 z 24 VI t.r., s.118-119; Polek B.: Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich ... (w:) Biografistyka, s.26.

**C Z A R N E C K I** Janusz (1888-1933), współorganizator powstania w powiecie rawickim. oficer Dowództwa Głównego, porucznik WP. Ur. 10 XII w Golejewku, ówczesnym pow. rawickim, w rodzinie ziemiańskiej Jana Czarneckiego herbu Prus III i Wandy z Ziemieckich. Po uk. gimnazjum, a nast. rolnictwa na uniwersytecie w Louvain w Belgii, Cz. zamierzał poświęcić się rolnictwu, ale jesienią 1914 został wcielony do p. strz. konnych. W k. 1914 został ciężko ranny pod Kaliszem i wzięty do niewoli rosyjskiej. Trzy lata przebywał w obozach jenieckich. Za pośrednictwem PCK w k. 1917 został zwolniony z niewoli i 6 I 1918 wrócił do rodzinnego domu. Po wybuchu powst., mimo niezaleczonej rany, włączył się aktywnie w przygotowania do akcji zbrojnej w pow. rawickim, zabiegając w P-niu o broń i amunicję. Uzyskane uzbrojenie

i amunicję przywiózł do Golejówka. Wracające do P-nia samochody zabierały ze sobą żywność dla powstańców. Od pierwszych dni powst. Cz. pełnił funkcję kuriera i oficera łącznikowego DG z dowództwami poszczególnych odcinków frontowych. Od połowy stycznia adiutant szefa sztabu DG. Nadal wspierał materialnie oddziały powstańcze, m.in. baon śremski. Przez cały r. 1919 w jego majątku stacjonowali powstańcy, tam też zorganizowano szpital polowy. W r. 1920 wraz z J.Mielżyńskim zorganizował ochotniczy pułk jazdy. Na początku 1921 Cz. ciężko zachorował i w stopniu por. przeszedł do rezerwy. Prowadził majątek, walcząc z ciężką chorobą. Zm. 17 V 1933, pozostawiając żonę i dwoje dzieci.

Źródła informacji: CAW, tap 451; Album Pamiątkowy Powstańców Ziemi Zachodnich R.P. 1918-1921, 1938, nr 2, s.41; Zakrzewski Z.: Walki o Rawicz, Leszno 1922, foto w Wielkopolskim Muzeum Wojskowym.

**C Z A R N E C K I** Prus III Stefan (1893- ). Ur. 21 X w Dobrzycy, ówczesny pow. krotoszyński w rodzinie ziemianina Józefa i Stanisławy z Lipskich. Do gimn. uczęszczał w Ostrowie Wlkp., gdzie w marcu 1914 uzyskał świadectwo dojrzałości. Podjął studia rolnicze i ekonomiczne na uniwersytecie w Berlinie. Po zaliczeniu 1 semestru, 2 VIII 1914 powołany do wojska niem. z przydziałem do 1 p. uł. pruskich. 11 II 1915 mianowany ppor. Skierowany na fr. wsch. 15 IX 1915. 1 IX 1916 powołany na stanowisko adiutanta pułku. Z dn. 15 VII 1918 przeniesiony do 1 p. kirasjerów wrocławskich, gdzie 18 XI t.r. mianowany został por. Po wybuchu powst., 30 XII 1918 zgłosił się do dyspozycji mjr S.Taczaka, który powierzył Cz. zorganizowanie i dowodzenie Wydziałem Personalnym DG. Cz. przeprowadził ewidencję oficerów, opracował ankiety dla komendantów pow., redagował rozkazy dzienne i wewnętrzne DG, zajmował się sprawami personalnymi sztabu DG, registratury, biura prasowego oraz informacyjnego, opracował tymczasowe zasady awansów, które ogłoszono w R.dz. DG z 11 I 1919. Dekretem Komisariatu NRL nr 6 poz.5 z 11 III 1919 Cz. mianowany został rtm. ze starszeństwem od 1 I 1917. R.dz. DG nr 246 z

6 XI 1919 Cz. przydzielony został do Sztabu DOGen. P-ń, gdzie objął szefostwo Oddziału IV (personalnego). Rozkazem DOGen. nr 71 z 15 VI 1920 przydzielony do szwadronu zapasowego 16 p. uł. i odkomenderowany do 7 Bryg. Rezerwowej Piechoty. Od lipca t.r. mianowany II-im z-cą d-cy 16 p. uł. Na polu walki wyróżnił się osobistą odwagą, zwłaszcza 17 i 20 VIII 1920. Dalszych informacji brak. Odznaczony był Krzyżem VM 5 kl.

Źródła informacji: CAW, tap. 6042 i 6071; tamże I.170.1, t.1-2; TU NRL nr 10 z 20 III 1919, s.50; Wojsko Wielkopolskie, s.26 i 257 (mylnie imię Janusz).

**D Z I E M B O W S K I** Jerzy Adam (1892- ), kierownik Wydziału Lotniczego Dowództwa Głównego w P-niu, d-ca Eskadry, kpt. WP. Ur. 17 III w P-niu w rodzinie Zygmunta, adwokata i Walentyny z Kisielnickich. W P-niu uk. gimn. Fryderyka Wilhelma, uzyskując 1 III 1912 świadectwo dojrzałości. W l. 1912-1914 studiował na Politechnice w Berlinie. 18 VIII 1914 jako rekrut wcielony został do Oddziału Zapasowego Taborów w P-niu i 13 X t.r. z kolumną amunicyjną skierowany na fr. zach. we Francji. 10 X 1915 mianowany ppor. Od 25 X 1917 do 18 IX 1918 w szkołach lotniczych i ponownie skierowany na fr. zach. w oddziale lotniczym nr 281. 7 XII 1918 zdemobilizowany. Od 15 XII t.r. w POW ZP w P-niu, związany z grupą M.Palucha. 1 I 1919 zgłosił się do dyspozycji mjr. S. Taczaka i otrzymał przydział do Wydziału Operacyjnego DG. Po zajęciu Ławicy, 6 I t.r., był kierownikiem Wydziału Lotniczego DG. 18 I t.r. mianowany tymczasowo d-cą Stacji Lotniczej na Ławicy. Na pocz. lutego t.r. został d-cą szkoły i warsztatów w Ławicy z prawami d-cy p. Dekretem KNRL nr 20 poz.75 z 30 III 1919 mianowany został por. 25 V t.r. Dz-u powierzono sformowanie 4 Eskadry Lotniczej. Etat osobowy został uzupełniony z rezerw Stacji Lotniczej w Ławicy, natomiast gorzej przedstawiała się sprawa sprzętu lotniczego. Szkolenie prowadzono na kilku typach niem. samolotów myśliwskich. W lipcu z Francji nadszedł transport samolotów typu "Spad". Eskadra nie brała udziału w walkach na Fr. Włkp., stanowiąc rezerwę DG. Bazowała w Ławicy aż do lutego 1920,

kiedy to skierowano ją do Bydgoszczy. W wojnie 1920 4 eskadra, przemianowana na 15 Eskadrę myśliwską 3 Pułku lotniczego, wspierała działania 6. Armii. Wg opinii szefa Lotnictwa Armii Dz-i: "Jako d-ca eskadry b. dobry organizator, energiczny, lubiany przez podwładnych. Eskadra (...) może służyć jako przykład innym eskadrom. Jako pilot bardzo dzielny, brawurowy. Lata chętnie i bardzo dużo (...) Charakter prawy, ustalony". 22 IX 1920 mianowany kpt. Od 3 III 1921 Dz-i służył w 3 p. lotniczym, w dyonie zapasowym. 4 III 1921 bezterminowo urlopowany dla odbycia studiów. Uk. prawo na Uniw. Pozn. i przeniósł się w pierw do Grudziądza, a potem do Bydgoszczy, obejmując kierownictwo wytwórni tlenu i acetylenu. 7 III 1925 przydzielony do 4 p. lotniczego w Toruniu. Zm. po r. 1937. Odznaczony był Krzyżem VM 5 kl., OOP 3 kl., KW (4 x).

Źródła informacji: CAW, tap. 3870, Medal Niepodległości t. 324 (odrzucone), Krzyż Walecznych t.27; tamże: WBH, 400.1058/5, rel. J.Dziembowskiego; tamże: I.170.1., t.1-2, TU NRL nr 3 z 4 IV 1919, s.12; Wojskowe aspekty - wg ind.; Bulzacki Z.: Lotnictwo w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919 r., KMP, 1969, nr 1, s.25, 27, 30, 32, 35-36; Czyn Zbrojny ..., s.65-68.

**G Ó R S K I** Józef (1887- ), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, szef Biura Kartograficznego Dowództwa Głównego, rotmistrz WP. Ur. 2 I w Borzajewie, ówczesny pow. średzki, w rodzinie kupieckiej Walerego i Melanii z Lipińskich. Po uk. gimn. i akademii górniczej odbył obowiązkową, jednoroczną służbę wojskową w l. 1914-1915. Wcielony do armii niem., służył jako konny kurier, piechur i dragon. W listopadzie 1918 zdemobilizowany w stopniu sierżanta. W połowie listopada t.r. wstąpił do POW ZP w P-niu i działał w grupie M.Palucha, prowadząc wraz z bratem Zbigniewem komórkę kartograficzną. Od 1 I 1919 w DG w P-niu, obejmując Biuro Kartograficzne. Dekretem KNRL nr 3 poz.27 z 15 II t.r. mianowany został ppor. od 21 I t.r., ze starszeństwem od 1 VI 1913. Plany operacyjne DG w P-niu wymagały przygotowania różnorodnych zestawów map. Bracia Górscy blyska-



wicznie sforsowali trudności kadrowe, techniczne, wyposażeniowe, reprodukcyjne i braki w zaopatrzeniu. Wykorzystali mapy niem. rozpowszechniane przez Księgarnię Wydawniczą R.Eisenschmita w Berlinie. Opracowali 38 map w skali 1 : 100 000, wydrukowane przez drukarnię DG, pokrywające cały obszar ziem polskich za- boru pruskiego. Po reorganizacji DG J.G-i objął zakład karto- graficzny DOGen. P-ń. 27 IV 1920 awansowany do stopnia por., a 1 IX t.r. do stopnia rtm. 8 I 1922 przeniesiony został do rezerwy. Dalszych informacji brak. Zm. Odznaczony był m.in. KW. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap 4159; Wojsko Wielkopolskie 1919 r., Cz.I - wg ind.; TU NRL nr 8 z 6 III 1919, s.41 i nr 23 z 24 VI t.r., s.118; Chmielewicz S.: Kartografia Powstania Wiel- kopolskiego, "Przegląd Geodezyjny", 1979, nr 11; Polak B.: Rola Dowództwa Głównego w Poznaniu w przebiegu Powstania Wielkopol- skiego 1918-1919 r., "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s.11-31.

**G R O B E L N Y** Józef Edward (1873-1949), lekarz, organiza- tor służby sanitarno-medycznej, generał brygady WP. Ur. 16 III w Kobylinie, pow. krotoszyński, w rodzinie nauczyciela Stanisła- wa i Marii z Kosińskich. Uczęszczał do szk. powszechnej w Koby- linie, a od 1883 do gimn. w Krotoszynie, nast. w Międzyrzeczu i Gryfiogórze, gdzie w 1896 uzyskał świadectwo dojrzałości. Prze- ciętne zdolności nadrabiał pilnością i sumiennością. Po maturze krótko studiował w Seminarium Duchownym w P-niu, aby w 1897 roz- począć studia medyczne na Uniwersytecie w Berlinie, kontynuowane w Rostocku i Gryfii. Egzamin lekarski uprawniający do wykonywa- nia zawodu zdał 15 VII 1902 w Rostocku. Na tamtejszym uniwersy- tecie 25 VIII 1904 otrzymał promocję doktorską. Po raz pierwszy do wojska powołany został od 1 X 1899 - 31 III 1900 (42 pp), nast. od 1 XI 1902 do 30 IV 1903; 18 VIII 1903 otrzymał patent ppor. lekarza. Wkrótce też wstąpił do wojska jako lekarz 19 pp w Zgo- rzelcu. Uk. szereg kursów, m.in. wojskowy kurs dokształcający w zakresie chirurgii we Wrocławiu. 27 I 1906 G. awansowany został

do stopnia por. i skierowany na trzyletnią specjalizację do Królewca. Kurs nie uk., gdyż 12 II 1908 wstąpił do wojska, protestując przeciwko pruskiej ustawie wyłączeniowej. Zamieszkał w Pniewach, w pow. szamtułskim, gdzie praktykował do 4 VIII 1914. W dalszym ciągu doksztalał się, kończąc kurs dla lekarzy sztabowych. 27 I 1913 mianowany został lekarzem sztabowym. Działał m.in. w banku spółdzielczym.

Zmobilizowany 4 VIII 1914 przydzielony został do szpitala nr 8 w ramach 119 DP, która wyruszyła na fr. francuski, a od lipca przeniesiona została na fr. galicyjski, pod Gorlice i Przemyśl. Tam G. zachorował na zakażenie przewodu pokarmowego i leczył się do sierpnia 1916. Z dn. 13 IX 1916 G. objął komendę kp. sanitarną nr 223 przy 221 DP na fr. francuskim (nad Sommą), a nast. szpitala nr 163 przy tej samej dywizji. W listopadzie 1918 urlopowany, wrócił do Pniew. Nawiązał kontakty z J. Wierzejewskim. W Pniewach G. współdziałał w polszczeniu urzędów, a po wybuchu powst. organizował służbę sanitarno-medyczną kp. pniewskiej.

14 I 1919 G. na wniosek Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, zostaje wezwany przez Komisariat NRL do P-nia, gdzie objął stanowisko z-cy Szefa Sanitarnego wojsk powst. 1 IV 1919 został szefem Departamentu Sanitarnego Urzędu Wojskowego UW, który w połowie marca 1919 składał się z Sekcji Weterynaryjnej i Sekcji Medycznej (szpitalnictwo). W sierpniu 1919 Szpitalowi Głównemu w P-niu podlegało 14 filii dysponujących po ponad 300 łóżek każda i pięć liczących od 100 do 300 łóżek. Departamentowi podlegała też część szpitali polowych.

6 V 1919 dekretem Komisariatu NRL G. mianowany został płk. i z tą samą datą uzyskał charakter gen. por. (bryg.). Po likwidacji odrębności formacji wielkopolskich, 15 XI 1919 G. mianowany został Szefem Sanitarnym DO Gen. w P-niu. Od 16 XI 1921 do 31 VIII 1922 G. jest szefem sanitarnym DOK nr VII w P-niu. W kwietniu 1920 formował oddział szkolno-sanitarny, późniejszy bacz Sanitarny nr 7 jako oddział macierzysty dla całego sanitariatu DO Gen. P-ni. Dla potrzeb fr. przygotowano 20 000 łóżek szpitalnych. Z dn. 1 XI 1922 przeszedł w stan spoczynku, obejmując praktykę lekarską w Buku. W 1939 został wysiedlony przez Niemców i zamieszkał we wsi Zgoda w pow. nowotomyskim. W 1945 wrócił do

Buku i tam pracował zawodowo. Zm. 21 I 1949 w Buku gdzie został pochowany. Był odznaczony m.in. OOP kl.5, KW, Odznaką WW. Zawarł zw. małżeński z Haliną Gintrowiczową z d. Robińską.

Źródła informacji: CAW, tap. 7500; OOP 1/315 KK i M. Niep. (odrzucone 24-8388); TU NRL, nr 12 z 19 V 1919; Basiński J.: Organizacja i działalność służby zdrowia w pierwszym okresie Powstania Wielkopolskiego (czas od 27.12.1918 r. do 15.01.1919 r.); "Archiwum Historii Medycyny", 1979, z.1, s.1, 7; tegoż: Organizacja i stan kadrowy wojsk sanitarnych powstańczej Armii Wielkopolskiej. Czas od 16.01.1919 r. do 13.11.1919 r., tamże s.19-30; Czubiński A.: Powstanie s.356, 414; Wawrzyniak S.: Wspomnienie o gen. dr med. Józefie Edwardzie Grobelnym, (w:) Lekarze polscy uczestniczący w Powstaniu Wielkopolskim w 1919- 1919 roku. Konferencja popularno-naukowa (4 maja 1974 r.) pod red. A.Wierzejewskiego, P-ń 1978, s.43-46; PSB t.VIII, s.580-585.

**J A W O R O W I C Z** Władysław (1862-1924), organizator Wydziału Broni i Amunicji Dowództwa Głównego, major WP. Ur. 28 XI w Bieżdziadowie, ówczesnym pow. wrzesińskim, w rodzinie chłopskiej, Wojciecha i Antoniny z Lewandowskich. Po uk. gimn. M. Magdaleny w P-niu, studiował na uniwersytecie w Gryfii, uzyskując doktorat z filozofii w zakresie chemii. W latach 1887-1888 odbył roczną służbę w wojsku niem. w 5 pac w P-niu. W 1890 mianowany ppor., w 1914 - por. Po praktyce cukrowniczej objął dyrekturę cukrowni w Kruszwicy. W sierpniu 1914 zmobilizowany do armii niem. z przydziałem do baonu fortyfikacyjnego w P-niu. Od grudnia 1914 do 1916 d-ca magazynów amunicji w IX armii. 16 VII 1916 mianowany kpt. Po wybuchu powst. 31 XII 1918 zgłosił się w DG. Mjr S.Taczak powierzył zorganizowanie biura broni i amunicji. W ciągu kilku dni zorganizowano dostawę broni i amunicji do powiatów, w których formowano oddziały powst. J. podporządkował DG poznańskie magazyny kontrolowane dotąd przez komendę Służby Straży i Bezpieczeństwa. Do połowy stycznia 1919 oddziałom przekazano ok. 25 000 karabinów, 172 km, 2,7 mln naboji i ok. 100 000 granatów ręcznych. Do W-wy wysłano 1000 kb, 400 000 nabojów i

50 000 granatów ręcznych. Dekretem Komisariatu NRL nr 6 z 11 III 1919 J. zatwierdzony został w stopniu kpt. ze starszeństwem od 15 VII 1916, a dekretem nr 30 poz.1 z 4 IV t.r. mianowany mjr. z równoczesnym zwolnieniem na własną prośbę do rezerwy. J. ponownie objął dyrekturę cukrowni w Kruszwicy. Zm. w Bydgoszczy 13 X 1924. Informacji o odznaczeniach polskich brak. Żonaty był z Jadwigą Wyrybkowską. Córka: Irena, ur. 1897.

Źródła informacji: CAW, tap. 4654, 5042; tamże: I.170.1, t.1-2; Tu NRL nr 10 z 10 III 1919, s.50 i nr 49 z 20 IX 1919, s.249; Polak B.: Pierwsze dni Dowództwa Głównego Powstania Wielkopolskiego (28 XII 1918 - 15 I 1919), cz.I-II, "Nurt", 1985, nr 1, s.10-14; nr 2, s.7-10; tegoż: Dowództwo Głównie w Poznaniu (28 grudnia 1918 - 15 stycznia 1919). Organizacja i działalność, (w:) Prawdy i fikcje.

**K U T Z N E R** Witold Marian Feliks (1890- ), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, oficer Dowództwa Głównego w P-niu. Ur. 4 XII we Wrześni w rodzinie Feliksa, adwokata i Marii z d. Tomasziewicz. Uczęszczał do gimn. w Rogoźnie, gdzie należał do Tow. Tomasza Zana, pełniąc funkcję prezesa. W r. 1909 uzyskał świadectwo dojrzałości. Podjął studia prawnicze na Uniw. Berlińskim, które uk. w 1913. Zdał egzamin sędziowski i mianowany został asesorem sądowym. 3 VIII 1914 wcielony został do armii niem., z przydziałem do artylerii. Walczył na fr. zach. i wsch. 27 XI 1917 mianowany ppor. W 1918 ranny, umieszczony został w szpitalu w P-niu, gdzie wraz z ppor. K.Glabiszem nawiązał kontakt z ppor. M.Paluchem. Wstąpił do POW ZP jako adiutant do zleceń, biorąc aktywny udział w przygotowaniach do powst. i formowania oddziałów SSiB. 1 I 1919, mimo nie zagojonej rany zgłosił się do dyspozycji mjr. S.Taczaka, z przydziałem do Wydziału Organizacyjnego. W jego gestii znajdowała się działalność dowództw Okręgów Wojskowych. R.dz. DG nr 23 z 23 I t.r. K-r przeszedł do 1 pap. Dekretem Komisariatu NRL nr 20 poz. 66 z 30 III 1919 mianowany został por. ze starszeństwem od 1 IX



1918. Wyznaczony został adiutantem pułku. Wskutek wniosku Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej i Starostwa Krajowego w P-niu, por. K-r z dn. 3 V 1920 zwolniony został z wojska. 9 IX 1920 mianowany kpt. Mieszkał w P-niu, pełniąc różne funkcje w wymiarze sprawiedliwości. W 1939 był wiceprezesem Sądu Apelacyjnego. Zm.  
Odznaczony m.in. KN i KW. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap; Powstanie Wielkopolskie (1975), s.28; TU NRL nr 3 z 4 IV 1919, s.12; Wojskowe aspekty, s.224.

**M E I S S N E R** Jan Adam Alojzy (1893-1940), członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, oficer Dowództwa Głównego w P-niu, podpułkownik WP. Ur. 26 III w P-niu w rodzinie Wojciecha M., właściciela ziemskiego i Kazimiery z d. Hundt. W P-niu uczęszczał do Gimn. Marii Magdaleny, gdzie w 1915 uzyskał świadectwo dojrzałości. Od pocz. sierpnia 1914 wcielony do armii niem., początkowo w oddziałach taborowych, a nast. w artylerii. Na pocz. 1916 skierowany na fr. zach. - do Flandrii. Od marca 1917 przeniesiony do sztabu 17 korpusu. Od 7 VI t.r. aspirant oficerski. Od marca 1918 ponownie na fr. w 56 baterii lotniczej 18 XI t.r. związał się z grupą ppor. M.Palucha i wstąpił do POW zaboru pruskiego. Do 27 XII t.r. pełnił funkcję referenta organizacyjnego. Brał udział w zajęciu P-nia od 27 XII t.r. 1 I 1919 M. zgłosił się do dyspozycji mjr. S.Jaczaka. Przydzielony został do Wydziału Organizacyjnego, zajmując się wpraw przydziałem taboru, a po 8 t.m. sprawami mobilizacyjnymi. Dekretem KNRL nr 1 z 7 II 1919, z 21 I t.r. mianowany został ppor. Od 30 VI t.r. w sekcji naukowej DG. 9 X t.r. przydzielony został do DO Gen. w P-niu jako referent w Oddziale I (organizacyjnym). 20 I 1920 objął szefostwo I Oddziału Sztabu 16 DP. Z dywizją przeszedł kampanię wojenną 1920. Od 16 XII 1920 do 15 III 1921 adiutant 10 bryg. artylerii. 29 I 1921 mianowany por., a 29 V 1922 - kpt. Do 1939 m.in. służył w 14 pap, MSWojsk. (Departament III i IV), 7 samodzielny dyonie artylerii plot. 2 pac. (1930-1035) - d-ca dyonu, z-ca Komendanta i Dyrektor Nauk Szk. Podchorążych

Rezerwy Artylerii. W 1926 mianowany mjr., w r. 1936 - ppłk. Brał udział w kampanii 1939, organizując formacje zapasowe artylerii. Internowany w ZSRR, gdzie zginął ok. r. 1940. M.in. odznaczony był KW. Żonaty, miał dwoje dzieci.

Źródła informacji: CAW, tap. 3070 i KW - 5730; Wojsko Wielkopolskie 1919, cz.I, wybór dokumentów wojskowych, Koszalin 1985, s.26 i 258; TU NRL nr 6 z 19 II 1919, s.30 i nr 16 z 4 VI t.r., s.75 (nadanie starszeństwa od 1 XI 1915); Powstanie Wielkopolskie (Kościan 1975), s.28-29, 70; Polak B.: Rola Dowództwa Głównego w Poznaniu w przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 r., "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s. 11-18, 33 i nast.; tenże: Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich. Biografia zbiorowa. Uwagi i propozycje, (w:) Biografistyka; s.25-27; Kryska-Karski T.: Straty korpusu oficerów artylerii WP, Londyn 1979, s.37.

**L E S S I Ń S K I** Mieczysław (1886-1953), organizator szefostwa weterynaryjnego Dowództwa Głównego w P-niu, podpułkownik lek. wet. WP. Ur. 6 VI w Ostrowie Wlkp. jako syn urzędnika Stanisława i Marii z Kwietniewskich. Uk. gimn. w Ostrowie i Akademię Weterynaryjną w Berlinie. W l. 1900-1905 członek ITZ. Dyplom uzyskał w 1915. Od 7 VIII 1914 do 16 XII 1918 wcielony do wojska niem. Po wybuchu powstania, 2 II 1919 zgłosił się do dyspozycji DG w P-niu, obejmując szefostwo weterynaryjne. Po zgłoszeniu się do służby lek.wet. Władysława Koplińskiego, starszego datą uzyskania dyplomu i czasu służby, L. zrezygnował z szefostwa na jego korzyść. Sam przystąpił do zorganizowania pierwszego szpitala dla koni w formie Grolmana. R.dz. DG nr 18 z 22 I 1919 L. objął opiekę nad końmi w fortach: "Prittwitz", "Radziwił", "Rauch", Winiary (Cytadela). Dekretem KNRL nr 60 z 2 V 1919 mianowany por. lek. wet., nr 62 z t.d. - rtm. nr 63 z t.d. - mjr lek. wet. Od 15 XI t.r. Szef Weterynaryjny w DOG i DOKP. Po wojnie prowadził wykłady z lecznictwa koni w WP. Autor wielu prac z dziedziny hodowli wojskowych. W 1939 szef Służby Weterynaryjnej Armii "Poznań", w l. 1939-1945 w obozie jenieckim.

Zm. w 1953. Odznaczony był ZKZ, Medalem za Wojnę, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości.

Źródła informacji: CAW, I.170,1, t.1-2; Łoza: Czy wiesz ..., s.419; TU NRL nr 10 z 10 V 1919, s.40; tamże: nr 11 z 13 V 1919, s.43-33; Jakubowski S.: Lekarze weterynaryjni w Powstaniu i Wojsku Wielkopolskim 1919, "Życie Weterynaryjne", 1964, nr 12 i 1965 nr 1; Bauer P.-Polak B.: "Armia "Poznań" w wojnie obronnej 1939, P-ń 1983, s.463.

**P R A N D O T A - T R Z C I Ń S K I** Kazimierz Zdzisław Tadeusz (1891- ), oficer łączności Dowództwa Głównego w P-niu, rotmistrz WP. Ur. 21 VII w Popowie nad Gopłem, w ówczesnym pow. strzelińskim w rodzinie ziemianina Tadeusza i Jadwigi z Luiskich. Uk. gimn. i 3 semestry studiów rolniczych, uzyskał kwalifikacje agronoma. W sierpniu 1915 wcielony do armii niem. z przydziałem do artylerii. 16 I 1917 mianowany ppor. Od 30 XII 1918 w DG w P-niu, gdzie objął stanowisko oficera łączności telefonicznej, telegraficznej, sprawy kolei. samochodowe i ordynansów. Dekretem KNRL nr 13 poz.26 z 2 III 1919 mianowany por. ze starszeństwem od 1 IV 1918. Dz. 23 IX t.r. przydzielony do 4 p. uł. (późn. 18 p.uł.) jako d-ca szwadronu. Z pułkiem przeszedł szlak bojowy od 28 V 1920. Dn. 3 V 1922 mianowany rtm. Zm. M.in. odznaczony Krzyżem VM i KW. Żonaty, bezdzietny.

Źródła informacji: CAW, tap. 28/1960; TU NRL nr 2 z 28 III 1919, s.5; Polak B.: Rola Dowództwa Głównego w Poznaniu w przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 r., "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s.18-31; tegoż: Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich ..., (w:) Biografistyka, s.26.

**R Ó Ż A L S K I** Stefan (1890- ), kierownik Komendy Linii Kolejowych Dowództwa Głównego w P-niu, kapitan WP. Ur. 11 V 1890 w Słupi, w ówczesnym pow. kępińskim w rodzinie Stanisława, i Emilii z Wróblewskich. Uk. wyższą sekundę gimn. w Gnieźnie, poświęcając się zawodowi bankowca. Do armii niem. wcielony w sierpniu 1914. 15 II 1918 mianowany ppor. Na pocz. listopada t.r. zdemobilizowany w P-niu, gdzie wstąpił do POW ZP i związał się z grupą M.Palucha. Po wybuchu powst. zgłosił się do dyspozycji DG. 7 I 1919 R.dz. nr 7: "Ppor. Różalski obejmuje komendę linii kolejowych ze wszystkimi atrybutami dotychczasowej Linienkomendantur; wskutek tego komendant dworca P-nia, dotychczasowo podległy Komendzie Miasta oraz komendantowi innych dworców przechodzą również pod jego rozkazy. We wszystkich sprawach dotyczących transportu broni, żywności, wojsk itp. należy się zwracać do komendy linii kolejowych - P-ń, hotel "Royal", pokój 41". Dekretem KNRL nr 171 z 25 VI 1919 R-i mianowany został por. Jak wynika z wniosku odznaczeniowego: "Dzięki Jego energicznej postawie wobec urzędników Niemców, możliwe było uruchomienie polskich przewozów kolejowych (...)" Po 15 XI 1919 R-i przeszedł do DOGen. w P-niu. Po 1921 oficer KOP w stopniu kpt. Zm. Odznaczony był m.in. KN.

Źródła informacji: CAW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości; Wojskowe aspekty - wg ind.; TU NRL nr 29 z 21 VII 1919, s.151-152 i nr 5 z 15 IV t.r., s.18; Polak B.: Rola Dowództwa Głównego w Poznaniu w przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 r., "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s.24 i nast.

**S E Y D A** Antoni Florian (1858- ), szef sekcji wywiadowczej Dowództwa Głównego w P-niu, podpułkownik WP. Ur. 25 IV w Łobzenicy, pow. wyrzyski, w rodzinie nauczyciela Marcina S. i Marianny z Kałdykiewiczów. Uk. gimn. w Wałczu, uzyskując w 1878 świadectwo dojrzałości. W l. 1878-1882 studiował nauki przyrodnicze na uniwersytecie w Lipsku, a nast. we Wrocławiu, gdzie uzyskał doktorat filozofii i patent dyplomowanego chemika. Przeniósł



się do P-nia, gdzie uruchomił pralnię i farbiarnię. W l. 1878/1879 odbył jednoroczną służbę wojskową w 107 pp. 24 III 1893 mianowany ppor., a w 1899 - por. 4 VIII 1914 S. został zmobilizowany do baonu zapasowego nr 103 jako d-ca kp. 7 X 1914 mianowany kpt., a 13 X t.r. przeniesiony do baonu landsturmu "Pirna" jako adiutant baonu. Od 1 VI 1915 S. otrzymał nowy przydział do obozu jeńców w Poritch, jako d-ca kp. a nast. baonu.

µ 1 XII 1918 S. wrócił do P-nia, gdzie 1 I 1919 zgłosił się do dyspozycji mjr. S. Taczaka. Objął sekcję wywiadowczą DG. Zorganizował komórki wywiadu i kontrwywiadu, nawiązał kontakt z Organizacją Wojskową Pomorza, POW Górnego Śląska oraz z komórką wywiadu dowództwa armii polskiej we Francji. W sekcji opracowano instrukcje zwalczania szpiegostwa i przestrzegania tajemnicy wojskowej. Rozpoczęto też szkolenie ochotników-wywiadowców, zarówno żołnierzy, jak i cywilów. Działali oni m.in. w Berlinie, Szczecinie, Gdańsku, Królewcu, Rydze, Bydgoszczy. Dekretem KNRL nr 9 p.1 z 15 III 1919 S. mianowany został mjr. i ppłk., ze starszeństwem od 1 I 1916 (dekret KNRL nr 109).

R.dz. DG nr 77 z 1 VII 1919 S. objął Szefostwo Sekcji Naukowej DG, obejmującej 4 sekcje: historyczno-wojskową, regulaminów i przepisów, kulturalno-oświatową oraz redakcyjną. Gen. J. Dowbor-Muśnicki R.dz. DG nr 246 S. przekazał F.S. do dyspozycji DOGen. P-ń. Przydzielony został do Wydziału III C (naukowego). Od 24 II 1920 był kierownikiem Uniwersytetu Żołnierskiego przy DOGen. w P-niu. 6 VII 1921 zwolniony do rezerwy, z przydziałem do 57 pp. Zm. po 1930.

Dn. 18 VIII 1891 zawarł zw. małżeński z Bertą Siebert.  
Dzieci: Halina, Konstanty, Aniela, Maria.

Źródła informacji: CAW, tap. 11133; I.170.2, t.1-2; I.170.13, t.1; Wojsko Wielkopolskie cz.I - wg ind.; Polak B.: Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich. Biografia zbiorowa. Uwagi i propozycje, (w:) Biografistyka, s.25-27; Partacz Cz.: Wywiad i kontrwywiad Sił Zbrojnych b. Zaboru Pruskiego 1918-1919, "Koszalińskie Studia i Materiały", 1983, nr 2, s.55-60.

**W A L I G Ó R A** Czesław (1894- ), oficer Dowództwa Głównego, porucznik WP. Ur. 6 VII w Pętzkowie w ówczesnym pow. średzkim w rodzinie dzierżawcy Franciszka i Marii z d. Bartkowskiej. Uk. 6 klas gimn. w Wągrowcu i uzyskał uprawnienia agronoma. 3 VIII 1914 wcielony został do szwadronu zapas. 5 dyonu saperów w P-niu. Od 22 IX t.r. na fr. w Prusach Wsch., potem na Białostocczyźnie i w Galioji Wsch. i od 1 I 1917 na fr. zach. w Flandrii. Na pocz. października 1918 przeniesiony do kolumny taborowej. Ppor. mianowany 20 VII 1918. Z armii niem. zdemobilizowany 28 XII t.r. W P-niu wstąpił do oddziałów powst. i dn. 14 I 1919 przydzielony został do DG jako komendant Kwatery Głównej. Dekretem KNRL nr 50 z 5 V 1919 z 15 III t.r. mianowany został por. R.dz. DG nr 246 z 6 XI 1919 W-a przydzielony został do DOGen. w P-niu, gdzie objął dowództwo oddziału sztabowego. Od lutego 1920 przeszedł do 5 p. strz. granicznych w Lesznie, a od 1 IV t.r. w 7 dyonie taborów w P-niu. od 7 IV t.r. ponownie w DOGen. P-ń, jako referent d.s. koni. 15 VI 1921 przeniesiony do rezerwy. Zamieszkał w Żegrowie, pow. śmigieński, zajmując się rolnictwem. Zm. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 13452 i I.170.1, t.1; TU NRL nr 10 z 20 III 1919, s.51; Powstanie Wielkopolskie (1975), s.69.

**M Y C I E L S K I** Wojciech (1892-1940), adiutant Komendy Miasta Poznania, rotmistrz WP. Ur. 4 IX w m. Kobylepole, ówczesny pow. Poznań-Wschód w rodzinie ziemianina i posła do parlamentu Józefa i Zofii Taczanowskich. W Berlinie uk. gimn. humanistyczne i realne. Tajnie nauczał dzieci polskie języka ojczystego. 14 X 1914 wcielony został do wojska niem., początkowo służył w oddziale rekruckim, potem przeniesiony został do 13 p. uł. w Hanowerze. Uk. Szk. Podchorążych w Döberitz i dn. 18 XI 1915 mianowany został ppor. Skierowany został na fr. macedoński. Pod k. listopada 1918 wrócił do rodzinnego majątku. W P-niu zgłosił się do tajnego biura werbunkowego SSiB, zapisując się na listę ochotników. Po wybuchu powst., na polecenie J.Maciaszka od 28 XII t.r. objął stanowisko II-go adiutanta w pol.-niem. Komendzie

n. P-nia. Brał udział w rozmowach KNRL z delegacją niem. przybyłą do P-nia (30-31 XII t.r.), prowadził pertraktacje w sprawie wydania przez Niemców archiwum V Okręgu Korpusu. Nast. przeniesiony został do Komendy Placu w P-niu. W ciągu lutego 1919 pracował jako I-szy adiutant w Szefostwie Apropowizacji. R.dz. DG nr 49 z 3 III t.r. przydzielony do sztabu jako oficer organizacyjny I-szy ordynansowy 2 D Strz. Wlkp. na fr. pł. Zdaniem gen. K. Grudzielskiego M. wybitnie przyczynił się do zorganizowania sprawnego sztabu dywizji. Dekretem KNRL nr 41 poz.98 z 13 IV 1919 mianowany został por. ze starszeństwem od 1 XII 1915. Po odwołaniu gen. Grudzielskiego do P-nia na stanowisko Inspektora Piechoty, na znak protestu do dymisji podała się grupa oficerów sztabu dywizji, Wielkopolan, m.in. M. 28 VII t.r. przydzielony został do 1 P. Strz. Wlkp., a 5 VIII t.r. dekretem KNRL nr 200, poz.2 zwolniony został z WW, z przydziałem do 4 p. uł. W grudniu 1919 M. ponownie wstąpił do wojska. Przydzielony został do DOGen. P-ń. Brał udział w rewindykacji Leszna, a nast. Bydgoszczy, gdzie utworzył ekspozyturę wywiadu (Wydział II DOGen.). Kierownikiem placówki był do momentu jej rozwiązania 1 XI 1921. Według opinii kierownictwa DOGen. w P-niu, M. był "jednym z najlepszych i najwytrwalszych kierowników w Wydziale II". W r.1922 w stopniu rtm. M. przeszedł do rezerwy, poświęcając się pracy w swym majątku w Wydawach k. Ponieca, zniszczonego przez "Grenzschutz" w styczniu 1919..

W 1939 M. jako oficer rez. powołany został do 16 p. uł. i skierowany do Oddziału Zapasowego pułku. Internowany przez Armię Czerwoną i wywieziony do obozu w Uchta (Korni), gdzie zm. na przełomie kwietnia i maja 1940. Informacji o odznaczeniach brak. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap; tamże. I.170.1, t.1-2; TU NRL nr 8 z 25 IV 1919, s.30 i nr 49 z 20 IX t.r., s.251; CAW, Historia 15 DP; Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodową i społeczną 1918-1945, Gniezno 1978, s.157-158.

K O P A Andrzej (1879-1956), dowódca 10 Pułku Strzelców Wielkopolskich, pułkownik WP. Ur. 16 X w Trzcielinie, ówczesny pow. poznański, w rodzinie ziemianina Michała i Eufrozyny z Niezielińskich. Po uk. szk. powszechnej i Gimn. M. Magdaleny w P-niu studiował agronomię. Udzielał się w Tow. Tomasza Zana. W l. 1901-1902 odbył jednoroczną służbę wojskową w 5 pac w P-niu. W 1905 po ojcu objął 138 ha gospodarstwo rolne w Trzcielinie. W Dopiewie i okolicy K. udzielał się w org. gospodarczych. M.in. zorganizował "Rolnika" w Dopiewie, Kółko włościańskie, ożywił działalność TG "Sokół". 3 VIII 1914 K. zmobilizowany został do armii niem. i objął dowództwo kolumny amunicyjnej, z którą skierowany został na fr. wsch. W lutym 1915 mianowany ppor. W lutym 1916 wysłany został do Wrocławia do baonu zapasowego ciężkiej artylerii. Od maja t.r. w 1 baonie 3 pac. Od lutego t.r. na fr. zach. Wskutek niewydolności serca we wrześniu 1918 skierowany został do szpitala w P-niu.

Na pocz. listopada 1918 K. wrócił do Trzcielina. 12 XI t.r. K. wszedł do Pow. Rady Ludowej pow. Poznań-Zachód jako delegat okręgu dopiewskiego. K. powierzono zadanie zorganizowania w pow. Sl. Podzielił on pow. na 6 okręgów z komendantami. Od 25 XI 1918 w każdej wsi odbywały się regularne zbiórki i ćwiczenia. K. uzyskał z Wydziału Wykonawczego RRŻ w P-niu 250 karabinów i amunicji. 28 XII 1918 w pow. ogłoszono alarm. O 18<sup>00</sup> w Dopiewie zebrało się około 1000 ochotników, z których najstarszych i najmłodszych K. odesłał do domu. Pozostałych 600 ludzi podzielono na 5 kp., tworzących oddział wojskowy pow. zachodnio-pozn. Oddział został zakwaterowany we wsi i majątku Dopiewo, część w Konarzewie. Część oddziału brała udział w walce o Wolsztyn, część uczestniczyła w zajęciu Stacji Lotniczej w Ławicy, pod dow. K. Dn. 9 I 1919 oddział dowodzony przez K-ę został zaprzysiężony w kościele w Konarzewie na sztandar, ofiarowany przez Zygmuntową Plucińską z Lusówka. Na rozkaz DG, 13 I t.r. oddział wyruszył do Biedruska, a 23 I do koszar strzelców na Jeźycach w P-niu. R.dz. DG nr 26 z 23 I 1919 gen. J. Dowbor-Muśnicki polecił K-ie zorganizowanie 1 p. rezerwowego strz. Baony sformowane zostały z załączków 1 p. pozn. im. T. Kościuszki, 2 p. pozn. im. J. H. Dąbrowskiego i oddziału pow. poznańsko-zachodniego. 4 II 1919 oddział został



zaprzysiężony, a już 5 II t.r. II baon wyruszył na fr. pn., wchodząc bezpośrednio do walki. 19 II na fr. zach. pod Zbąszyń wyruszył I baon. 15 III 1919 DG przemianowało oddział na 10 pułk strz. wlkp. 5 V 1919 K. skoncentrował p. na fr. pn. Na podstawie ustawy sejmowej z dn. 1 VIII 1919 w sprawie przywrócenia Orderu Virtuti Militari, J. Piłsudski 1 I 1920 powołał K-ę w skład Kapituły Tymczasowej jako przedstawiciela Wojsk Wielkopolskich.

22 VI K. wyruszył z p. na fr. galicyjski pod Lwów. Przerzywa fr. pod Jauczynem, zajmuje Husiatyń. 6 VIII K. odchodzi z p. na fr. wołyński, a we wrześniu 1919 - na fr. wlkp. 5 XII t.r. K. zwolniony zostaje na 6-miesięczny urlop. 20 VII 1920 objął dow. grupy operacyjnej w Ossowcu. Uczestniczył w walkach odwrotowych, w obronie Łomży, pod Pułtuskiem, Nasielskiem i Grodnem. Od 15 VIII dowodził II bryg. dyw. ochotniczej. Przez ppłk. Adama Koca oceniony został jako doskonały d-ca bryg., wielkiej odwagi, świetny wychowawca i instruktor.

W maju 1921 K. na własną prośbę zwolniony został do rezerwy i poświęcił się pracy na roli. Udzielał się społecznie w licznych organizacjach gospodarczych i organach samorządowych. W 1940 został wraz z siostrą wysiedlony przez Niemców z Trzcielina do Wierzchowisk w pow. Janów Lubelski. 28 IV 1945 wrócił do Wlkp. Od 1946 do 1952 K. kierował PGR w Głuszynie Leśnej w pow. poznańskim. Z powodu choroby serca przeszedł na rentę i zamieszkał w Chomećicach pow. poznański u swego towarzysza broni, Władysława Szczerbowskiego. Zm. 10 VI 1956; pochowany w grobowcu rodzinnym na cment. w Konarzewie.

Był odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN z M, OOP 4 kl., KW (2x), ŻKZ, WKP oraz licznymi medalami i odznakami. W P-niu imię A. Kopy nadano ulicy na Ławicy.

Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 20495, 1879, KK i Medalu Niep.; VM, akta 68 pp, I.170.13, t.1; Kopa A.: Udział powiatu zachodnio-poznańskiego w Powstaniu Wielkopolskim w roku 1918/19, P-ń 1928; TU NRL nr 3 z 4 IV 1919, s.12 i nr 23 z 24 VI t.r., s.116; Wybór źródeł, s.374, 378; Wojskowe aspekty - wg ind.; Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Cz.I, s.44, 195; Łoza S.: Ordery i odznaczenia Rzeczypospolitej Polskiej, W-wa 1925, s.25-26; Plasota

K.: Zarys historii wojennej 68-go pułku piechoty, W-wa 1929; Jednodniówka wydana z okazji otwarcia wystawy pamiątek 10 Pułku Strzelców Włkp. (68 pp) w Muzeum Wojskowym w Poznaniu 26 XII 1938, P-ń 1938; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstania ... - wg ind.; Czubiński: Powstanie - wg ind.

**S T R E H L** Władysław (1857-1928), organizator piechoty powstańczej, podpułkownik WP. Ur. 10 IV w Czarnicach, ówczesny pow. człuchowski, w rodzinie ziemianina Franciszka S. i Kazimie-ry z Czarlińskich. Uczęszczał do gimn. w Chojnicach, a nast. w P-niu, gdzie w 1878 uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 1 IV 1879 do 1 IV 1880 odbył jednoroczną służbę wojskową w 11 pp. W 1881 mianowany ppor. Od 1880 do 1898 prowadził rodzinny majątek ziemski, nast. przeniósł się do P-nia, gdzie pracował jako urzędnik w firmie ubezpieczeniowej. Był akcjonariuszem Zakładów Cegiel-skiego. Od 3 VIII 1914 do 30 XI 1918 w wojsku niem. w garnizo-nie w P-niu i obozie jeńców k. Kalisza. Kolejno mianowany por. i kpt. Po wybuchu powst. S. zgłosił się do dyspozycji DG, obejmując 4 I 1919 dowództwo piechoty Okręgu Wojskowego I w P-niu. 9 I t.r. wystawił baon piechoty, który skierowany został do Gniezna i wziął udział w bitwie szubińskiej. 27 I t.r. S. wszedł w skład komisji dla "przeegzaminowania i określenia kwalifikacji oficerskich kandydatów na oficerów", powołanej przez DG 24 I t.r.; członkiem komisji pozostał S. do 15 V t.r., równocześnie od 15 III do 30 V t.r. pełniąc funkcję szefa Pow. Komendy Uzupełnień Gniezno. 1 VII t.r. S. objął szefostwo Urzędu Rent Wojskowych. Dekretem Komisariatu NRL nr 104 z 3 VI t.r. mianowany mjr., a dekretem nr 164 z 23 VI t.r. - ppłk. Od 15 III t.r. był też in-strukctorem Naczelnej Komendy Straży Ludowej - Inspekcji Obrony Krajowej. Od 15 XI 1919 do 28 V 1921 był oficerem DOfGen. w P-niu. 28 V 1921 przeszedł do rezerwy. Pracował w P-niu w Zakładzie Ubezpieczeń. Od 1927, po przejściu na emeryturę, zamieszkał z żoną w Ostrowie nad Gopłem, u syna Mieczysława. Zm.prawdopodobnie w r. 1928 w Ostrowie i tam pochowany. Odznaczony m.in. VM i KW. Zawarł zw. małżeński z Kazimierą Czarlińską, dalszą krewną z

rodziny matki. Dzieci: Mieczysław ur. 1886, ks., uczestnik Powst. Włkp. i III śląskiego, zamordowany przez Niemców w Dachau; Maria (1888-1969) nauczycielka; Leon (1891-1960) płk. lekarz, uczestnik Powst. Włkp., szef sanitarny DOK I, Armii "Warszawa". W l. 1939-1945 szef sanitarny ZWZ-AK, szef służby zdrowia Powst. Warszawskiego, ps. "Feliks"; Adam (1897-1972), rolnik, uczestnik Powst. Włkp.; Tadeusz (1898-1925) uczestnik Powst. Włkp., lotnik, zginął w katastrofie lotniczej k. Ławicy; Kazimiera; Antoni jako uczeń poległ w 1919, Bronisław zm. w 12 roku życia.

Źródła informacji: CAW, tap, tamże I.170, t.1-2, tamże 68 pp, t.1; TU NRL nr 10 z 20 III z 1919, s.50; TU NRL nr 21 z 24 VI 1919, s.115; TU NRL nr 29 z 21 VII t.r., s.153; ankieta i informacja Kazimierzy Drozdowskiej z d. Strehl, zam. w Warszawie; Wielkopolskie Muzeum Wojskowe w P-niu, Oddział Muzeum Narodowego w P-niu. Załącznik do dziennika bojowego 68 pp. 1919-1920 - rkps; Bój o Szubin, s.60; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.; Strehl T. (w:) Ku czci poległych lotników, W-wa 1933, s. 340-341.

**C I A C I U C H Jan** (1894-1975), dowódca kompanii, major WP. Ur. 3 XII 1894 w Białozewnie w ówczesnym pow. żnińskim z ojca Jana, rolnika i matki Franciszki z d. Goliwąg. Uk. szk. powszechną i szk. handlową. Po praktyce handlowej w 1915 został zaciągnięty do wojska niem. Awansował do stopnia zastępcy oficera. W czerwcu 1918 zdezerterował z wojska i ukrywał się w pow. gnieźnieńskim.

Po wybuchu powst. brał udział w zajęciu Gniezna, w potyczce pod Zdziechową (28-30 XII 1918), w walkach pod Szubinem i Żninem (11-15 I 1919). Od połowy stycznia do k. lutego t.r. pełnił funkcję adiutanta komendy m.Gniezna. Dekretem Komisariatu NRL nr 8 poz.14 z 13 III t.r. mianowany ppor. od 1 III t.r. W pierwszych dn. marca objął dowództwo kp poznańsko-lwowskiej, z którą 9 t.m. wyruszył przez W-wę, Przemyśl pod Lwów. Kp licząca 204 żołnierzy weszła do walki 16 t.m. pod Dołhomosciskami, od 18 walczyła pod Mielnikami, otwierając połączenie kolejowe do Gródka Jagiel-

łońskiego. Wieczorem tegoż dnia miejscowość ta została zajęta. 20 III t.r. kp. odjechała do Lwowa, gdzie 23 t.m. przydzielona została do bryg. lwowskiej. Od 30 marca obsadziła odcinek Lipinki, gdzie działała do 14 IV t.r. przechodząc do rezerwy. Nast. dnia kp. została wcielona do 1 p. strz. lwowskich, w którego składzie wzięła udział m.in. w ofensywie kwietniowej. Od 20 do 29 tegoż miesiąca w walkach o Berezowicę Wielką, pod Zborowem, w osiągnięciu linii Sassów - Złoczów, osiągając 30 VI 1919 linię: Maćków Gaj - Chromysz - Kota 359. 6 VIII t.r. kp. wyjechała do P-nia, gdzie została rozformowana. C. przydzielony został do 10 p. strz. wlkp. (68 pp), w którym służył do 1922, przechodząc do rezerwy w stopniu kpt. W l. 1927-1937 C. był zatrudniony w Polskim Radiu w P-niu, jako kierownik działu reklamy. W 1939 w ramach mobilizacji powszechnej, przydzielony został do Komendy Garnizonu w Zaleszczykach. Po przejściu do Rumunii został internowany. Po zajęciu Rumunii przez Niemców, C. pod zmienionym nazwiskiem uciekł z obozu i przez Turcję, Palestynę dotarł do Rodezji. Po zakończeniu wojny zgłosił gotowość powrotu do Polski. 10 II 1947 wrócił do Polski jako komendant transportu 500 Polaków z Rodezji. Zamieszkał w P-niu, gdzie pracował jako dyrektor Centrali Handlowej Przemysłu Elektronicznego, później w Miejskim Handlu Detalicznym. Był radnym dzielnicy P-ń - Grunwald. W 1972 mianowany mjr. Zm. 21 XI 1976 i pochowany został na cm. junikowskim. Odznaczony był m.in. Orderem VM 5 kl., KN, KW, SKZ, WKP, Krzyżem Obrony Lwowa, Gwiazdą Przemysła.

W 1924 zawarł zw. małżeński ze Stefanią Żyto, ur. 1905 we Wrześni. Dzieci: Bogna ur. 1925 i Wiesława ur. 1927.

Źródła informacji: CAW, I.170.1, t.1; Jedlina Jacobson W: Z ludem wielkopolskim przeciw zaborcom, Toruń 1936, s.48 (foto) 77, 101, 216; Piontke B. (ankieta); Wojtkowski A.: Ochotnicza kompania poznańsko-lwowska w walkach o Małopolskę Wschodnią (w:) Szkice i fragmenty, s.111-148 (tamże szczegółowa literatura).



**N I E Ż Y C H O W S K I** Kazimierz (1892-1987), organizator artylerii powstańczej, major WP. Ur. 25 VII w Granówku pow. kościański w rodzinie Stanisława N., właściciela Granówka i Łucji z Taczanowskich. Ojciec zm. w 1896, osierocając sześcioro dzieci. N. pobierał nauki w domu a nast. przyjęty został do septymy Gimn. Marii Magdaleny. Przed maturą przeniósł się do gimn. w Lesznie. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1913 i rozpoczął praktykę rolniczą w majątku wuja Kurnatowskiego w pow. szamotulskim.

8 XI 1914 N. jako rekrut wcielony został do 50 pp w Rawiczu, a w styczniu 1915 przeniesiony został do 20 pap w P-niu. Do końca wojny służył jeszcze w 208 pap w 12 p. dragonów i 17 p. huzarów. W 1917 awansowany do stopnia wicewachmistrza. 18 XII 1918 N. wrócił do Granówka.

28 XII 1918 na telegraficzne wezwanie M. Palucha N. z Granówka udał się do P-nia. W siedzibie sztabu Służby Straży i Bezpieczeństwa otrzymał rozkaz objęcia Komendy Dworca Głównego. 29 XII 1918 na naradzie dowódców oddziałów powst. M. P-nia N. przedłożył projekt utworzenia artylerii. Propozycja zostaje przyjęta i N. 30 XII t.r. zdał Komendę Dworca. Tymczasowe dowództwo artylerii umieszczono w "Białych Koszarach" przy ul. Solnej, w 4 pokojach na 4 piętrze. W ciągu kilkunastu godzin do koszar zgłosiło się kilkudziesięciu ochotników, wezwanych apelami prasowymi i plakatami z podpisem M. Palucha. Jeszcze 30 XII t.r. N. zabiera stojące przed "Bazarem" 2 zdekompletowane armaty i z pomocą ochotników przetacza je do "Białych Koszar". W nocy z 2/3 I 1919 N. z grupą artylerzystów i kawalerzystów zdobył w Biedrusku 4 kompletne haubice 10,5 mm z jaszczami, 3 działa polowe oraz 40 koni. 3 I 1919 mianowany dowódcą koszar artylerii, które otrzymał do dyspozycji. 4 I 1919 artyleria powst. liczy już 5 półbaterii dwudziałowych (450 ludzi). 4 I jedną półbaterię N. wysłał na fr. pn. a drugą na fr. zach. 6 I t.r. N. wspierał atak powstańców na bazę lotniczą na Ławicy, celnymi pociskami zmuszając Niemców do kapitulacji. 8 I N. zdał dowództwo artylerii i na czele półbaterii udał się w rejon Kocyni. Brał udział w zdobyciu Szubina (11 I) i Rynarzewa (13 II), Kocyni (2 II), gdzie zdobył 8 dział. Dekretem KNRL nr 1 poz. 63 z 7 I 1919 sierż. N. mianowany zostaje ppor. Starszeństwo nadano mu dekretem nr 103

poz.168 z 3 VI 1919 od 1 IV 1915. W k. lutego 1918 wyruszył do P-nia, aby po kilku dniach wyjechać na fr. pod Leszno. 8 III 1919 został przydzielony do grupy gen. D.Konarzewskiego jako d-ca baterii. Brał udział w walkach aż do zdobycia Stryja, na krótko wraca do P-nia i ponownie wyjeżdża na fr. galicyjski w lipcu 1919. Po powrocie do P-nia w k. listopada 1919 N. szkoli baterie 1 i 2 pal. W styczniu 1920 uczestniczył z p. w rewindykacji Bydgoszczy. Na pocz. lutego 1920 wyjeżdża na fr. zach. Walczył pod Berdyczowem, Kijowem, pod Mińskiem, nad Berezyną, pod Warszawą, Łomżą i Kolnem. W k. sierpnia N. chory na dezynterię i malarię, skierowany został do szpitala w P-niu. 10 XI 1921 N. mianowany został por. Z powodu złego stanu zdrowia 20 XII 1920 N. zostaje zwolniony do rezerwy. W 1921 wydzierżawił majątek Chlewo w pow. ostrzeszowskim. Działał w org. spółdzielczych i powstańczych. 8 II 1924 N. mianowany został kpt. rez. z przydziałem do 18 pap, a od 1926 do 25 pap.

Od 5 IX 1939 ochotniczo w wojsku, jako zastępca komendanta Batalionu Wartowniczego "Kalisz" Armii "Poznań". Po rozbiciu batonu pod Podzamczem, N. przedzierał się z rozbitkami do W-wy. 26 IX w Falenicy N. dostał się do niewoli, ale w nocy uciekł i 2 X 1939 dotarł do Chlewa. Nast. dn. został aresztowany jako zakładnik przez żandarmerię i przeniesiony do więzienia w Ostrzeszowie, w jednej celi z płk. S.Thielem. Wobec ciągłych ataków kamicy i astmy został zwolniony 28 XI 1939, jednak na krótko, gdyż 5 XII t.r. wraz z rodziną został przewieziony do obozu w Kępnie i stamtąd wysiedlony do tzw. GG.

N. początkowo przebywa w Mińsku Mazowieckim, nast. w Sandomierskim, gdzie objął administrację majątku Bugaj. W lipcu 1943 przeniósł się do Mszany Dolnej jako administrator. Pełnił tam funkcję prezesa Rady Głównej Opiekuńczej (RGO), dostarczał leków partyzantom, m.in. ze zgrupowania na Turbaczu. Po wyzwoleniu wrócił do Wlkp. Już w maju 1945 udaje się do pow. sycowskiego, gdzie organizuje spółdzielczość rolniczą i spożywczą. Mimo choroby, od 1953 gospodarował w gospodarstwach rolnych na Śląsku. Jesienią 1958 przeszedł na emeryturę. Mieszkał w Gliwicach. W 1973 mianowany mjr. Zm. w Gliwicach 1987.

Odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN, ODP 4 i 5 kl., KW, ZKZ, WKP

oraz szeregiem medali i odznak.

1920 zawarł zw. małżeński z Aleksandrą Sieradzką, córką prof. Uniwersytetu Lwowskiego, zamordowanego w 1941 przez hitlerowców. Dzieci: Barbara (ur. 24 XII 1921 - zm. 20 III 1971), Anna (ur. 24 XII 1921), redaktor muzyczny Polskiego Radia; Jacek (ur. 29 I 1924), redaktor TV.

Źródła informacji: CAW, tap. 3428 i 2205, KN, VM, I.170.1, t.1; TU NRL nr 6 z 19 II 1919, s.30; TU NRL nr 21 z 24 VI 1919, s.114; WSB, s.516-517; Niezychowski K.: Wspomnienia, Książnica, Szczecińska 1981, s.210; tegoż: Jak tworzyłem artylerię wielkopolską, "Za i Przeciw" 1959, nr 17; tegoż: Formowanie pierwszych baterii artylerii polnej w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 za czas od 30 XII 1918 r. do 8 I 1919 r. (w:) Czyn zbrojny, s.59-60; Fernych T.: O początkach polskiej artylerii polnej w Poznaniu, Roczn. Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914/19 w Poznaniu, P-ń 1935, s.64-70; Wesołowski A.: Organizacja i działania artylerii wielkopolskiej (1918-1919), (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975), s.231-260; tegoż: Działalność Kazimierza Niezychowskiego jako organizatora artylerii w Powstaniu Wielkopolskim, (w:) Czyn zbrojny - s.61-63; Grot Z.: Nowe wspomnienia o Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, "Przegląd Zach." (Londyn), 1981, nr 10-12, s.9-10.

**C H Y L E W S K I** Jan Władysław (1891-1940), współorganizator artylerii ciężkiej, ppłk WP. Ur. 27 VI w m. Wielkie Łęki w ówczesnym pow. śmigielskim w rodzinie dzierżawcy Adama i Antoniny z d. Chylewskiej. Uk. gimn. humanistyczne, uzyskując świadectwo dojrzałości. Zaliczył dwa semestry prawa, po czym odbył półroczną praktykę kupiecką, uzyskując uprawnienia kupca zbożowego. We wrześniu 1914 wcielony do wojska niem. (12 pal). W październiku 1916 zdał egzamin oficerski, uzyskując stopień ogniomistrza. 13 VI 1917 mianowany ppor. 31 XII 1918 zwolniony z armii niem. 4 I 1919 zgłosił się do dyspozycji Dowództwa Artylerii w P-niu obejmując dowództwo nie posiadającej sprzętu artyleryjskiego baterii zapasowej artylerii ciężkiej. Na rozkaz ppor.

M. Palucha 7 I t.r. Ch. wydzielił obsługi dla dwóch działonów, które miały udać się pod Szubin. Z dział zdobytych 8 I t.r. pod Ślesinem (2 haubice 150 mm) sformowana została 1 bateria ciężka pod dowództwem Ch., który wraz z 30 artylerzystami 10 I t.r. przybył do Gniezna. Ch. uczestniczył w naradzie dowódców oddziałów w sztabie ppłk. K. Grudzielskiego. Po odprawie udał się wraz z A. Napieralskim do Kcyni po odbiór półbaterii. Obsługę jej stanowiło 38 powstańców, w tym 3 podoficerów. Z Kcyni Ch. został wezwany na odprawę sztabu Dow. Grupy w Srebnogórze. Omówiono tam ostatecznie dyrektywy do natarcia na Szubin. 11 I t.r. o godz. 15 natarcie rozpoczęło się salwą półbaterii Ch., oddanymi na stację kolejową. Silna mgła nie pozwoliła Ch. na prowadzenie skutecznego ognia. Bateria wróciła do P-nia. 16 I t.r. Tam też Ch. objął dowództwo 1 baterii I dyonu artylerii ciężkiej. 23 t.m. bateria Ch. dotarła do Kcyni. Pod Dębogórą bateria walczyła z niem. pociągiem pancernym. Równocześnie ostrzelano transport kolejowy wiozący posiłki dla niem. oddziałów atakujących Kcynię. 3 II t.r. Ch. ponownie walczył z pociągiem pancernym znajdującym się w rejonie stacji kolejowej w Szczepicach. Nast. wspierał natarcie na Dębogórę i Kowalewko. Bateria odegrała doniosłą rolę podczas walk pod Kcynią i Szczepicami, stanowiąc trzon obrony polskiej. Haubice Ch. wykonywały zadania nietypowe dla artylerii ciężkiej nierzadko strzelając do celów oddalonych o 200 m. 10 II t.r. bateria zajęła stanowiska w rejonie m. Sipiony, gdzie zastało ją zawieszenie broni. Dekretem Komisariatu NRL nr 41 poz. 114 z 13 IV t.r. Ch. mianowany został por. ze starszeństwem od 1 VII 1916. Dn. 23 VI 1919 Ch. ze swą baterią wyjechał na fr. galicyjski, gdzie "zasłużył sobie na opinię doskonałego i dzielnego d-cy baterii". M.in. brał udział w ofensywie na Zbaraż. Do P-nia bateria wróciła 15 IX t.r. i skierowana została na Fr. Włkp. Od 30 V 1920 w ramach 17 dac, bateria Ch. brała udział w walkach na Fr. Lit.-Biał. 9 IX 1920 mianowany kpt. Po przemianowaniu 17 dac na 17 pac. Ch. nadal dowodził baterią. 14 II 1922 zwolniony do rezerwy. Ponownie powołany do WP 10 I 1923 i 23 I t.r. objął dowództwo 5 baterii 7 pac (dawny 17 pac.) Od 19 V 1923 dowodził III dyonem p., a od 17 XII t.r. - II dyonem. Do 1939 kolejno: komendant szk. szereg. z cenzusem 7 pac.,



oficer wywiadowczy pułku, wykładowca w Szkole Artylerii, dowódca szkolnej baterii, komendant kadry w Szk. Podchorążych Rezerwy Artylerii. We wrześniu 1939 formował zapasowe oddziały artylerii w woj. wsch., gdzie został internowany przez Armię Radziecką. Zamordowany w ZSRR w 1940. M.in. odznaczony VM 5 kl., KW (2x), MN, ZKZ, medalami i odznakami. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 407, VM, KW, tamże: Inspekcja Artylerii AW, Powstanie Wielkopolskie (1975), s.231-260; Kryski T.: Straty Korpusu Oficerów Artylerii WP 1939-1945, Londyn 1979, s.12.

**G A D O M S K I** Wacław I (1892-1939), artylerzysta, major WP. Ur. 4 IV w Braciszewie pod Gnieznem w rodzinie Stanisława dzierżawcy majątku ziemskiego i Stanisławy z Teskich. Po śmierci ojca (1899) matka z rodziną zamieszkała w P-niu, gdzie G. uk. gimn., równocześnie uczęszczając na tajne kursy j.polskiego, organizowane przez Anielę Tułodziecką. W l. 1909-1912 uzyskał kwalifikacje drogeryjne. Należał do polskich klubów sportowych, m. in. był organizatorem klubu sportowego "Poznania". W 1913 wcielony do wojska niem., z przydziałem do 5 pal. w Szprotawie. Od 1914 na fr. zach., m.in. pod Verdun. 22 XII 1918 zwolniony z wojska w stopniu wachmistrza. Na wieść o wybuchu powst. przybył do P-nia i zgłosił się w punkcie rekrutacyjnym artylerzystów w koszarach przy ul.Solnej. Od 12 I 1919 jako ogniomistrz szef formował baterie artylerii. 18 II t.r. wyruszył z 5 baterią 3 pal wlkp. na fr. zach. pod Zbąszyń, zajmując pozycje pod Chrośnicą, a od 5 V t.r. w rejon Czarnkowa, później Rogoźna. Dekretem Komisariatu NRL nr 52 poz.12 z 16 V t.r. mianowany ppor. i odkomenderowany do P-nia, gdzie sformował 7 baterię 3 pal, z którą 3 IX 1919 wyruszył na Fr. Lit.-Biał. W 3 pal, późniejszym 14 pal przeszedł kampanię wojenną 1920. 1 IV t.r. mianowany por. W 14 pal. G. służył do marca 1931. Dn. 1 IV 1924 mianowany kpt. Od marca 1931 w stopniu mjr. przeniesiony do 20 pal w Prużanach na Polesiu. Dowodził III dyonem, nast. był kwatermistrzem p. i z-cą d-cy d/s gospodarczych. W wojnie 1939 dowodził nadwyżkami

20 pal. 17 IX 1939 poległ w Puszczy Rudzkiej. Odznaczony był Orderem VM 5 kl. MN, KW (3x), Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918-1921 i in. 6 VI 1933 zawarł z. małżeński z Marią Siewrówkówną. Małżeństwo było bezdzietne.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 15 z 2 VI 1919, s.67; Uziembło S.: Zarys historii wojennej 14 pułku artylerii polowej wielkopolskiej, W-wa 1928; Wesołowski A.: Organizacja i działania artylerii wielkopolskiej, (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975), s.240-243, 246, 250-254; Kryśka-Karski T.: Straty Korpusu Artylerii WP 1939-1945, Londyn 1979, s.18; informacje Aleksandry Rędzioch.

**G R A B S K I Edward** (1883-1951), organizator 3 (17) Pułku Ułanów Wielkopolskich, ziemianin i dyrektor cukrowni, rotmistrz WP. Ur. 8 VII w Kruszy Podlatowej w ówczesnym pow. Strzelno, w ziemiańskiej rodzinie Mariana i Heleny z Broniszów. Uk. gimn. realne w Bydgoszczy nast. studiował rolnictwo w Lipsku. Od 1 X 1904 do 1 X 1905 odbył służbę wojskową w niem. 4 p. huzarów. Nast. zajął się rolnictwem, gospodarując w majątku Bieganowo k. Gniezna, był także współnikiem i głównym akcjonariuszem cukrowni gnieźnieńskiej współakcjonariuszem cukrowni w Mątwach i Wrześni. Współorganizował strajk szk. we Wrześni, na który łożył pieniądze dla nauczycieli i najbiedniejszych dzieci.

2 VIII 1914 zmobilizowany do wojska niem. z przydziałem do 46 pp. 26 X t.r. mianowany ppor. Od 22 V do 7 IX 1915 w szpitalu w P-niu z rozpoznaniem choroby serca i oczu. Od 7 IX 1915 do listopada 1918 w 5 Oddziale Trenów w P-niu jako d-ca Szwadronu i II-i adiutant. Po wybuchu powst. w Wlkp. G-i zwrócił się do DG w P-niu z zapotrzebowaniem na broń, zgłaszając gotowość sformowania szwadronu kawalerii. 2 I 1919 w gnieźnieńskich koszarach 12 p. dragonów przystąpił do org. p. uł. Już 6 I t.r. istniał zawiązek szwadronu, który uczestniczył w walkach pod Szubinem, Żninem i Łabiszynom (11-15 I 1919). 2 II t.r. R.dz. nr 25 DG rozkazało przystąpić do formowania 2 p.uł. w Gnieźnie. Czasowo obowiązki d-cy p. miał sprawować G-i. 9 II t.r. odbyła się uroczy-

stość zaprzysiężenia oddziałów gnieźnieńskich, w tym dwóch szwadronów p. uł. R.dz. DG nr 43 z 16 II t.r. zmieniono numerację p. na 3 p. uł., a d-cą został ppłk K. Raszewski, gdyż G-i na własną prośbę został zwolniony z funkcji. Objął adiutanturę p., org. kolejne szwadrony. Dekretem Komisarjatu NRL nr 20 poz.55 z 30 III 1919 G-i mianowany został por. ze starszeństwem od 1 VII 1917, a dekretem nr 131 z 6 VI t.r. ze starszeństwem od 1 VII 1915. 25 VIII 1919 G-i został zwolniony. Ponownie w szeregi 17 p. uł. G-i zgłosił się 10 VII 1920 i przydzielony został do PKU Gniezno jako z-ca komendanta. W 1921 przeniesiony do rezerwy. 30 III 1924 awansowany do stopnia rtm. Gospodarował w Bieganowie i kierując nadal cukrownią w Gnieźnie, był jednym z inicjatorów utworzenia Stowarzyszenia b. żołnierzy 17 p.uł. Wlkp. Koło zawiązało się w 1938, a G-i został jego prezesem. Liczyło prawie 500 członków, w kołach w Gnieźnie i w Lesznie. Bezrobotnych ułanów G. zatrudnił w cukrowni gnieźnieńskiej, finansował też wiele akcji społecznych Stowarzyszenia.

W 1939 G-i jako ochotnik zgłosił się do WP. Przydzielony został do oddziałów zapasowych Wlkp. BK. W czasie okupacji 1919-1944 z rodziną wysiedlony do W-wy. Po upadku powst. warszawskiego osadzony w obozie w Pruszkowie, a nast. z żoną i córkami wywieziony do obozu w Badenii. Tam też zm. najmłodsza córka. W 1946 G-i z rodziną wrócił do Polski. Pozbawiony środków utrzymania, zatrzymał się w Tarnowie i K-wie u córki Heleny i Jerzego Grabskich. Od 1950 w P-niu na utrzymaniu dzieci, gdzie zm. 8 III 1951. Pochowany na cm. Górczyńskim. Odznaczony KN, OOP 4 kl., medalami i odznakami. Szambelan Papieski. W 1911 zawarł zw. małżeński z Janiną Prądką (1891-1960). Dzieci: Helena (1912) - zamężna Grabska; Maria (1914-1963) - zamężna Roztoczyńska; Jan (1916-1971); Leon (1919 - pl. 1944) - plut. pchor. AK, powst. warszaw., odznaczony KW; Edward (1921 - pl. 1944) - pchor. AK; Barbara (1922) - zamężna Bakiera, uczest. powst. warszaw.; Bolesław (1926-1926); Teresa (1926-1945) - łączniczka AK, zm. w obozie.

Źródła informacji: CAW, tap. 3572, KN t.127 - 24-4547, OOP, I.170.1, t.1; TU NRL nr 3 z 4 IV 1919, s.11; Wasutyński J.: Zarys

historii wojennej 17-go Pułku Ułanów Gnieźnieńskich, W-wa 1929; zachowane fragmenty monografii 17 p. uł. (1939); Szlakiem Ułanów Chrobrego, Londyn 1973; Bauer P. - Polak B.: 17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego w obronie Ojczyzny, Gostyń 1939; inf. Stefana Bakiery.

**H U L E W I C Z** Witold Grzegorz Andrzej (1895-1941), oficer oddziałów łączności i lotnictwa, kapitan WP, poeta. Ur. 26 XI w Kościankach k. Wrześni jako syn ziemianina Leona i Heleny z Kaczkowskich, brat Bohdana i Jerzego. Do gimn. uczęszczał w Trzemesznie i Śremie, gdzie uzyskał świadectwo dojrzałości. Członek skautingu i kółka samokształceniowego ITZ. 12 VIII 1914 powołany do wojska niem. z przydziałem do Fortecznego Oddziału Telegraficznego w P-niu. Na fr. od 1 V 1915 w dywizyjnym oddziale telegraficznym w Polsce, Belgii i Francji. 11 IX 1918 mianowany ppor. Od 15 XII t.r. związany z grupą M. Palucha. Od 6 I do 30 I 1919 adiutant Dowództwa Okręgu Wojskowego I w P-niu. Od 30 I t.r. objął dowództwo plutonu w kp. telegraficznej I baonu telegraficznego wkp. w P-niu. 1 IV t.r. objął dowództwo 4 kp. telegraficznej przy 3 D. Strz. Wkp. na fr. pd w Jarocinie. Dekretem Komisarjatu NRL nr 88 poz.155 z 5 V 1919 mianowany por. ze starszeństwem od 1 X 1915. Dn. 15 VIII t.r. odkomenderowany do redakcji "Wiedzy Technicznej", skąd 15 VI 1920 przydzielony został jako adiutant do Ochotniczej Eskadry Lotniczej na ławicy w P-niu. Od 15 X t.r. referent regulaminów i wyszkolenia w Sekcji Wojsk Lotniczych II Departamentu MSWojsk. Od 1 II do 19 X t.r. ponownie redaktor w "Wiedzy Technicznej", z przydziałem do DOGen. w P-niu. 1 IV 1921 mianowany kpt. 19 X 1921 zwolniony do rezerwy.

Rozpoczął studia polonistyczne i muzykologiczne na Uniwersytecie Poznańskim a nast. Uniwersytecie Wileńskim, gdzie w 1925 uzyskał absolutorium na wydziale filozoficznym. Był jednym z inicjatorów i założycieli Spółdzielni Wydawniczej "Ostoja", współwydawcą i stałym współpracownikiem dwutygodnika "Zdrój". W 1921 wraz z bratem Jerzym utworzył oddział poznański Związku Zawodowego



Literatów Pol. W 1925 przeniósł się do W-wy, gdzie z K.Paszkowskim założył księgarnię wydawniczą. Następnie podjął pracę w Polskim Radiu, w Wilnie i W-wie.

Po kapitulacji W-wy w r. 1939 H. był jednym z organizatorów prasy podziemnej, współzałożyciel pisma "Polska Żyje". Aresztowany przez Gestapo we wrześniu 1940 i przewieziony na Pawiak był poddany okrutnym torturom podczas śledztwa w Alei Szucha. Rozstrzelany na Palmirach dn. 12 VI 1941. Odznaczony był OOP 5 kl., MN, ZKZ. Żonaty był dwukrotnie: z Anną Karpińską (1920), z którą miał córkę Agnieszkę (ur. 8 I 1922); po raz drugi ze Stefanią Oszowską.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 10 z 10 V 1919, s.39; PSB, t.X, s.96-97; Łoza, s.268; WSB, s.262-263; Kandzióra: POW - wg ind.; Hulewicz B.: Wielkie wczoraj w małym kręgu, W-wa 1973 - wg ind.; Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 (1975), s. 264-265.

**G R U D Z I E L S K I** Kazimierz (1856-1921), dowódca Frontu Północnego, Inspektor Piechoty, generał dywizji WP. Ur. 9 V w Turwi, pow. kościański, jako syn administratora majątku Wojciecha i Alfonsyny z Morinów. Po uk. Gimn. M.Magdaleny w P-niu, wstąpił do Sz. Wojskowej w Potsdamie. Od 31 III 1878 służył zawodowo w armii niem.; kolejno w 6 baonie Strz. w Oleśnicy, w 46 pp w P-niu, w 163 pp i 84 pp. W 1880 mianowany został ppor., w 1889 - por., w 1894 - kpt., w 1906 - mjr., w 1912 - ppłk. Od r. 1910 był szefem Obwodowej Komendy Uzupełnień w Montgoie (Monschau) nad granicą belgijską. Po wybuchu wojny w r. 1914 G. otrzymał rozkaz zmobilizowania straży granicznej i obsadzenia granicy belgijskiej. 2 IX 1917 G. przeszedł w stan spoczynku i osiadł najpierw w Sołęczynie, a potem w Opieszynie k. Wrześni.

12 XI 1918 Pow. Rada Ludowa desygnowała G-go na polskiego delegata - kontrolera przy landracie we Wrześni. Funkcję tę pełnił do wybuchu powst. Od 24 XI t.r. G. był też Komendantem Straży Ludowej na pow. wrzesiński. 28 XII t.r. zgłosił się do dyspozycji KNRL. DG w P-niu 1 I 1919 mianowało G-go dowódcą

odcinka pn.-wsch. od 4 t.m. O rozkazie zawiadomione zostały polskie garnizony w Gnieźnie, Witkowie i Wągrowcu. Do wykonania zleconych rozkazów G. przystąpił 2 I 1919. Po utworzeniu okręgów wojskowych (7 I 1919) G. objął dowództwo II Okręgu, obejmującego pow. Września, Środa, Witkowo i Gniezno, z siedzibą w Gnieźnie. Po klęsce powstańców w Szubinie 8 I 1919, G. uznał za konieczne natychmiastowe odzyskanie utraconych pozycji oraz opaniechanie możliwie największego obszaru. Skontaktował się z DG, które w trybie alarmowym zorganizowało grupę dyspozycyjną. Plan operacji opracowany został przez DG, G. i jego sztab i powiódł się w zupełności, gdyż powstańcy wyzwolili całą pd.-zach. Wlkp. Jako d-ca fr. G. skutecznie bronił wyzwolonego obszaru, m.in. podczas niem. prób ofensywnych na przełomie stycznia i lutego 1919. Od III t.r. G. organizował 2 D. Strz. Wlkp. i objął jej dowództwo 12 III 1919. Dekretem KNRL nr 6 p.1 z 11 III 1919 mianowany został płk. a dekretem nr 7 z t.d. - gen. ppor. 25 VI t.r. R.dz. DG nr 172 gen. J. Dowbor-Muśnicki mianował G-go Inspektorem Piechoty przy Głównodowodzącym Sił Zbrojnych w b. zab. pruskim. G. wniósł niewątpliwie wkład w sformowanie trzech dywizji piechoty i kadr dla dywizji pomorskiej. 8 XI 1919 rozkazem Nacz. Wodza mianowany został dowódcą twierdzy Toruń, z równoczesną funkcją z-cy d-cy DQGen. w P-niu. 3 I 1921 G. mianowany został gen. dyw. Zm. 31 III 1921 w P-niu i pochowany został w grobowcu rodzinnym w Gozdowie pow. Września. Był odznaczony Krzyżem VM, KN z M, WKP. W 1901 zawarł zw. małżeński z Wandą Dobrogoyską; małżeństwo było bezdzietne.

Źródło informacji: CAW, tap. 7503; I.170.1, t.1; TU NRL nr 10 z 20 III 1919, s.50, 51; PSB, t. s. ; WSB, s.233; GPO, s.16; Wybór źródeł, s.150, 152, 187, 195, 208-209, 249, 251-252, 267, 327; Wojskowe aspekty - wg ind.; Wojsko Wielkopolskie 1919 Cz.I - wg ind.; Rzepecki K.: Powstanie ..., s.145 (foto), s. 155-157; Tomaszewski J.: Walki o Noteć, P-ń 1930, s.35-101; Bój o Szubin - wg ind.; Ciszak C.: Września i powiat wrzesiński w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Września 1968; Na Froncie Północnym - wg ind.; Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodową i społeczną 1918-1945, Gniezno 1978 - wg ind.;

Czubiński A.: Powstanie Wielkopolskie - wg ind.; Czubiński,  
Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**N O W A K** Alojzy (1894-1939), organizator i dowódca oddziałów powstańczych w pow. wrzesińskim, podpułkownik WP. Ur. 20 VI w P-niu w rodzinie woźnego szkolnego Wawrzyna i Weroniki z Maciejewskich. W 1914 uk. gimn. w Krotoszynie. W sierpniu t.r. zmobilizowany do wojska niem. W szeregach 47 pp walczył na fr. zach. Na pocz. 1917 skierowany na kurs tzw. aspirantów oficerskich. Nast. skierowany do 46 pp, gdzie w październiku 1918 został awansowany do stopnia ppor. W poł. grudnia t.r. wraz z pułkiem przybył do Wrześni, gdzie brał udział w przygotowaniach do powst. Organizował kp. w Miłosławiu, Strzałkowie i Wrześni. Od 27 XII d-ca baonu wrzesińskiego. Brał udział w zajęciu Witkowa (29 XII) i w potyczce pod Zdziechową (30-31 XII 1918), walcząc przyczyniając się do rozbrojenia oddziałów niem. Od 8 I 1919 dowodził wrzesińską kp. km. Odznaczył się w walkach o Szubin 11 I 1918. W nocy z 5/6 II t.r. dowodził 4 kp. jarocińską tzw. drugiej bitwie rawickiej. W kwietniu 1919 wyznaczony został na d-cę II baonu 4 p. strz. wlkp. (58 pp). Dekretem KNRL nr 174 z 24 VI t.r. mianowany ppor. ze starszeństwem od 1 V 1915. W styczniu 1920 mianowany kpt. W szeregach p. walczył na fr. wsch. Od stycznia 1921 w konspiracji na Górnym Śląsku pod pseud. Neugebauer jako jeden z czołowych organizatorów III powst., a nast. d-ca grupy operacyjnej "Północ". Jego nazwiskiem był nazwany jeden z powstańczych pociągów pancernych. Po uk. kursu doskonalenia w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie (listopad - luty 1922) N. ponownie objął dowództwo II baonu 58 pp. W l. 1922-1927 pracował w Oddziale Wyszkożenia DOK nr VII w P-niu. W styczniu 1928 mianowany mjr., w styczniu 1934 - ppłk. Od 1928 kolejno: d-ca I baonu 5 pp leg., z-ca d-cy 33 pp, od 1938 d-ca 13 pp. W kampanii 1939 N. dowodził tymże p., w ciężkich walkach w rejonie Modlina. 24 IX t.r. N. poległ, prowadząc natarcie p. z rejonu Kazunia w kierunku na Czosnów i Palmiry. Pochowany na cm. w Kazuniu Polskim, skąd 20 II 1952 ekshumowany i pochowany na Cm. Komu-

realnym na Powąskach, kwatera VII, rząd 12. Był odznaczony Krzyżem VM 5 kl., KN, KW (2x), ZKZ, a pośmiertnie WKP.

Z małżeństwa z Marią Ganke, lekarzem weterynarii miał dwóch synów: Lecha i Ludomira (lekarz weterynarii).

Źródła informacji: PSB, t.XXIII, s.254; EPS, s.333; TU NRL nr 31 z 25 VII 1919, s.104; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie Wielkopolskie - wg ind.; Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodową i społeczną 1918-1945, Gniezno 1978, s.91, 101, 115, 137.

**M I E L Ż Y Ń S K I** Ignacy Maciej Karol (1871-1938), dowódca odcinka łabiszyńskiego, podpułkownik WP. Ur. 19 II w Chobienicach w rodzinie ziemianina Karola i Emilii z Bnińskich. Kształcił się w gimn. francuskim w Berlinie (2 lata), a nast. w Szk. Kadetów w Dreźnie (1884-1890). W r. 1890 odbył jednoroczną służbę w 1 pułku królewskich huzarów saskich w Grossenheim. 24 VIII 1891 mianowany ppor. Uk. szk. jeździeckie w Nysie, Dreźnie i Wiedniu. Z zamiłowaniem i talentem uprawiał sport jeździecki, startując z powodzeniem na renomowanych niemieckich torach wyścigowych. Zajmował się też hodowlą koni w rodzinnej stadninie w Iwnie i Chobienicach. Uzyskał liczne nagrody, także zagraniczne. W 1895 zapisał się na studia rolnicze na Uniwersytecie w Halle. Praktykował w Działyniu pod Gnieznem. W l. 1905-1914 był członkiem Rady Nadzorczej Bazaru, a od 1914 aż do śmierci członkiem dykcji.

2 VIII 1914 M. powołany został do wojska jako d-ca oddziału kawalerii XII korpusu. Nast. służył kolejno: w baonie zapasowym w P-niu, w 50 DP, pułku królewskich strzelców konnych w P-niu, w 63 pal, 15 p. artylerii konnej. 12 X 1917 przeniesiony został do rezerwy. Awansowany został do stopnia por. W szeregi powstańcze M. wstąpił 30 XII 1918 uczestnicząc w potyczce pod Zdziechową jako rolnik z Iwna. 8 I 1919 zgłosił się w P-niu w Forcie Grolmana. Do 31 I dowodził kp, był szefem sztabu i dowództwa odcinka łabiszyńskiego (II) Frontu Poł. 1 II mianowany został d-cą



odcinka. Kierował akcją na Rynarzewo i kilkakrotnie osobistym męstwem przyczynił się do uratowania trudnej sytuacji. Relację z tych walk opisał w latach trzydziestych. W opinii Jana Tomaszewskiego jako d-ca odcinka dowiódł, że "silna wola jednostki może dokonać rzeczy na pozór niemożliwych, pod Rynarzewem osobiście prowadził pierwsze linie do ataku, niosąc karabin maszynowy". 1 IV 1919 M. przydzielony został do 5 p. strz. wlkp., a 12 VII do sztabu Fr. Pn. 5 VII 1919 na własną prośbę został zwolniony z formacji wielkopolskich i udał się jako ochotnik na Śląsk. W sierpniu t.r. na czele 300-osobowego oddziału przybył do Sosnowca, by wziąć udział w I powstaniu śląskim. Po powrocie ze Śląska 7 X 1919 M. przydzielony został do dowództwa 1 bryg. jazdy wlkp. (7 bryg. Jazdy Wlkp.).

25 III 1920 M. wszedł w skład Międzynarodowej Komisji Granicznej dla ustanowienia granicy polsko-niem. 13 VII t.r. zatwierdzony został d-cą 1 Pułku Ochotniczego Jazdy Wielkopolskiej nr 125, który sformował z własnej inicjatywy i częściowo własnym sumptem. Na czele pułku walczył pod Brodnicą, a potem na Fr. Lit.-Biał. Dekretem Naczelnego Wodza z 30 III 1920 mianowany został rtm., dekretem z 10 IV t.r. - mjr., 20 IX - ppłk. Pułk ochotniczy przemianowany został na 26 p. uł. Wlkp. 19 XII 1921 przeszedł do rezerwy, poświęcając się rolnictwu. Dbał o warunki życia swych robotników i stale podnosił kulturę majątku. Zm. 11 I 1938 w Iwnie, gdzie został pochowany.

Odnaczony był Orderem VM 5 kl., KN, KW (3x), ZKZ, odznaczeniem francuskim Mérite Agricole oraz licznymi medalami.

20 VII 1901 zawarł zw. małżeński ze swą stryjeczną siostrą Seweryną z Mielżyńskich; nie miał własnego potomstwa, adoptował kilku swych krewnych i siostrzeńca żony.

Źródła informacji: CAW, tap. 1516; PSB, t. s.781-782; EPS, s.299; TU NRL nr 49 z 20 IX 1919, s.251; Mielżyński J.: Tydzień na froncie północnym, (w:) Szkice i fragmenty - wg ind. , Tomaszewski J.: Walki o Noteć, P-ń 1930, s.74-100; Jedlina-Jacobson W.: Z lutem wielkopolskim przeciw zaborcom, Toruń 1936; Grot Z.: Ignacy Mielżyński (1871-1938), Roczn. Dziejów Powst. Wlkp. 1918/19, I, P-ń 1947, s.71-74; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie Wielkopolskie - wg ind.

C Y M S Paweł Kazimierz (1894-1949), dowódca kompanii gnieźnieńskiej, współorganizator powstania na Kujawach, dowódca 5 Pułku Strzelców Wielkopolskich, kapitan WP. Ur. 2 II w Pawłowie pow. Gniezno w rodzinie Leona, nauczyciela i Pauliny z d. Karwowskiej. Uczęszczał do gimn. w Gnieźnie (obecnie im. B.Chrobrego), gdzie należał do Tow. Tomasza Zana. W 1914 złożył egzamin dojrzałości i wstąpił do Seminarium Duchownego w P-niu. W 1915 wcielony do armii niem. Walczył na fr. zach. i wsch. Od 1917 ppor. W 18 XII 1918 wstąpił do oddziałów powst. w Gnieźnie. Uczestniczył w zajęciu tamtejszych kosza 49 pp. Na czele ponad 100 osobowego oddziału (tzw. kp. gnieźnieńsko-wrzesińska) podjął wyprawę zbrojną na Kujawy. Z pomocą innych oddziałów doprowadził do wyzwolenia m.in. Trzemeszna, Mogilna, Strzelna i Inowrocława. Od 7 do 11 I 1919 sformował 2 baony piechoty, które stanowić miały kadre dla tzw. 1 i 2 Pułku Grenadierów Kujawskich. C. uczestniczył w walkach pod Złotniakami Kujawskimi, Łabiszynem i Brzozą. 13 I 1919 mianowany d-cą VIII Okręgu Wojskowego. Od 7 II t.r. d-ca 5 p. strz. wlkp. (1 p. grenadierów kujawskich), późniejszego 59 pp. Dekretem Komisarjatu NRL nr 34 z 23 V 1919 mianowany por. ze starszeństwem od 1 IX 1917. W 1920 d-ca baonu w 59 pp, nast. d-ca baonu w 57 pp. W 1920 awansował do stopnia kpt. Wojnę 1920 przeszedł z 57 pp. W 1921 na własną prośbę C. przeniesiony został do pracy w Dowództwie Obrony Plebiscytu na Górny Śląsk. Organizował POW w pow. zabrzańskim. W III powst. śl. d-ca grupy taktycznej, późniejszego 2 pp im. T.Kościuszki. Po zakończeniu powst. zwolnił się z wojska i podjął studia na UP. Przerwał je w 1922, podejmując pracę w różnych przedsiębiorstwach handlowych.

W 1928 wrócił do czynnej służby wojskowej (59 pp), nast. d-ca dywizyjnego kursu pchor. w 15 DP. W l. 1934-1935 przydzielony do II Oddziału Sztabu Głównego WP. Wskutek choroby w październiku 1935 przeniesiony w stan spoczynku. Podjął pracę na Śląsku. W kampanii wrześniowej walczył w szeregach 80 pp w SGO "Polesie". W 1940 zbiegł z obozu jenieckiego. Kolejno pracował: 1922-1923 (Gdańsk) - firma Leon Kruszyński spedycja lądowo-rzeczna Gdańsk Tczew, 1924-1926 (Gdańsk) - Bank Handlowy w W-wie Oddział w Gdańsku (Wydz. Towarowo Zagr.), 1926-1928 (Modliborzyce pow. Inowro-

cław) - dzierżawca gosp. rolnego. W 1928 r. wrócił do czynnej służby wojskowej w 59 pp w Inowrocławiu. W latach 1932-1934 zorganizował w 59 pp dywizyjne kursy podchorążych rezerwy. Był ich d-cą. Od 1935 pracował w Sztabie Głównym Oddziału II w W-wie. W październiku 1935 z powodu choroby przeniesiony w stan spoczynku. Osiedlił się w Górnej Bystrej k. Bielska. Pracował jako pełnomocnik wojewody śląskiego w fabryce tekstylnej Karola Riesenhofa w Bielsku. 15 VIII 1939 powołany na ćwiczenia bojowe do 80 pp w Słoniewie. Z nim to w ramach Samodzielnej Grupy Operacyjnej "Polesie" gen. Fr. Kleberga walczył z Niemcami w randze oficera operacyjnego aż do kapitulacji 6 X 1939. Znalazł się w niemieckim obozie jenieckim w Radomiu. Krótko ukrywał się w Karpatach, nast. wrócił do Bystrej Górnej. W k. 1940 C. został aresztowany. 4 m-ce przebywał w bielskim więzieniu. Po zwolnieniu zamieszkał w Krośnie, a od maja 1941 w Kalwarii Zebrzydowskiej. Pod fałszywym nazwiskiem podjął pracę w Spółce Stolarskiej. Zaangażowany w konspiracyjną ZWZ-AK na tym terenie. Po wyzwoleniu został dyr. tejże spółki. Wkrótce przeniósł się do Gniezna. W l. 1945-1948 pracował w Spedycji Morskiej "Polska Bandera" w Szczecinie. W 1948 wrócił do Bystrej Górnej, gdzie został sekretarzem gminnym. Tam też zm. 13 XI 1949. M.in. odznaczony Krzyżem VM kl.5, KN z M., KW (4x), ZKZ, WKP, Śląskim Krzyżem Powstańczym, medalami i odznakami. 2 VI 1979 Szk. Podstawowej nr 1 w Inowrocławiu nadano imię kpt. P. Cymśa oraz otwarto w niej Izbę Pamięci Patrona. 30 I 1986 MRN w Inowrocławiu podjęła uchwałę w sprawie nadania jednej z ulic na Osiedlu Rabin nazwy kpt. P. Cymśa. 7 II 1931 zawarł zw. małżeński z Marią Franciszką Krawczak. Dzieci: Barbara Maria (ur. 1931) i Janusz Józef (1933).

Źródła informacji: Grzegorz Roczek: hasło w: WSP; tamże źródła i literatura.

**BARTSCH** Maksymilian (1892- po 1945), dowódca odcinka gołanieckiego frontu północnego, kapitan WP. Ur. 21 II w m. Bartodzieje, ówczesny pow. wągrowiecki, w rodzinie dzierżawcy

Teodora i Juliany z Krügerów. Gimn. uk. w Wągrowcu. Podjął pracę na roli, udzielając się w pracy społecznej w Kółkach Rolniczych. We wrześniu 1914 jako rekrut został powołany do wojska niem. Służył w 17 pal i 149 pp. 30 XI 1916 mianowany ppor. W grudniu 1918 wrócił z fr. i związał się z polską konspiracją wojskową w pow. wągrowieckim. Po wybuchu powst. objął dowództwo 2 kp wągrowieckiej. M.in. dowodził w zajęciu Margonina, w brawurym opanowaniu i spaleniu mostu w Białośliwiu (11 I 1919), w nieudanym ataku na Szamocin (15 I t.r.). 4 IV t.r. B. objął dowództwo odcinka gołanieckiego, z którego oddziałów sformował III baon 4 p. strz. wlkp. (58 pp). Baonem dowodził do 27 VII 1920, biorąc udział w walkach na Fr. Lit.-Biał. Ranny 27 VIII t.r. przebywał w szpitalu do 16 VIII t.r. Od 16 VIII do 4 XI 1920 przejściowo służył w 362 pp. 5 XI 1920 mianowany kpt. Od 5 XI t.r. ponownie w 58 pp, jako dowódca baonu zapasowego. 7 IX 1921 przeszedł na bezterminowy urlop. Od 26 I 1922 zaliczony do rezerwy. Wrócił do pracy w rolnictwie, gospodarując na resztówce Ochodza k. Wągrowca. Aktywnie udzielał się w org. byłych powst. wlkp., m.in. w Zw. Powst. Wlkp. Uczestniczył w działaniach wojennych 1939, nast. w konspiracji ZWZ-AK. W 1940 w W-wie odbył się fikcyjny pogrzeb B-a. Zaginął po 1945. M.in. był odznaczony VM 5 kl., KN, KW (2x), ZKZ, medalami i odznakami. Żona-ty. Dzieci: Krystana Helena (ur. 12 VI 1922); Stanisław Teodor (ur. 22 III 1926).

Źródła informacji: CAW, tap. 10776; tamże, I.170.1, t.1-2; tamże: Historia 15 DP; TU NRL nr 29 z 21 VII 1919, s.153; Klemenczak Z.: Działania powstańców wielkopolskich 1918-1919 na lewym skrzydle Frontu Północnego, "Rocznik Nadnotecki", 1970, nr 3, s.260-278; Łapiński J.: Zarys historii wojennej 58 Pułku Piechoty Wlkp., W-wa 1929; Powstanie Wielkopolskie (1975), s.182; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.; Informacje Koła ZBoWiD w Wągrowcu.



**K O W A L S K I** Włodzimierz (1889-1969), organizator oddziałów powstańczych w Wągrowieckiem, podpułkownik WP. Ur. 17 IV w Marszałkach (pow. ostrzeszowski) w rodzinie nauczycielskiej Seweryna i Ewy z Adamskich. Od 1910 po uk. Seminarium Nauczycielskiego w Kcyni pracował jako nauczyciel i kierownik szkoły w m. Nidom i Mielżyn (pow. witkowski) oraz w Panigrodzie i Czerlinie (pow. wągrowiecki).

Od 1 X 1910 do 30 IX 1911 K. służył w wojsku w 6 p. grenadierów w P-niu. 1 VIII 1914 jako kpr. zmobilizowany został do armii niem. 18 I 1916 mianowany został ppor. Początkowo był obserwatorem lotniczym, a po awansie d-cą kp piechoty. W grudniu 1918 przybył do Gołańczy i włączył się w przygotowania do powst. 24 XII t.r. Rada Ludowa na pow. wągrowiecki mianowała go komendantem wojskowym w Gołańczy, gdzie zorganizował kp. ochotników. Po wybuchu powst. do 30 XII 1918 usunął Niemców, z terenu powiatu. W noc sylwestrową 1918/1919 wyzwolił Kcynię, zdobywając 5 ckm i 90 kb oraz biorąc 90 jeńców. 3 I 1919 Pow. Rada Ludowa powołała K. na dowódcę oddziałów powst. w pow. 6 I t.r. K. zajął Chodzież. W nocy z 6/7 I t.r. odpierał Niemców, ale 7 I t.r. został z miasta wyparty przez nieprzyjaciela, wywoząc zdobytą broń i magazyny żywności. Po zmobilizowaniu posiłków 8 I 1919 K. z 400 powstańcami ponownie uderzył na Chodzież. W krwawej bitwie poległo ok. 150 Niemców i 24 powstańców. Miasto zostało zdobyte, stwarzając szansę rozsunęcia natarcia na Piłę. Wskutek klęski pod Szubinem (8 I), DG poleciło K. wycofać się z Chodzieży oddziały powst. 15 I 1919 K. odznaczył się w walkach o Margonin i Szamocin. 23 I t.r. został d-cą baonu wągrowieckiego i na jego czele walczył w obronie odcinka gołanieckiego, od Sarbii do Margonina.

Dekretem Komisariatu NRL nr 48 poz.134 z 9 V 1919 K. mianowany został ppor., a od 1 VII - 1 XII 1919 jako pierwszy Wielkopoleanin był słuchaczem Wojskowej Szk. Sztabu Gen. w W-wie. Po uk. szk. przydzielony został do DO Gen. w P-niu, jako szef Oddziału Wyszkożenia i Personalnego Sztabu DO Gen. 1 IV 1920 mianowany kpt. S.G. W lipcu 1920 K. objął funkcję szefa sztabu ochotniczej DP w P-niu. Od 1 XII t.r. do 1 XII 1921 był szefem sztabu 23 DP, a od 1 XII t.r. do 1 II 1922 z-ca d-cy 61 pp w Bydgoszczy.

1 II 1922 na własną prośbę odszedł do rezerwy, chcąc poświęcić się pracy w rolnictwie. Prowadził gospodarstwo rolne w Krukówku w pow. wyrzyskim. Działał w oświacie rolniczej i spółdzielczości bankowej. W l. 1922-1927 był prezesem Kółka Rolniczego w Mroczy. Na własną prośbę objął Komendę Przysposobienia Wojskowego Okręgu Nadnoteckiego. 1 VII 1928 wrócił do czynnej służby wojskowej z nominacją na mjr. Do 1 III 1932 dowodził baonem 69 pp, a od 1 XII 1927 - baonem 58 pp. 1 III 1932 mianowany ppłk i z-cą d-cy 18 pp w Skierniowicach. 1 VII 1933 mianowany komendantem Korpusu Kadetów nr 3 (od 1936 nr 2) w Rawiczu. W sierpniu i na pocz. września 1939 ewakuował szkołę do Lwowa. Wziął udział w obronie miasta. 21 IX t.r. został przez Niemców wzięty do niewoli. Przebywał w Oflagu VII-A w Murnau, gdzie kierował kursami dokształcającymi. Po wyzwoleniu 31 VIII 1945 K. pierwszym transportem wrócił do kraju, zamieszkuje w Rawiczu. Bezskutecznie zabiegał w powrót do wojska. Był inwigilowany przez informację wojskową. Utrzymywał serdeczne kontakty z wychowankami, z których wielu zajęło wysokie stanowiska w LWP. Z korespondencji wynika, że pozostał dla nich "wzorem człowieka godnego pod każdym względem naśladowania, pięknym przykładem cnót ludzkich i głębokiej mądrości". Zm. 8 VIII 1969 w Rawiczu i tam został pochowany. Odznaczony był Krzyżem VM 5 kl., KN, ZKZ i medalami. Zawarł zw. małżeński z Marią Kończak. Dzieci: Seweryna (ur. 1913), Aleksandra (ur. 1917), Andrzej (ur. 1919), Barbara Maria (ur. 1920)

Źródła informacji: CAW, tap. 5063, 65 38 i VM 2875, KK i M. Niep. 2453; TU NRL nr 10 z 10 V 1919, s.39; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.; Kowalski W.: Walki o Chodzież (od 6-8 stycznia 1919), (w:) Księga Pamiątkowa Powstańców i Wojaków, Bydgoszcz 1925, s.56-60; tegoż: Wspomnienia dowódcy węgrowskiego oddziału powstańczego, (w:) Wspomnienia powstańców, s. 139-161; tegoż: Noc sylwestrowa w Kcyni, (w:) Na froncie północnym, s.68-75; Fernych T.: Fragmenty z Frontu Północnego Powstania Wielkopolskiego (w:) Szkice i fragmenty, s.1-38; Pietrzykowski T.: Z przeszłości Kcyni, Kcynia 1928, s.123-125; WSB, s. 369-370.

**G O E T Z E N D O R F - G R A B O W S K I** Tadeusz (1883--po 1939), komendant powiatu wągrowieckiego, major WP. Ur. 3 II w Nowejwsi w ówczesnym pow. szamotulskim, w rodzinie ziemiańskiej Bolesława i Marii z Garczyńskich. Uk. gimn. w Wągrowcu i studia rolnicze na Uniwersytecie w Lipsku. Odbył jednoroczną służbę wojskową, uzyskując patent ppor. Objął majątek w Lechlinie, pow. wągrowieckim. W latach 1914-1918 w armii niem. Zdemobilizowany w listopadzie 1918, wrócił do Lechlina. Po wybuchu powst. wlkp., przez Pow. Radę Ludową w Wągrowcu mianowany komendantem pow. Przyczynił się do zorganizowania baonu wągrowieckiego. Na podstawie R.dz. DG nr 25 z 29 I 1919, w zast. chorego dowódcy Okręgu Wojskowego nr III mjr. N.Koczorowskiego, G.-G. objął dowództwo okręgu. Z dn. 27 II t.r. przydzielony został przez DG do dyspozycji Inspekcji Artylerii. Był współorganizatorem I dyonu 2 pap, jako adiutant dyonu. Dekretem Komisariatu NRL nr 41 poz.119 mianowany został por. od 13 IV 1919. W kwietniu 1919 przydzielony do Inspekcji Artylerii w P-niu, początkowo jako adiutant, a nast. szef sztabu. Od maja 1920 komendant m. Bydgoszczy. 1921 mianowany dowódcą I dyonu 5 p. strz. granicznych. W 1922 przeniesiony do rezerwy z przydziałem do 17 pal. W 1920 zweryfikowany w stopniu mjr. Do 1939 prowadził majątek w Lechlinie. Był m.in. Prezesem Koła Ziemiaków pow. wągrowieckiego. Zm. po 1939. Odznaczony był m. in. KN, KW, ZKZ. Zawarł zw. małżeński z Izabelą Krajewską.

Źródła informacji: CAW, tap. 2348 i Krzyż Walecznych 1781; TU NRL nr 8 z 24 IV 1919, s.30 i nr 23 z 24 VI t.r., s.118; Goetzendorf-Grabowski T.: Walka pod Szamocinem 15 I 1919, "Hasło Polski Zachodniej", 1936, nr 10, s.3; Łoza: Czy wiesz ..., s. 213; Więckowski S.: Historia 17 Pułku Artylerii Polowej (2 pal wlkp.) 1919-1920 ..., Warszawa 1931 - wg ind.; Wojskowe aspekty ..., wg ind.

**T O M A S Z E W S K I** Jan (1867-1942), dowódca odcinka łabi-szyńskiego Frontu Północnego, kapitan WP. Ur. 13 VII w Chełmnie na Pomorzu, w rodzinie kupieckiej. Po uk. szk. powszechnej wyuczył się zawodu kupieckiego. Prowadził bardzo ruchliwy tryb życia.

W l. 1900-1918 mieszkał m.in. w W-wie, Hamburgu, Antwerpii, stale jednak wracał do P-nia, gdzie mieszkała jego rodzina. W l. 1914-1918 w armii niem. Zdemobilizowany w stopniu por. W listopadzie 1918 wstąpił do POW Zaboru Pruskiego. Wybuch powst. zastał T-go w P-niu. Uczestniczył w zajęciu miasta i lotniska na Ławicy, do 9 I 1919 był komendantem fortu Grolmana, gdzie organizował baon powst. Jako d-ca kp brał udział w walkach pod Szubinem i Żninem. Zajął Żnin i tworzył tam oddziały powst. 4 I t.r. mianowany kpt. i objął dowództwo odcinka łabiszyńskiego fr. pn., którym dowodził w czasie walk w k. I i w II t.r., odpierając uderzenie niem. Przejściowo podporządkowany był mu również odc.szubiński. Po 28 II t.r. brał udział w walkach na Fr. Lit.-Biał. Jesienią 1919 wystąpił z wojska i zamieszkał w P-niu. W r. 1940 wysiedlony przez Niemców do Częstochowy, gdzie zm. przypuszczalnie w 1942. Honorowy Obywatel m. Żnina. Żonaty z Olgą Wilkońską. Dzieci: Zygmunt, Jan i Janina. Autor wspomnień: Walki o Noteć. Żnin. Łabiszyn - Szubin - Rynarzewo. Rok 1918/1919. Poprzedzone przygotowaniem i wybuchem powstania w Poznaniu, P-ń 1930.

Źródła informacji: APP, Akta m. P-nia, t.15180; WSB, s.765; Wojskowe aspekty - wg ind.; Szkice i fragmenty - wg ind.; Bój o Szubin - wg ind.; Na Froncie Północnym - wg ind.; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**W A C H T E L** Mariusz Józef (1892-1919), zastępca oficera, dowódca 4 kompanii gnieźnieńskiej. Ur. XI 1892 w Gnieźnie w rodzinie handlarza mleka Jana i Antoniny z Czajkowskich. Po uk. szk. powszechnej wyuczył się zawodu sztukatora w Kamieniu. Wykazywał duże zdolności plastyczne, tworząc najczęściej grafik.. Należał do gnieźnieńskiego gniazda TG "Sokół". W 1912 powołany do niem. marynarki wojennej, wrócił do Gniezna dopiero w k. listopada 1918. Należał do grupy organizatorów powst. w tym mieście. 28 XI t.r., na wezwanie sierż. F.Walczaka, emisariusza z P-nia, ochotnicy pod komendą W. i S.Grabińskiego zajęli koszary 12 p. dragonów pruskich, znajdujące się w pobliżu miasta. W. zmusił d-cę p. do wydania rozkazu o poddaniu się powstańców. W ciągu nast.



dn. W. zbierał ochotników do tworzonego przez siebie oddziału. Zgłosiło się około 100, najczęściej nie posiadających nawet elementarnego przeszkolenia wojskowego. Przez styczeń 1919 W. szkolił osobiście ich, m.in. w zakresie służby wartowniczej, służby polowej, obsłudze km i granatników. Oddział ten był załącznikiem 4 kp gnieźnieńskiej wcielonej do III baonu formowanego 4 p. strz. wlkp. Po włączeniu do kp plutonu z baonu gnieźnieńskiego 1 II 1919, 4 kp wyruszyła na fr. pn. w rejon Rynarzewo. Swoją służbę frontową relacjonował w listach do narzeczonej, Stefanii Dutkiewicz. 6 II 1919 pisał "Już trzeci dzień w polu bez wyrzucia buta. Poszliśmy zaraz na pozycję, noc za nocą. Wczoraj udało się nam Niemca schwycić, dostał porządne baty. Odebraliśmy mu działa, maszynówki w dużej ilości. Gnieźniacy dobrze się spisują. Z mojej kompanii 1 zabity, 2 rannych. Codziennie toczy się walka. Leżę w pierwszej pozycji z całą kompanią i bronią Rynarzewa. Biedne miasteczko, po części już w gruzy położone (...). Niemcy huczą codziennie armatami, pociągiem pancernym, a liczba mojej kompanii ubywa codziennie". Pociąg pancerny, o którym pisał W., ogniem dział i km. zadawał powstańcom dotkliwe straty. 18 II 1919 saperzy (15 ludzi) z I Baonu Saperów wysadzili tory, odcinając pociąg od Bydgoszczy. Załoga niem. broniła się zaciebie, a z Bydgoszczy nadjechał pociąg ratowniczy. Grupa saperów poniosła ciężkie straty. W tym krytycznym momencie z odsieczą nadbiegła 4 kp. W. z okrzykiem "Niech żyje Polska" porwał kompanię do ataku. W ogniu km W. został ranny w pierś i kolana. Zm. na polu walki. Wraz z nim poległo 14 szeregowców 4 kompanii, ale pociąg został zdobyty i wyremontowany służył żołnierzom wielkopolskim.

Pogrzeb W. i jego żołnierzy odbył się w Gnieźnie. Trumny wystawiono na widok publiczny. Nast. w rejonie dworca uformował się dwukilometrowy kondukt żałobny, który odprowadził poległych na cmentarz św. Piotra. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem VM 5 kl. i KN z M.

Źródła informacji: CAW, VM 102-1051, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości, 28 II 1938; Biblioteka Główna UAM, Pracownia Dokumentów Życia Społecznego, materiały przekazane przez Bożenę Schmidt z Poznania: listy, zdjęcia, rysunki; Lista strat, s.88

poz.88; Tomaszewski J.: Walki o Noteć, P-ń 1930, s.92, 98-99; Listy M.Wachtla (w:) Przeciw pruskiemu zaborcy - wg ind.; Polak B.: Wojska techniczne, (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975), s.267-268, 272; Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodową i społeczną 1918-1945, Gniezno 1978 - wg ind.; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**Z A B Ł O C K I** Mateusz Jerzy (1887-1939), kapelan, major WP. Ur. 16 VIII w Żórawicach (ówczesny pow. włocławski) w rodzinie kupca Zygmunta i Heleny z d. Ostoja-Lńska. Do gimn. uczęszczał w Trzemesznie i Inowrocławiu. Wstąpił do Tow. Tomasza Zana. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1909, po czym studiował w seminarium duchownym w P-niu i Gnieźnie. W 1913 uzyskał święcenia kapłańskie i pracował jako wikariusz w Mogilnie, Kamieńcu, Kruszwicy i Gnieźnie. W grudniu 1918 współorganizator powst. w Gnieźnie, był kapelanem tamtejszej grupy POW Zaboru Pruskiego, należał do najradykałniejszych członków gnieźnieńskiej Rady Ludowej. Był sygnatariuszem umowy o wycofaniu się niem. ekspedycji wojskowej w Zdziechowej. 28/29 XII 1918 uprowadzony przez Niemców i skazany na śmierć, został wymieniony za grupę niem. oficerów, wcześniej wziętych do niewoli przez powstańców. Był kapelanem 3 p. uł. i garnizonu gnieźnieńskiego, odbierał przysięgi oddziałów w lutym 1919. Wraz z 3 p. uł. pełnił służbę frontową na fr. pn. Jak wynika z opinii, niejednokrotnie znajdował się na pierwszej linii, w walkach na odcinkach szubińskim i łabiszyńskim, dając swemu otoczeniu piękny przykład męstwa i poświęcenia dla sprawy. W wojnie 1920 był proboszczem 15 DP i równocześnie kapelanem 61 pp. Mianowany mjr.

W 1921 został proboszczem fary i dziekanem gnieźnieńskim, wydawał "Wiadomości Parafialne". Przez kilkanaście lat był radnym, reprezentując interesy Narodowej Demokracji. Był działaczem Tow. Czytelni Ludowej, członkiem Rady Główniej (potem Zarządu Głównego). We wrześniu 1939 po opuszczeniu Gniezna przez władze miejskie i powiatowe, Z. organizował administrację zastępczą i Straż Obywatelską, Polecił emitować zastępcze bony pieniężne, utworzył

izbę chorych, zorganizował sieć punktów Polskiego Czerwonego Krzyża.

8-9 IX 1939 na terenie powiatu doszło do starć oddziałów Straży Obywatelskiej z wkraczającymi oddziałami niem. Z. skierował do najbardziej zagrożonych miejscowości oddziały ochotnicze z Gniezna. 10 IX doszło do starć w Żydowie k. Czerniejewa. Z. chcąc uniknąć dalszych ofiar wśród ludności cywilnej, jak też obawiając się, że Niemcy mogą zniszczyć Gniezno, bezcenny pomnik historii ojczystej, tylko z kierowcą wyjechał samochodem w kierunku Wrześni, aby z dowództwem zbliżających się jednostek niem. omówić oddanie Gniezna. Mimo, że na samochodzie umieszczona była biała flaga, w okolicach Żydowa samochód został przez Niemców obrzucony granatami ręcznymi. Z. odniósł ciężką ranę lewego przedramienia. Doprowadził jednak swoją misję do końca. Ustalono, że Niemcy wkroczą do Gniezna 11 IX. Leczony w szpitalu Z. był wielokrotnie brutalnie przesłuchiwany przez gestapowców. W nocy z 12/13 października 1939 został aresztowany i przewieziony do więzienia w Inowrocławiu. Tam też, przez hitlerowski Sondergericht, wraz z 13 członkami oddziałów samoobrony z pow. gnieźnieńskiego, Z. skazany na śmierć "za podburzanie do dywersji". 17 X 1939 z okrzykiem "Niech żyje Polska" Z. został rozstrzelany na dziedzińcu więziennym. Zwłoki ekshumowano w 1945 i pochowano na cm. św. Piotra w Gnieźnie. Upamiętniony tablicą w Farze gnieźnieńskiej.

Odnaczony był Krzyżem VM 5 kl., KN, KW, ZKZ.

Źródła informacji: CAW, akta Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, tap. 138, KW 138/z-28, I.170.10, t.1; WSP, s.855; Jedlina-Jacobson W.: Z ludem wielkopolskim przeciw zaborcom, Toruń 1936, s.24-43; Podlewski S.: Wierni Bogu i Ojczyźnie, W-wa 1971; Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodową i społeczną 1918-1945, Gniezno 1978 - wg ind.; Polak B.: Ksiądz Mateusz Zabłocki - obrońca Wielkopolski we wrześniu 1939, "Express Poznański", 1981, nr 166; Testament i egzekucja ks. Dziekana Mateusza Zabłockiego, "Przegląd Zachodni" (Londyn), 1972, nr 3-4, s.29-31; Ludność cywilna KłECKA w obronie Ziemi Gnieźnieńskiej. Pod red. B.Polaka, P-ń 1977 i 1980.

**B E U T L E R** Zdzisław (1885-1940), dowódca kompanii z Nekli w pow. wrzesińskim, porucznik WP. Ur. 20 XII w Jarocinie w rodzinie Bronisława B., dzierżawcy majątku rolnego Wygoda w ówczesnym pow. średzkim i Gabryeli z Zielewskich. Uczęszczał do szk. miejskiej w Kępnie (4 lata), gimn. we Wschowie (6 lat). Uk. trzyletnią szk. rolniczą w Bojanowie. Od 3 X 1903 do 18 IX 1906 odbył służbę wojskową w 1 p. konnych strz. Do wybuchu wojny gospodarował w Wygodzie. 2 VIII 1914 zmobilizowany do wojska niem. Służył w 10 pal i 56 pal na fr. zach. i wsch. 18 XI 1918 w stopniu plut. zwolniony z wojska.

Od k. grudnia 1918 organizował oddział ochotników z Nekli, obejmując dowództwo z dn. 2 I 1919. Na rozkaz ppłk. K. Grudzielskiego oddział liczący początkowo 66 ludzi wyjechał do Wrześni, a dn. nast. do Gniezna. W działaniach pod Szubinem od 11 I t.r. oddział z Nekli wcielony został do kp wyrzyskiej. B. osłaniał na prawym skrzydle działania oddziału por. B. Śliwińskiego. Zaatakował Niemców ostrzeliwujących jego kp z budynku domu poprawczego. Zdobyto dwa działa polowe z amunicją i 2 ckm. Nast. zaatakowano dworzec kolejowy, silnie broniony przez Niemców. Granatami ręcznymi i szturmem na białą broń wzięto dworzec, biorąc do niewoli kilkudziesięciu jeńców oraz znaczne ilości broni. Do k. stycznia 1919 kp działała w rejonie Szubina, m. Ruda, Rynarzewa, pod Turem i Szczepicami. 31 I t.r., w czasie walk pod Szubinem, sierż. B. na czele oddziału ochotników przekroczył Noteć, biorąc po krótkiej walce dworzec w Zamościu i obsadzając przyczółek mostowy. Nast. dn. pod ogniem artylerii niem. zdobyto Samokłęski Małe. 2 II t.r. odpierając Niemców, kp B. zdobyła ciężką armatę. B. osobiście poprowadził patrol zwiadowczy w sile 15 powstańców pod Tur, Brzózki, Zacisze i Wiśniówkę, gdzie obsadzono przyczółek mostowy. Wg ppor. Władysława Kluza, w walkach na fr. pn. B. "służył nam w tych wszystkich akcjach przykładem męstwa nieustraszonego żołnierza, przygotowanego na wszelkie ewentualności". W okresie formowania 4 p. strz. wlkp. kp. B. wcielona została do III baonu tego p. Dekretem KNRL nr 193 poz.16 z 24 VI 1919 B. mianowany został ppor. 6 IX t.r., B. przeniesiony został do 9 (67 pp) p. strz. wlkp. na d-cę taborów. Z p. przeszedł szlak bojowy w l. 1919-1920. Wskutek choroby 31 VII



1920 przydzielony został do baonu zap. 67 pp jako d-ca kp. 2 XII t.r. mianowany por. Od 29 XII t.r. wrócił na stanowisko oficera taborowego 69 pp. W IV 1921 przeniesiony do rezerwy. Przez kilka lat gospodarował na własnej roli w Zalasewie pow. poznański, równocześnie pełniąc urząd wójta gminy Swarzędz. Ok. 1930 B. przeprowadził się w okolice Tucholi na Pomorzu. Szkolił szwadron Krakusów PW i WF. W k. września 1939 za udział w powst. 1918-1919 aresztowany przez Niemców i rozstrzelany w poł. r. 1940. Odznaczony był Krzyżem VM 5 kl. (za Powstanie Wlkp.), KW, MN, WKP. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap.; TU NRL nr 37 z 16 VII 1919, s.206; Ciszak A.: Wrzesnia i powiat wrzesiński w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/19, Wrzesnia 1968; ankieta opracowana przez Zofię Matuszak, ZBoWiD Nekla z 17 II 1986, ankieta opracowana przez Stanisława Kanasiaka z Nekli; Bój o Szubin - wg ind.; Na Froncie Północnym - wg ind.; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**S K O T A R C Z A K** Antoni (1888-1932), współorganizator powstania w Rogoźnie, porucznik WP. Ur. 13 IV w m. Pławno k. Rogoźna, w ówczesnym pow. obornickim w rodzinie rzemieślnika Antoniego i Antoniny z Kamińskich. Po uk. szk.powszechniej w Pławnie, uczył się w budowlanej w P-niu. W l. 1908-1910 odbył służbę wojskową. Od 1910 pracował w Dortmundzie jako kierownik budowy. 1 IX zmobilizowany do 20 pp. Od 3 II 1915 służył w 15 pp, a od 5 II 1916 w 382 pp. niem. W maju 1918 awansowany do stopnia sierż. Po wybuchu powst. od k. grudnia 1918 S. wraz z bratem Wiktorem, A.Biskupskim i Aleksandrem Dykiem zorganizował oddział ochotników. Uczestniczył w przejęciu miasta 1 I 1919, wcielając do oddziału ochotników z Siernik. Do 5 I t.r. pełnił służbę wartowniczą na dworcu kolejowym. W nocy z 5 na 6 I t.r. dowodził plutonem w zajęciu Budzynia przez kp. rogozińską. Pozostał tam aby zorganizować oddział z miejscowych ochotników. 8 I brał udział w zajęciu Chodzieży jako d-ca plutonu 1. kp. rogozińskiej, który

atakował na prawym skrzydle. Wraz z bratem W. 16 I t.r. wyruszył do zagrożonego Czarnkowa. Do 16 I t.r. odpierał ataki Niemców. Wielokrotnie wraz z Wiktorem S. wychodził na rozpoznanie. W walce zajęto m. Osuch, Walkowice, a 22 I - Romanowo. S. został komendantem załogi Romanowa. przez dwa tygodnie odpierając ataki Niemców. 3 II 1919 obaj bracia wrócili na krótko do Rogoźna, gdzie sformowali nową 1. kp., liczącą 260 ludzi. S. do 27 II t.r. był sierż., szefem kp. organizując równocześnie 2 kp. rogozińską. 1. kp. od 5 II t.r. stanowiła załogę Budzynia. 27 II t.r. do 2 kp. wcielony został oddział kłeczki. Kp. przemianowana została na 2 kp. baonu budzyńskiego odcinka VI fr. pn. 6 II t.r. kp. Skotarczaków zdobyła na krótko Radwanki oraz Trzydomy i Podstolice, tracąc 4 zabitych i 8 rannych. Walki na tym odcinku trwały do k. marca 1919. Wg S. Grochowskiego: "(Skotarczakowie) Przewodząc swoim kompaniom w niezliczonej ilości wypraw, nie tylko okazali się dowódcami, wydającymi rozkazy; byli przede wszystkim najwyższym wcieleniem najlepszych cnót rycerskich i bojowych. Nieustraszonym męstwem pociągali za sobą innych". 15 II 1919 S. mianowany został sierż. sztab., a dekretem Komisarjatu NRL nr 193 poz.3 z 24 VI t.r. - ppor. Od 4 IV t.r. obejmuje dowództwo 6 kp. 4 p. strz. wlkp. Od 21 VII t.r. na Fr. Lit.-Biał. jako d-ca 4. kp. W szeregach p., przenianowanym na 58 pp przeszedł cały szlak bojowy. Od 12 XI 1920 do 14 I 1921 w/z d-ca I. baonu 58 pp. 25 XI 1920 mianowany por. Od 2 VIII 1921 dowodził II baonem 58 pp. W 1922 przeniesiony do rezerwy. Zamieszkał w P-niu, gdzie otworzył własną firmę budowlaną. Zm. 30 IV 1932 w P-niu i tam pochowany. Rodziny nie założył. Odznaczony był VM 5 kl., KN, KW, medalami i odznakami.

Źródła informacji: CAW, tap. 11395, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości 126-37580, KW 104/S-378; TU NRL nr 37 z 16 VIII 1919; Biskupski A.: Oswobodzenie Rogoźna Wlkp., (w:) Księga Pamiątkowa Powstania Wielkopolskiego, Bydgoszcz 1925, s.37-38; Fenrych T.: Fragmenty z frontu północnego, (w:) Szkice i fragmenty - wg ind.,; Przeciw pruskiemu zaborcy, s.134 i n.; Grochowski S.: Dzieje wojenne Rogoźna, Rogoźno Wlkp. 1936, s.86.

S K O T A R C Z A K Wiktor (1891-1974), współorganizator powstania w Rogoźnie, porucznik WP, kupiec. Ur. 11 X w m. Kamińskie Olędry, pow. obornicki, w rodzinie rzemieślnika Antoniego i Antoniny z Kamińskich. Uk. 6 kl. szk. powszechnej. Praktykował w Rogoźnie jako pomocnik w wytwórni konserw, kończąc jednocześnie trzyletni kurs handlowy i podejmując pracę w Rogoźnie. Od 8 X 1911 do 22 IX 1913 odbył służbę wojskową w 3 p. gwardii w Berlinie. 3 VIII 1914 w stopniu szereg. zmobilizowany do 2 p. gwardii. Walczył na fr. zach., a od 5 IV 1915 na fr. wsch. Od 8 X 1916 służył w 84 pp. 5 II 1918 mianowany sierż. Po zdemobilizowaniu w grudniu 1918 od 1 I 1919 współorganizator oddziałów powst. w Rogoźnie. 2 I t.r. objął dowództwo plutonu w 1 kp rogozińskiej. W dn. 5 i 6 I t.r. dowodził akcją zajęcia Budzyna, Sokołowa i Ryczywołu. 8 I t.r. w walkach o Chodzież, zwieńczonych zdobyciem stacji kolejowej jako d-ca plutonu zdobył ckm, z którego otworzył ogień do Niemców. Wg T. Fenrycha: "Tacy ludzie jak Skotarczakowie nie zrażali się nawet osaczeniem i umieli tylko zwyciężać". Dowodził powstańcami rogozińskimi w walkach pod Czarnkowem (16-22 I 1919) i podczas ponownych walk pod Chodziężą od 19 do 22 II t.r. W lutym t.r. S. objął dowództwo 1 kp rogozińskiej, przemianowanej w marcu t.r. na 5 kp 4 p. stż. wkp. 7 II t.r. uczestniczył w zdobyciu niem. samochodu pancernego, w którym zginął por. Joachim hr. von Schwerin-Janow. Dowództwo niem. wyznaczyło nagrodę 50 tys. marek za ujęcie lub zlikwidowanie S. Dekretem KNRL nr 193.poz.18 z 24 VI t.r. mianowany ppor. Od k. lipca 1919 walczył na Fr. Lit.-Biał. 10 II 1920 objął dowództwo 10 kp 58 pp. Od 10 IV t.r. dowodził podgrupą Strakowice, mając pod komendą trzy kp piechoty, 1 baterię artylerii i pociąg pancerny. 26 IX t.r. został trzykrotnie ranny i przewieziony do szpitala. 25 XI 1920 mianowany por. 16 VI 1921 w/z objął dowództwo 3 baonu 58 pp. Od 15 VII 1921 dowodził baonem karnym przy DOGen. w P-niu. Do 58 pp wrócił 18 VIII t.r., dowodząc kolejno: 3 kp, 7 kp, I baonem, II baonem i w/z III baonem. 8 III 1923 S. przeniesiony został do rezerwy i zajął się kupiectwem w branży obuwniczej, prowadząc sklep przy ul. Kraszewskiego 9. Działał w Zw. Weteranów Powstań Narodowych RP 1914/19, m.in. jako ławnik. Wybrany był też radnym m. P-nia 24 VIII 1939 zmobilizowany do

Armii "Poznań" obejmuje dowództwo kp wartowniczej 58 pp. 3 IX 1939 S. pełnił obowiązki komendanta placu w P-niu, dwóch wojskowych magazynów, które dotąd nie zostały ewakuowane, polecił wydać zapasy żywności, a z chłodni rzeźni miejskiej zapasy mięsa. Po opuszczeniu P-nia 4 IX t.r. przeszedł szlak bojowy 58 pp, biorąc udział w bitwie nad Bzurą. Przebił się do W-wy, gdzie walczył jako oficer sztabu odcinka Praga. Awansowany do stopnia kpt.

Po kapitulacji stolicy wrócił do P-nia, gdzie był poszukiwany przez Gestapo i bratanka poległego pod Budzynielem hr. Schwerina. Opuścił P-ń udając się do W-wy, gdzie pod przybranym nazwiskiem działał w ZWZ-AK. Więziony był na Pawiaku, ale Gestapo go nie rozpoznało. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Jako inwalida wojenny wrócił w 1945 do P-nia, gdzie zm. w r. 1974. Pochowany na cm. junikowskim. Odznaczony był VM 5 kl., KN, KW (2x), medalami i odznakami. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 776, VM 58-4902, KW 104/S-379; APP, ZBoWiD, t.383 (relacja W.Skotarczaka); TU NRL nr 37 z 16 VIII 1919, s.206; Skotarczak W.: Zdobycie samochodu pancernego pod Budzynielem (Wspomnienia), (w:) 15 Rocznica Powstania Wielkopolskiego, P-ń 1933, s.18-19; Grochowski S.: Dzieje wojenne Rogoźna, Rogoźno 1936, s.136-137; Fenrych T.: Fragmenty z frontu północnego powstania wielkopolskiego, (w:) Szkice i fragmenty, s.18-19, 25, 27, 29, 35; Biskupski A.: Oswobodzenie Rogoźna Włkp., (w:) Księga Pamiątkowa Powstańców i Wojaków, Bydgoszcz 1925, s.37-38.

**C O D R O W** Józef (1894-1919), dowódca kompanii kcyńskiej, sierżant sztabowy. Ur. 10 I w Dębówku, ówczesny pow. Wyrzysk, w rodzinie rolnika Józefa i Julianny z Szulców. W 1905 ukończył szk. powszechną w Kcyńi, a nast. uczęszczał do gimn. w Nakle, które uk. w 1912. Należał do Tow. Tomasza Zana, a według T.Jabłońskiego utrzymywał kontakty z Polskimi Drużynami Strzeleckimi w Małopolsce (1912). W r. 1912 wstąpił do Seminarium Duchownego w P-niu.



W 1914 jako kleryk C. został zmobilizowany do armii niem. służąc w służbie sanitarnej. W listopadzie 1918 w stopniu sierż. sztab. zdezerterował z wojska i udał się do Kcyni, gdzie włączył się w przygotowania do powst. 27 XII 1918 objął dowództwo oddziału kcyńskiego. 8 I 1919 dowodząc tym oddziałem w walkach o Szubin C. wdarł się do miasta, zajmując ul. Glinnicką i stodoły przy szosie bydgoskiej. Wskutek spóźnionego natarcia kp S. Sławińskiego, oddział C. został otoczony, ponosząc ciężkie straty. C. został ciężko ranny i podobnie jak kilku innych rannych powstańców, zamordowany przez Niemców. Pochowany został w wspólnej mogile w Szubinie.

Źródła informacji: PSB, t. IV, s. 92-93; Lista strat, s. 12; Bój o Szubin - wg ind.; Na Froncie Północnym - wg ind.

**D Y K C Z A K** Nikodem (1877-1958), dowódca 3 kompanii baonu średzkiego, porucznik WP. Ur. 12 V w Środzie Wlkp. w rodzinie szewca Jana i Janiny z Wundrachów. Po uk. szk. powszechnej uczył się budownictwa. Podjął pracę w firmie Schmidta w Środzie. Działał w Tow. Gimnastycznym "Sokół" i kołach śpiewaczych. Powołany do wojska niem. 1899-1901. W l. 1914-1918 zmobilizowany do armii niem. W stopniu sierż. w grudniu 1918 wrócił do rodzinnej miejscowości i włączył się do organizacji baonu powst. obejmując dowództwo 3 kp. ochotników nieprzeszkolonych wojskowo. 4 II 1919 3 kp. została skierowana na fr. pn. do Kcyni, gdzie 7 II stoczyła pierwszą walkę pod Mieczkowem, a w dn. nast. m.in. pod Paterkiem, Ostrówkiem, Stróżem, Laskowicami, Budzynie. Dekretem Komisariatu NRL nr 44 poz. 7 z 25 IV 1919 D. mianowany został ppor. 15 V t.r. kp. została przemianowana na 7 kp. 12 p. strz. wlkp. i 29 V t.r. przesunięta na fr. pd. w rejon Kubeczki - Sworowo - Zawady. Mianowany por. 25 XI 1920. W 12 (62) pp D. służył do 22 IV 1922. Po uzyskaniu kwalifikacji, 13 XII t.r. objął stanowisko Komisarza Obwodowego w Koźminie. Od 1928 pracował na stanowisku adiunkta w Starostwie Pow. w Koźminie. Od 1930 do 1939 burmistrz w Borku Wlkp. Zm. 4 VIII 1958 w Borku i tam po-

chowany na cmentarzu przyklasztornym. Odznaczony był: KN, KW (2x), SKZ, medalami i odznakami. 28 IV 1903 zawarł zw. małżeński z Michaliną Bagrowską. Dzieci: Kazimierz, ur. 1904, agronom; Zofia ur. 1905, pracow. umysłowy; Czesława, ur. 1906; Gabryela, ur. 1912 pracow. umysłowy; Stefan ur. 1913; Józef ur. 1915, urzędnik administracji państwowej; Narcyz ur. 1916 pracow. umysłowy.

Źródła informacji: Materiały i dokumenty udostępnione przez Józefa Dykczaka; TU NRL nr 10 z 10 V 1919, s.38; Album Dziesięciolecia DOK nr VII, P-ń 1932, foto.

**K M I O T E K** Leon ps. Dołęga (1889-1942), dowódca kompanii batalionu czarnkowskiego, kapitan WP. Ur. 4 VI w Rosku, w ówczesnym pow. czarnkowskim, w rodzinie rolników Stanisława i Marii z d. Ryżek. W P-niu uk. gimn., a nast. w Westfalii uczęszczał do zawodowej szk. górniczej. Jako sztygar pracował w kopalniach westfalskich. Czynnie działał w robotniczych org. polskich. W 1910 odbył służbę wojskową w armii niem. W 1914 zmobilizowany został do 17 pp i skierowany na fr. rosyjski, gdzie w maju 1915 dostał się do niewoli. W styczniu 1916 zbiegł z obozu jenieckiego i prze dostał się do Królestwa, gdzie chciał wstąpić do Legionów Polskich. Ujęty, wcielony ponownie do armii niem.

Po wybuchu powst. wlkp. zameldował się do dyspozycji ppor. S. Zielkego, komendanta m. Czarnkowa. Objął dowództwo plutonu w 1 kp. baonu czarnkowskiego. Na pocz. lutego 1919 brał udział w wypadzie na most na Noteci, a w nocy z 12/13 II t.r. w walce o Romanowo, Walkowice i Ujście. Od 15 II t.r. d-ca kp na odcinku Jabłonna - Mirosław - Ujście - Węglewo z miejscem postoju w Krupie. 16 IV 1919 K. skierowany został do szk. Aspirantów Oficerskich w Gnieźnie, dowodzonej przez por. T. Fenrycha. Po powrocie na fr. objął dowództwo 9, a nast. 4 kp 4 p. strz. wlkp. i uczestniczył w walkach pozycyjnych na linii Paterek Kobyliński Młyn - Zielona Wieś - Smogulec - Jaktorowo. Wielokrotnie brał udział w nocnych wypadach, w których uczestniczyło kilku żołnierzy. W nocy z 3/4 VI 1919

zniósł ze strzel. Mendykem trzy placówki niem. pod Baranowem na wsch. od Szamocina, zdobywając ckm i biorąc 3 Niemców do niewoli. 7 VI t.r. o 21<sup>30</sup> wraz z kpr. Lewandowskim, st.strzel. Górnym i strzel. Mendykem, K. wyruszył na patrol w kierunku Szamocina. Pod Sokolicami granatami obrzucili obsługę niemieckiego ckm, likwidując ją i zdobywając broń. Niemcy zaalarmowani wybuchami granatów zaatakowali patrol K. siłami plutonu: "Sierż. K. dopuścił Niemców na 30 kroków i w tym momencie zaczął ze zdobytego kulomiotu strzelać, kładąc (Niemców, B.P.) w jednej chwili trupem. Patrol bez strat wrócił do pułku". 25 VI t.r. na podstawie ukończonego kursu aspirantów oficerskich w Gnieźnie mianowany został ppor. Od stycznia 1920 brał udział w rewindykacji Leszna i Rawicza. W działaniach wojennych 1920 dowodził 4 kp 67 pp. Dn. 20 V t.r. w walkach nad Berezyną został ciężko ranny i wzięty do niewoli. Po częściowym zaleczeniu rany K. uciekł z obozu i w sierpniu 1920 dotarł do p., gdzie 22 VIII t.r. objął dowództwo baonu zapasowego w Jarocinie. Od 22 IX t.r. ponownie na fr. Od 21 XI 1920 do 8 IV 1921 dowodził Szk. Podoficerską 67 pp. 19 V mianowany kpt. Dowodził baonem sztabowym 67 pp i ponownie kp od 18 VIII 1922. W 1927 mianowany kwatermistrem II/67 pp. Wiosną 1924 K. z plutonem saperów uczestniczył w akcji przeciwpowodziowej w Ciechocinku. Wskoczył do lodowatej wody, ratując z narażeniem życia woźnicę i konie. Za czyn ten odznaczony został Medalem za ratowanie ginących. 9 V 1928 przeniesiony do 84 pp jako kwatermistrz III baonu. Nast. adiutant II/84 pp (1929), d-ca 4 i 1 kp (1931-1932) i p.o. dowódcy I/84 pp (1932/1933). W 1933 po odbyciu praktyki 13 V 1933 mianowany został komendantem Wojskowego Więzienia Śledczego DOK nr VIII w Grudziądzu. 31 VIII 1935 przeniesiony w stan spoczynku. Do 1 VII 1937 mieszkał w Grudziądzu, a nast. w P-niu. W 1939 zmobilizowany do Armii "Poznań" jako kierownik punktu kontroli cenzury we Wrześni, uniknął niewoli i wrócił do P-nia. Od połowy października 1939 pod pseud. Dołęga i Pomian organizował tajną org. wojskową pod nazwą Wielkopolska Organizacja Wojskowa (WOW), skupiając w swych szeregach młodzież akademicką, gimnazjalną i harcerską. W grudniu 1939 uczestniczył w rozmowach w sprawie zawiązania Wojskowej Organizacji Ziemi Zachodnich, którą zamierzał zorganizować na ziemiach zachodnich

i północnych. W marcu 1940 faktycznie objął dowództwo WOZZ. W nocy z 6/7 VI 1940 został aresztowany przez Gestapo. Po kilku dn. podobny los spotkał jego żonę. Bestialsko katowani zachowali godną postawę. 18 VI 1942 wyrokiem Oberlandes Gericht w Głogowie K. został skazany na karę śmierci. Zginął na gilotynie 15 .VII t.r. Był odznaczony VM 5 kl., KN, KW, SKZ oraz szeregiem medali i odznak. Zawarł zw. małżeński z Melanią z d. Zielińską, która zginęła na gilotynie w 1942 r. wobec udowodnienia "że nie tylko popierała męża w jego działalności organizacyjnej, ale podtrzymywała go na duchu".

Źródła informacji: CAW, tap. 5702; I.170.1, t.2 - zał.II do R.dz. DG nr 170 z 28 VI 1919; TU NRL nr 31 z 25 VII 1919, s.169; PSB, t.XIII, s.85-86; Wojsko Wielkopolskie - wg ind.; Woźniak M.: Polskie organizacje wojskowe w Wielkopolsce w latach okupacji hitlerowskiej (1939-1945), SiMdHW Pom., P-ń 1971, t.X, z.2, s. 212-215.

**R Y C H Ł O W S K I** Ignacy (1895-1950), organizator oddziału powstańczego w Szymborzu, pow. Inowrocław, chorąży WP. Ur. 26 VII w Szymborzu, w rodzinie krawca Władysława i Katarzyny z d. Hałas. W l. 1906-1097 uczestnik strajku szkolnego w Szymborzu. Po uk. szk. powszechnej wyuczył się murarstwa. W 1915 wcielony do wojska niem. i po przeszkoleniu skierowany na fr. zach. (Verdun). Zdemobilizowany w stopniu plut. Od 1 I 1919 w rodzinnej miejscowości zorganizował oddział ochotników liczący około 60 ludzi. Na czele oddziału walczył 5 i 6 t.m. w Inowrocławiu, m.in. o stację kolejową. Odzyskał karabiny maszynowe utracone przez kp mogileńską. Od 7 I 1919 pełnił służbę w artylerii, w późniejszym 1 pal (15 pal) Wlkp. Na fr. od 1 VIII t.r. do k. 1920. W 1920 mianowany chor. W l. 1921-1922 oficer oświatowy 15 pal. W 1922 przeszedł do rezerwy. Z bratem Bolesławem założył przedsiębiorstwo budowlane. Od 1933 pracował jako urzędnik w Izbie Skarbowej w Jarocinie. Działał tam aktywnie w PPS. Od 1938 pracował w P-niu. W 1939 ochotniczo zgłosił się do WP, walcząc w szeregach A "Poznań".



Po kapitulacji W-wy uniknął niewoli i wrócił do P-nia. W styczniu 1940 wysiedlony do obozu na Główniej. Tam aresztowany przez Gestapo i osadzony w Forcie VII. W trakcie przesłuchań stracił oko i słuch jednego ucha. Po 4 miesiącach zwolniony i wywieziony na roboty na Pomorze. W 1945 po wyzwoleniu R. został mianowany pierwszym burmistrzem Kwidzyna. Nast. objął kierownictwo Przedsiębiorstw Miejskich, organizował PPS i został pierwszym prezesem PPS na pow. kwidzyński. W 1949 niesłusznie wykluczony z partii. Zm. 2 IX 1950 pochowany na cmentarzu w Kwidzynie. Odznaczony był: VM 5 Kl., MN, Medalem za Wojnę, Odznaką Honorową za Walkę o Szkołę Polską i innymi.

W r. 1927 zawarł zw. małżeński ze Stanisławą Chytros (zm. 1935).  
Dzieci: Zdzisław ur. 9 VI 1928 - nauczyciel, Halina ur. 3 XI 1929 - nauczycielka. W 1937 ożenił się z Leokadią Baniecką.  
Dzieci: Janusz ur. 1938, Bożena ur. 1946 i Grażyna ur. 1948.

Źródła informacji: ankieta i dokumenty personalne w posiadaniu Zdzisława Rychłowiego; Brodziński J.: Powstanie Wielkopolskie w Inowrocławiu 1918-1919, Inowrocław 1969, s.50-51.

**Z E N K T E L E R** Kazimierz (1884-1955), dowódca Grupy Zachodniej, dowódca VII Brygady Rezerwowej, głównodowodzący III powstania śląskiego, podpułkownik WP. Ur. 24 I w Wojnowicach (d. pow. nowotomyski) w rodzinie kupca Edwarda i Joanny z Szyfterów. Po uk. gimn. w P-niu powołany został 1 IX 1906 na jednoroczny kurs do armii niem. w 5 pac., gdzie uk. kurs aspirantów oficerskich. Awans na sierż. rez. otrzymał 30 VII 1909. Zajął się kupiectwem. 1 VIII 1914 został zmobilizowany do wojska niem. Służył kolejno w: komisji remontu i 5 pac. Z p. odbył kampanię na fr. zach. W listopadzie 1914 mianowany na z-cę oficera. W styczniu 1915 mianowany d-cą lekkiej kolumny baonu w P-niu, z którą wyruszył na fr. wsch. Podczas pobytu na fr., awansowany 30 X 1915 do stopnia ppor. artylerii. Od 2 V 1917 we Francji, gdzie brał udział w walkach we Flandrii. Pod górą Kemmel 25 VI 1918 został ciężko ranny i przekazany do lazaretu w Malborku a nast. w P-niu.

Orzeczeniem komisji lekarskiej z dn. 7 VII 1918 zwolniony jako pełny inwalida z prawem pobierania pensji. Od momentu powrotu do Buku, gdzie mieszkała najbliższa rodzina włączył się do akcji niepodległościowej występując do POW Zaboru Pruskiego (listopad 1918). W listopadzie t.r. mianowany został przewodniczącym grodzkiej Powiatowej Rady Ludowej. Na inauguracyjnym spotkaniu wygłosił referat nt.: "Jakie kroki powinniśmy poczynić w obecnej chwili?". Jednocześnie został mianowany d-cą Pow. SL. Z chwilą wybuchu powst. 28 XII 1918 przystąpił do organizowania oddziałów powstańczych w zach. Wlkp., w Buku, Grodzisku, Opalenicy, Rostarzewie, Wielichowa, Przemęcie i innych miejscowościach. Z jego inicjatywy 5 I 1919 opanowany został Wolsztyn. R.dz. DG nr 2 z 7 I t.r. otrzymał nominację na d-cę V Okręgu Wojskowego, obejmującego powiaty: grodzki, nowotomyski, babimojski i międzyrzecki. Przeprowadził szereg akcji, m.in. zajęcia Kopanicy (11 I 1919) i nieudane wyprawy na Zbąszyń. W trzeciej dekadzie stycznia 1919 przekazał dowództwo fr. ppłk. M.Milewskiemu, ograniczając się do komendy okręgu. R.dz. DG nr 46 z 19 II t.r. mianowany został komendantem etapu Zach. Okręgu Wojskowego. Po awansie na kpt. 17 IV t.r. w czerwcu t.r. objął także dowództwo 1 p. rezerwowego, a R.dz. DG nr 238 z 7 X t.r. objął dowództwo Grupy Zach. Na czele VII Brygady Rezerwowej walczył w wojnie 1920, awansując do stopnia mjr. W 1921 ppłk Z. od ppłk. M.Mielżyńskiego przejął stanowisko Głównodowodzącego III powst. śląskiego.

31 XII 1921 Z. przeniesiony został do rezerwy. Osiadł na roli w Mieściskach (pow. szamotulski). Aktywnie działał w org. kombatanckich, gospodarczych i kulturalnych. W grudniu 1939 Z. został przez Niemców wysiedlony do Jędrzejowa na Kielecczyźnie, zarabiając na życie handlem. Zm. zapomniany 22 I 1955; pochowany na cm. Parafii św. Trójcy w Jędrzejowie. M.in. odznaczony VM kl.5., KN z M., KW, OOP kl.4, WKP, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Legią Honorową, medalami i odznakami.

Źródła informacji: Kościański Z.: Pułkownik Kazimierz Zenkter (1884-1955), (w:) Biografistyka ..., s.121-124; tegoż: Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (Inicjatorzy wyzwo-

lenia Nowego Tomyśla spod jarzma pruskiego 2/3 I 1919 r.), cz. 1, Nowy Tomyśl 1988.

**T O M I A K Staniszew** (1894-1975), dowódca kompanii wolsztyńskiej, pamiętnikarz powstania, podpułkownik WP. Ur. 15 IX w Wolsztynie, w rodzinie ogrodnika Walentego i Weroniki z Masznerów. Uczęszczał do gimn. w Wolsztynie a nast w P-niu, Fryburgu, W-wie, Bydgoszczy. Z gimn. wolsztyńskiego został usunięty za udział w strajku szkolnym. Brał udział w pracach Tow. Tomasza Zana do uzyskania świadectwa dojrzałości w gimn. bydgoskim. 13 I 1915 został powołany do służby czynnej w 6 pp armii niem. W marcu 1915 skierowany został na kurs oficerski. Na fr. zach. powrócił w czerwcu 1915, do 98 pp. Nad rzeką Sommą, 13 XI 1916 został ciężko ranny. Po wyleczeniu walczył w V baonie minomiotów na fr. francuskim, włoskim i macedońskim. Nast. przydzielony do górskiej kp minomiotów nr 176 na fr. w Serbii, Rumunii i na Kaukazie. 1 I 1919 wrócił do Wolsztyna i przystąpił do organizowania oddziału powst. 11 I t.r. kierował zdobyciem przedmieścia i dworca kolejowego w Kopanicy. Dowodzona przez niego kp. zdobyła w tej akcji m.in. 6 ckm, 30 karabinów, 16 000 amunicji paskowanej, 4 000 amunicji luźnej i około 20 jeńców. 25 I t.r. otrzymał dowództwo odcinka babimojskiego. Podczas obrony Babimostu 31 I 1919 odparł nieprzyjaciela. Sukcesem zakończył się także wypad na Nowe - Kramsko i Goltzen, przeprowadzony przez T. 2/3 II 1919 zdobyto wówczas m.in. 7 ckm, 2 lkm, przeszło 40 karabinów, 15 tys. sztuk amunicji, wzięto 25 jeńców. 12 II 1919 w ciężkich walkach oddziały T. zostały zmuszone do odejścia z Babimostu do Wielkiego Grójca. Podczas odwrotu T. odniósł ciężką ranę. Dekretem NRL nr 16 p.1 z 28 III 1919 (ze starszeństwem od 21 I t.r.), mianowany ppor. Po wyzdrowieniu wcielony do 2 p. strz. wlkp. (późniejszy 56 pp). Z p. walczył jako d-ca kp. na fr. wsch. w wojnie polsko-radzieckiej aż do zawieszenia broni. 1 IV 1920 otrzymał awans na por. N. w 56 pp pełnił funkcję d-cy kp. szkolnej. potem d-cy baonu. Od 1922 kpt. ze starszeństwem od 21 I 1919. W okresie 1922-1929 służył w 86 pp a od 1929 do

1931 w 24 pp, gdzie pełnił funkcję kwatermistrza. 1 I 1929 mianowany mjr. W l. 1931-1934 był d-cą baonu unitarnego. Szk. Podchorążych Piechoty w Różanie n/Narwią. 1 I 1934 awansowany do stopnia ppłk. W 1934 mianowany zastępcą d-cy 3 p. strz. Podhalańskich w Bielsku Śl. Od listopada 1933 T. objął dowództwo 58 pp. W 1939 m.in. walczył w bitwie nad Bzurą. W 1939-1945 przebywał jako jeńiec w oflagach niem.: Hohnstein, Arnswalde i Dössel. Po zakończeniu wojny pozostał na emigracji; osiadł w Londynie, gdzie znalazła się także jego żona i syn Janusz. Resztę życia spędził aktywnie, m.in. opracowując dzieje walk w zach. Włkp. Zm. 8 V 1975 w Londynie. Prochy ppłk. S.T. zgodnie z jego wolą zostały sprowadzone do kraju i złożone w Wolsztynie. M.in. był odznaczony: VM 5 kl., KW (4x), KN, ZKZ.

24 I 1922 zawarł zw. małżeński z Zofią Chyłkowską. Dzieci: Janusz Józef (ur. 25 VI 1924) - uniwersytet w Londynie, Andrzej (ur. 30 XI 1927) - inż. chemik (Kanada), Maria Teresa (ur. 23 XII 1930) - San Jose (Kalifornia, USA).

Źródła informacji: Kościański Z.: SPW; Tomiak S.: Walki o Wolsztyn, Kopanicę i Babimost, "Przegląd Zachodni" (Londyn) nr 9 (206) luty 1969, s.6-8; tenże: Zajęcie Babimostu przez oddziały polskie (w:) L.Gomolec: Powst. Włkp. 1918-1919, P-ń 1957, s.45-46; tenże: Walki o Wolsztyn (w:) Rocznik Dziejów Powst. Włkp. T.1. P-ń 1947, s.113-115; tenże: Wypad na Nowe Kramsko i Goltzen. Tamże, s.132-134; tenże: Z walk o Babimost w dn. 31 I 1919 r. Tamże, s.129-131; tenże: Zdobycie Babimostu przez Niemców. Tamże, s.135-137; tenże: Zdobycie Kopanicy w dn. 11 I 1919 r. Tamże, s.116-128.

**P R Z Y J E Ń S K I** Tadeusz Zygmunt Józef (1896-1944), dowódca kompanii garnizonowej w Grodzisku, kapitan WP. Ur. 7 XII w P-niu w rodzinie znanego księgarza i wydawcy Ksawerego P. i Władysławy z d. Szuber. W l. 1907-1912 uczęszczał do gimn. M. Magdaleny w P-niu, a w l. 1912-1914 do szk. realno-handlowej w Gera Reuss w Turynii. 30 XI 1916 wcielony do armii niem., po krótkim



okresie rekruckim skierowany został na fr. zach. Verdun, Fort Donaument (24 i 64 pp). 27 XII 1918 wstąpił do oddziałów powst. w P-niu. Od 3 do 13 I 1919 w tzw. 2. p. poznańskim. Z dn. 13 I t.r. przydzielony do dowództwa Okręgu Wojskowego I P-ń, jako kierownik kancelarii adiutantury. 11 II t.r. mianowany kpr. Od 9 III do 13 V t.r. pełni funkcję podoficera kancelaryjnego w Dowództwie OW II w Grodzisku. 13 V mianowany sierż. Dekretem KNRL nr 198 poz.8 z 20 VII 1919 mianowany ppor., a dekretem nr 58 poz.22 z tegoż d. nadano mu starszeństwo od 1 VIII 1916. Od 28 VII do 28 IX 1919 komendant d/s wojskowych na pow. grodziski i d-ca kp. garnizonowej. Od 28 IX t.r. w 1 p. rez. (155 pp Wlkp.) jaką d-ca 8. kp., walczył na Fr. Lit.-Biał., gdzie odniósł ranę. Od 27 XII 1920 do 21 II 1921 adiutant 155 pp (73 pp), od 21 II 1921 do 28 III t.r. był na kursie dowódców baonów i kp. w Biedrusku k. P-nia. Uczestniczył w III powst. śląskim w Grupie Operacyjnej "Butrym". Do 31 V 1931 służył w 73 pp w Katowicach. W 1928 mianowany kpt. Autor metryki bojowej pułku.

Po zwolnieniu do rezerwy obejmuje stanowisko dyrektora firmy "Szafarkiewicz i Menzel" (handel węglem). W kwietniu 1939 powołany na przeszkolenie w zakresie obrony plot. w dowództwie OPL DOK nr VII w P-niu - Gołęczin. Wcielony do Armii "Poznań", 19 IX t.r. został wzięty do niewoli niem. w Puszczy Kampinoskiej. W oflagu II A w Prenzlau ciężko zachorował na płuca. W wyniku interwencji PCK, w 1940 zwolniony z obozu. Krótko pracował w firmie Telefunken w P-niu. Zm. 2 V 1944 w P-niu. Pochowany na cm. w Miłostowie w P-niu. Odznaczony KW i medalami.

W 1923 zawarł zw. małżeński z Magdaleną Kobylińską, po 1945 korektorką w Instytucie Zachodnim w P-niu. Dzieci: Agnieszka, ur. 3 VII 1924, mgr ekonomii, Teresa żonę Staszakowa, ur. 28 V 1925, pracownik sekretariatu "Interpressu" w P-niu; Stanisław, ur. 10 XII 1935, płk WP, dr, prokurator Naczelnej Prokuratury Wojskowej w W-wie.

Źródła informacji: CAW, tap.; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s. 116; Przyjemski T.: Zarys historii wojennej 73-go pułku piechoty, W-wa 1929; Wygocki Z.: Zarys organizacji jednostek bojowych na terenie Grupy Zachodniej, (w:) Materiały do historii Powstania

Wielkopolskiego 1918/19, P-ń 1938; ankieta, materiały i relacja syna Stanisława P.

**Ś L I W I Ń S K I Bernard** (1883-1941), prawnik, organizator i dowódca Grupy "Leszno", podpułkownik WP. Ur. 5 VII w Poniecu, w rodzinie mistrza rzeźnickiego Romana Ś. i Antoniny z Obecnych. W rodzinnym mieście uk. szk. powszechną, kontynuując naukę w gimn. wschowskim. Studiował prawo na uniwersytecie w Berlinie (dwa semestry) i we W-wiu (pięć semestrów), gdzie 1 II 1911 uzyskał doktorat. Zarówno w gimn., jak i na studiach był czynnym członkiem Tow. Tomasza Zana i innych org. Od 1911 do 1914 pracował w sądownictwie jako referendarz. Od 1 X 1907 do 30 IX 1908 odbył roczną służbę wojskową; ponownie wezwany do wojska, przesłużył dalsze siedem miesięcy (2 III - 30 IX 1909). 20 IV 1910 awansowany został do stopnia sierż. Patent oficerski ppor. otrzymał 22 III 1912. 1 VIII 1914 Ś. zmobilizowany został do armii niem. 15 VI 1917 awansował do stopnia por. W listopadzie 1918 był świadkiem wydarzeń w Berlinie. Zrzucił mundur i wyjechał do Wlkp. Na pocz. grudnia 1918 za pośrednictwem dr. B.L. Marchlewskiego, Ś. zgłosił się do dyspozycji NRL i "zapisał się na listę oficerów, chcących się wdać w bój powstańczy". W Poniecu Ś. utrzymywał kontakty z tamtejszą polsko-niem. Radą Robotników i Żołnierzy, jak i z Pow. RP na pow. gostyński. 6 I 1919 z PRL otrzymał rozkaz "natychmiastowego stawienia się w Gostyniu, celem rozpoczęcia akcji zbrojnej". Ś. wraz z por. J. Gomerskim zgłosił się w Gostyniu, gdzie powierzono mu "kierownictwo powstania w powiecie". We wspomnieniach Ś. pisze: "zastrzegłem się, że akcja wojskowa należy odtąd tylko do mnie i że za nią biorę całą odpowiedzialność pod każdym względem, albowiem taką akcją może tylko prowadzić jeden dowódca, inaczej bowiem nie rozumiem działania powstańczego". Ś. spowodował ogłoszenie pospolitego ruszenia na terenie pow. 7 I na placu przed gostyńską strzelnicą zgłosiło się 415 ochotników, których Ś. podzielił na trzy kp, dając tym samym początek baonowi gostyńskiemu. O 15<sup>00</sup> oddział wyruszył w kierunku Ponieca, z zadaniem obsadzania linii Sowiny,

Zawada, Wierzkowa, Janiszewa, osłaniając Poniec, najbardziej zagrożony przez załogi niem. w Lesznie i w Rawiczu. Działanie to zaprzędkowało tworzenie odcinka pd.-zach. fr. powst. Rozesłano kurierów po okolicznych pow., równocześnie wysyłając patrole w kierunku Kąkolewa i Pawłowic. 8 I 1919 por. Ś. wraz z J.Gomerskim wyjechał samochodem do P-nia w celu uzyskania instrukcji i asygnaty na broń: "Wyjechałem do Poznania, do DG (wówczas mjr Taczak), aby poprosić o pełnomocnictwo i nawiązać łączność z DG. Tamże dostałem od szefa sztabu ppłk. J.Stachiewicza pełnomocnictwo na dowódcę operacji pod Leszmem". Ś. spowodował też korektę w podziale Okręgów Wojskowych. R.dz. DG nr 8 z 13 I 1919 zatwierdziło Ś. jako dowódcę odcinka Leszna. W sprawach taktycznych Ś. podlegał wprost DG, a administracyjnych dowództwo okręgu w Kościanie. Po powrocie z P-nia Ś. opracował wytyczne taktyczne na najbliższe dni. Do połowy stycznia 1919 w ciągłych potyczkach powstały trzy odcinki grupy: Poniec, Pawłowice i Osieczna, a do 20 stycznia t.r. odcinek Boguszyn. Podział ten usankcjonowany został Rozkazem Operacyjnym DG nr 1 z 18 I t.r. Na pocz. lutego t.r. Ś. przystąpił do formowania 6 p. strz. wlkp. z oddziałów grupy, który wszedł w skład 2 D.Strz. Wlkp. Ś. 3 III t.r. zatwierdzony został dowódcą p. Na odcinku pd.-zach. p. pozostawał do 30 VII t.r. Dekretem KNRL nr 102 z 3 VI t.r. Ś. mianowany został kpt., tegoż dnia dekretem nr 105 - mjr., ze starszeństwem od 1 XII 1917. Od 1 IX t.r. Ś. przeszedł z 6 p. strz.wlkp. na odcinek zbąszyński, przygotowując się do operacji rewindykacyjnej. 18 XII t.r. p. przesunięty został pod Bydgoszcz, do rejonu Żnina. 20 I 1920 Ś. na czele p. wkroczył do Bydgoszczy. W nast. dn. zajęto Świecie, Koronowo i Tucholę. Na pocz. lutego t.r. Ś. skoncentrował p. w Koronowie, skąd skierowany został do Bydgoszczy. 8 III t.r. p. wyruszył do Brodów w Małopolsce Wsch. Ś. uczestniczył w działaniach zaczepnych na Ukrainie (kwiecień - maj), w ofensywie na Fr. Lit.-Biał. w walkach odwrotowych. 11 VI t.r. Ś. został awansowany do stopnia ppłk. Od 18 VII do 7 X t.r. leczył się w szpitalu w P-niu. Po powrocie do p. Ś. otrzymał opinię: "Dowódca pułku b. dobry. Oba o żołnierzy i opiekuje się nimi". Do czasu przejścia do rezerwy (1922 r.) Ś. nadal dowodził 60 pp, a nast. 29 Bryg. Piech. w Inowrocławiu. W l. 1922-1927 był prezy-

dentem m. Bydgoszczy. W 1930 przeniósł się do P-nia. Był jednym z organizatorów Zw. Powstańców i Wojaków w P-niu, pełniąc funkcję prezesa. 23 I 1938 jako wiceprezes wszedł do Zarządu Gł. Zw. Powstańców Wlkp. W 1939 powołany został na d-cę p.Obrony Narodowej w Pozn. Bryg. ON. We wrześniu t.r. brał udział w walkach odwrotowych i słonowych w bitwie nad Bzurą. Wzięty do niewoli, zm. 18 XII 1941 w obozie jenieckim Neubrandenburg. Był odznaczony VM 5 kl., KW, KN z m, ZKZ, Legią Honorową oraz wieloma medalami i odznakami. W 1930-1939 opublikował szereg artykułów i wspomnień, dotyczących okresu powst. wlkp. 25 IV 1922 zawarł zw. małżeński z Marią z Cichowiczów. Dzieci: Roman Marian, ur. 8 I 1928 i Tomasz Augustyn, ur. 28 II 1930.

Źródła informacji: CAW, tap. 12368 i 15503, VM 23-1721, APP, Akta m.P-nia, 2103 i Zw. Powst. Wlkp., 112; TU NRL, nr 23, s.112 i 115; WSB s.754-755; Śliwiński B.: Początki powstania 1919 r. w powiecie gostyńskim, "Kronika Gostyńska", 1931, nr 8, s.169-171; tegoż: Cześć i hołd poległym Powstańcom, "Kronika Gostyńska", 1938, nr 11, s.161-162; tegoż: Miechcin forteca powstańców gostyńskich i krabskich, "Kronika Gostyńska", 1939, nr 2, s.32; tegoż: Prawda historyczna (walka o Leszno), "Kronika Gostyńska", 1932, nr 5, s.75-76; tegoż: Moment religijny w powstaniu wielkopolskim, "Kronika Gostyńska", 1939, nr 1, s.1-2; tegoż: Potyczka pod Osieczną 11 stycznia 1919, (w:) Szkice i fragmenty, s.103-110; tegoż: Kijów, "Kronika Gostyńska", 1937, nr 5, s.65-75 i inne; Polaszek F.: Pierwsze dni powstania w Gostyniu (ze wspomnień własnych), "Kronika Gostyńska", 1929, s. 6-10; Kołomacki W.: Przygotowania do powstania i udział Gostynia w powstaniu wielkopolskim, "Kronika Gostyńska", 1929, s. 2-6; Lewandowski W.: Warunki polityczne i wojskowe genezy Grupy "Leszno", "Kronika Gostyńska", 1934, nr 1, s.1-13; Polak B.: Ppłk dr Bernard Śliwiński - dowódca Frontu południowo-zachodniego (Grupy "Leszno") w Powstaniu Wielkopolskim 1919 r. (w:) Biografistyka, s.125-134; tegoż: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno". Powst. Wielkop., 1919, Kościan 1971; Wojskowe aspekty - wg ind.; Wybór źródeł - wg ind.; Wojsko Wielkopolskie, cz.I - wg ind.; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.; materiały i informacje rodziny; Czubiński - Powstanie - wg ind.



**C E P T O W S K I** Józef Sylwester (1877-1977), dowódca odcinka ponieckiego Grupy "Leszno", podpułkownik WP. Ur. 28 XII w P-niu, w rodzinie artysty-rzeźbiarze Józefa Aleksandra i Emilii Florentyny z Pawickich. Po uk. szk. powszechnej uczęszczał w P-niu do gimn. Marii Magdaleny i Szk. Realnej im. Bergera, z promocją do wyższej sekundy. Uk. Seminarium Nauczycielskie w Kcyni, pracując jako nauczyciel w szk. elementarnych w Mszczyszynie pod Dolskiem (1900) i Książu (1905). W 1901/1902 odbył jednoroczną służbę wojskową w 5 pan w P-niu. Nast. uczył w Masłowie. W 1903 zdał II egzamin nauczycielski i na własną prośbę przeniesiony został na kierownika szk. w Łuszkowie (1904-1914), przyczyniając się do jej rozbudowy. W sierpniu 1914 został zdemobilizowany i wkrótce skierowany na fr. zach. W 1917 mianowany ppor. W listopadzie 1918 zdemobilizowany wrócił do Łuszkowa. Równocześnie nawiązał kontakt z A. Bukowiecką w Cichowie, włączając się w nurt przygotowań do powst. W Łuszkowie i Jerce tworzył Straż Ludową, utrzymując łączność z innymi oddziałami, m.in. w Lubiniu, Krzywiniu i Gierlachowie, gdzie działał jego szwagier ppor. J. Namysł. Po wybuchu powst., na początku stycznia 1919 C. skierował część swego oddziału pod Wolsztyn, część do Krzywina, gdzie została włączona do tamtejszej kp i wysłana do Osiecznej pod Leszno. (styczeń 1919) C. zgłosił się do dyspozycji por. dr. B. Śliwińskiego, dowódcy Grupy "Leszno", który powierzył mu dowództwo 15 km odcinka ponieckiego, od Sowin przez m. Waszków do Miehcina. C. dowodził odcinkiem do k. lutego 1919. Osobiście brał udział w potyczkach pod Gościejowicami i Miehcinem. Z oddziałów odcinka zorganizował baon dla 6 p. strz. wlkp. Na pocz. marca 1919 C. przydzielony został przez DG do 2 pac, obejmując dowództwo 4 baterii. Dekretem Komisarjatu NRL nr 54 poz. 185 z 23 V 1919 mianowany por. od 1 IV t.r. W maju t.r. wyruszył z baterią na fr. pn., w rejon Rucewa pod Bydgoszczą, gdzie ogniem artyleryjskim wspierał oddziały WW, pod Dąbrówką i Nową Wsią Wielką. W styczniu 1920 C. wkroczył z baterią do Bydgoszczy i tam organizował 5 baterię. Z obu bateriami w maju t.r. wyjechał na Fr. Lit.-Biał., uczestnicząc w walkach do sierpnia t.r. i kiedy to wrócił do Bydgoszczy z resztą uzbrojenia. W 1920 awansowany do stopnia kpt. i mjr. W październiku 1920 przeniesiony

został do P-nia, na stanowisko dowódcy 14 dac. W styczniu 1921-1927 był komendantem Pow. Komendy Uzupełnień w Kościanie. W 1927 przeniesiony został w stan spoczynku. Wraz z rodziną w 1931 przeprowadził się do P-nia, gdzie do 1939 pracował w Tow. Ubezpieczeniowym "Adriatica di Securta". W latach okupacji zatrudniony był jako tłumacz ksiąg Urzędu Stanu Cywilnego. W 1945 wstąpił do PPS, od 1948 członek PZPR. W 1949 wykluczony z PZPR, w 1951 zrehabilitowany. Członek Zw. Powst. Wlkp., następnie ZBoWiD, w 1973 mianowany ppłk. WP w st. spocz. Zm. 18 XI 1977 w P-niu, pochowany na cm. junikowskim, kwatera R 17 C-2-36. Był odznaczony KN, KW (2x), OOP 5 kl., WKP oraz szeregiem medali i odznak. W 1904 zawarł zw. małżeński z Katarzyną Handschuh. Dzieci: Józef Aleksander Bernard (ur. 1905), lekarz; Antoni Emil Henryk (1907-1985) nauczyciel; Alfons Konstanty Stefan (ur. 1912) prawnik.

Źródła informacji: tap. i fotografie w posiadaniu syna Józefa C.; TU NRL nr 16 z 4 VI 1919, s.71; Pawłowski Z.: Ta głęboka wieś. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego Okręg Lubiński, powiat Kościan 1918-1919; Poznań 1935; Polak B.: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno") Powstanie Wielkopolskiego 1919 r., Kościan 1971, s.28, 42 (błędna ocena za A.Hanyżem: Udział Ziemi Gostyńskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, mpis, s.87-88, 65; WSB, s.98 (dot. J.Ceptowskiego).

**C I E S I E L S K I** Antoni (1877-1938), dowódca kompanii krzywińskiej, starszy sierżant WP. Ur. 23 V w Kurowie w ówczesnym pow. kościańskim, w rodzinie rolnika Ignacego i Eleonory z Wojciechowskich. Po uk. szk. powszechnej w Bonikowie, uczył się mularstwa w Kościanie. W 1894 jako czeladnik wyjechał do Nadrenii w poszukiwaniu pracy. Od 1898 do 1901 w wojsku niem. Po zwolnieniu z wojska podjął naukę w Szkole Budowlanej w Zerbst-Anhalt. W 1910 wrócił do Wlkp. i osiedlił się w Krzywiniu, zakładając przedsiębiorstwo budowlane. W stopniu kpr. 3 VIII 1914 zmobilizowany został do wojska niem. do 6 p. grenadierów w P-niu. Walczył na fr. zach. i wsch. Około 20 XII 1918 w stopniu sierżanta

wrócił do Krzywina. 30 XII t.r. Metody Stelmachowski, komendant Krzywina powierzył C. dowództwo kp. Na jej czele C. walczył o Wolsztyn (5 I 1919), zajął i obronił Osieczną (10-11 t.r.), odpierał Niemców pod Klonowcem - kp. dowodził nieprzerwanie do 27 II t.r. (odcinek Osieczna fr. pd.-zach. Nast. jako sierż. sztab. służył w 3 p. strz. wkp. (57 pp), a 20 IX t.r. objął dowództwo 12 kp. p. Z dn. 15 VII 1920 z 57 pp skierowany został do policji w P-niu, w stopniu starszego posterunkowego. W stan spoczynku przeszedł 31 VIII 1935. Zm. Odznaczony KN, Medalem za Wojnę 1918/21, Medalem Dziesięciolecia oraz odznakami. Dn. 4 X 1920 zawarł zw. małżeński z Heleną Górną.

Źródła informacji: CAW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości; Ciesielski A.: Walka o Wolsztyn i Osieczną. Powstańcy Kompanii Krzywińskiej z Krzywina, (w:) Powstaniec Wielkopolski, P-ń 1933, s.26-30; Śliwiński B.: Potyczka pod Osieczną dnia 11 stycznia 1919, (w:) Szkice i fragmenty, s.103-110; Polak B.: Wysiłek zbrojny powiatów kościańskiego i śmigielskiego w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, (w:) Udział Ziemi Kościańskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, Kościan 1970, s.3-50; tegoż: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno") Powstania Wielkopolskiego 1919, Kościan 1971.

E I T N E R Stefan (1886-1937), powstaniec batalionu gostyńskiego, dowódca kompanii, kapitan WP. Ur. 17 VIII w Gostyniu w rodzinie dekarza Stanisława i Elżbiety z d. Lekowska. Po uk. szk. powszechnej, w warsztacie ojca wyuczył się dekarstwa. W l. 1907-1909 odbył służbę wojskową w 155 pp niem. Po powrocie z wojska nadal pracował w warsztacie ojca. W 1914 w stopniu kpr. zmobilizowany do wojska niem. Walczył na fr. zach., od 1916 z-ca oficera. Zdemobilizowany 31 XII 1918. Po wybuchu powst. wstąpił do baonu gostyńskiego i walczył na fr. pd.-zach. Od k. marca 1919 skierowany do 8 p. strz. wkp. W IV t.r. w Jarocinie zorganizował 3 kp km., którą dowodził do marca 1920. W X 1919 mianowany ppor. Nast. przeniesiony do 62 pp na stanowisko d-cy kp. Walczył pod Kijowem, w bitwie nad Berezyną, walkach odwrotowych

i kontrofensywie w sierpniu t.r. Po zakończeniu działań wojennych uzupełnił wykształcenie do 6 klas gimn., co umożliwiło mu pozostanie w wojsku jako oficer zawodowy. W 1901 mianowany por. a w 1924 - kpr. ze starszeństwem od 1 V 1923. Od 1921 oficer broni, d-ca kp., oficer materiałowy. Od kwietnia 1927 przeniesiony do Szk. Podoficerów Zawodowych Piechoty w Grudziądzu na stanowisko kwatermistrza. W sierpniu 1932 przeniesiony został w stan spoczynku. 30 XII 1937 zm. w Szpitalu Wojskowym w Toruniu i tam pochowany na cm. wojskowym (obecnie cm. komunalny). Odznaczony był Orderem VM 5 kl., KW (2x), MN, Medalem za Wojnę 1918-1921 i in. 31 III 1932 zawarł zw. małżeński z Heleną Wagner. Syn: Stanisław, ur. 12 IV 1933, lek. stomatolog.

Źródła informacji: CAW, tap. 4584; KW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości; Polak B.: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno") Powstania Wielkopolskiego 1919 r., Kościan 1971; ankieta informacyjna syna, Stanisława Eitnera.

P I K O Jan Roman (1895-1934), dowódca oddziału z Krobi, porucznik WP. Ur. 7 II w Krobi, ówczesny pow. gostyński w rodzinie mistrza rzeźnickiego Franciszka i Stanisławy z d. Polašek. W 1915 uzyskał świadectwo dojrzałości w gimn. M. Magdaleny w P-niu. 8 VI t.r. powołany do wojska niem. Służył w 9. nast. 2 p. grenadierów. Od kwietnia do 27 XII 1918 chory w szpitalu w P-niu. 28 XII t.r. w stopniu kpr. brał udział w zajęciu P-nia a nast. zgłosił się do komendy powstańczej w Krobi. Współorganizator miejscowego oddziału SL. Do 17 I 1919 kilkakrotnie prowadził posiłki pod Miejską Górkę. Od 18 I t.r. d-ca drużyny i kp. na odcinku ponieckim, a potem pawłowickim Grupy "Leszno". Od lutego 1919 służył w 5 kp. II baonu 6 p. strz. wlkp. Dekretem KNRL nr 27 poz.23 z 4 IV t.r. mianowany por. Wg por. Józefa Ceptowskiego P. to: "Skromny i poważny młodzieniec, który taktem i osobistą odwagą szybko zjednał sobie uznanie towarzyszy broni". W walkach pod Miechcinem, gdzie mimo codziennego ognia artyleryjskiego i ustawicznych ataków pozycje utrzymał i zwycięsko



obronił. Jego spokój i podczas walk i podstawa prawdziwie żołnierska przyniosła jemu i jego kompanii kilkakrotnie pochwały dowódcy grupy i frontu". Od 1 do 30 X 1919 P. skierowany został jako oficer łącznikowy do sztabu 2 D. Strz. Wlkp. Od 1 XI t.r. do 30 VII 1920 d-ce plutonu w 6 (60) pp. Nast. w 157 pp. Dwukrotnie w szpitalu z powodu choroby serca i malarii. 27 X 1920 mianowany por. 30 VII 1921 bezterminowo urlopowany na studia w UP, na którym studiował już od stycznia 1921. 25 I 1925 uzyskał dyplom mgr nauk prawnych. Sędzia grodzki w Wolsztynie, a nast. w Poniecu, gdzie zmarł w 9 I 1934 i tam został pochowany. Odznaczony był m.in. MN. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 5 z 15 IV 1919, s. 19; Peisert K.: Przyczynki do udziału Krobi w powstaniu, "Kronika Gostyńska" 1935, nr 1 s.1-4; Polak B.: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno"). Powstanie Wielkopolskie 1919, Kościan 1971, s.27-29, 40-42, 65, 67.

**K A Ź M I E R C Z A K** Stefan Idzi (1888-1944), kołodziej, dowódca kompanii lubińskiej. Ur. 1 IX w Lubiniu w pow. kościańskim w rodzinie kowala Łukasza i Heleny z Rubryckich. W trakcie nauki w szk. powszechnej brał udział w strajku szkolnym w Lubiniu. Po uk. szkoły podjął naukę zawodu u miejscowego mistrza kołodziejskiego, a po jej uk. pracował jako kołodziej w okolicach Budziszyna. W 1912 powołany został do wojska niem. z przydziałem do 47 pp w Ostrowie Wlkp. W I. wojny walczył na fr. zach. W 1917 ranny, nast. jako rekonwalescent zatrudniony w warsztatach naprawczych. W listopadzie 1918 wrócił z bronią do Lubina. W okręgu lubińskim wraz z Józefem Fryderem i materialną pomocą A. Bukowieckiej zorganizował kp. liczącą ok. 120 ludzi. Po wybuchu powst. 3 I 1919 K. z kp. wyruszył do Krzywina, gdzie do 5 t.m. patrolowano szosę do Leszna. W nocy z 7/8 I 1919 kp. została ponownie zaalarmowana i przez Pawłowice skierowana pod Kąkolewo. 9 I patrol pod dowództwem K. wkroczył do Kąkolewa, zajmując dworzec kolejowy. Nast. dn. Niemcy zaatakowali Kąkolewo

dwoma kp. piechoty, wspartymi działem. Kp. lubińska przeszła do kontrataku. Niemcy zostali odparci. W lutym 1919 kp. lubińska weszła w skład 6 p. strz. wlkp. Po likwidacji Fr. Wlkp., w marcu 1920 K. objął 2-hektarowe gospodarstwo z piekarnią, sklepem spożywczym. W 1922 przeniósł się do Miąskowa, gmina Krzywiń. W 1940 wraz z rodziną wysiedlony został z gospodarstwa i wysłany na roboty przymusowe do Niemiec. Zachorował tam ciężko i zm. 12 IX 1944. Pochowany w Jerichov II. Odznaczony był MN. W 1914 zawarł zw. małżeński z Marią Pawlak z Krajewic w pow. gostyńskim, która czynnie uczestniczyła w powst. Dzieci: Teofil, ur. 1915, emeryt. nauczyciel; Jan, ur. 1917, emeryt. rolnik; Marian, ur. 1919, emeryt. cieśla; Tadeusz, ur. 1921, emeryt. milicjant; Helena, ur. 1924, emeryt. ekspedientka; Stefania, ur. 1926, emeryt. pielęgniarka; Henryk, ur. 1930, kowal; Bolesław, ur. 1933, prac. zakładów odzieżowych.

Źródła informacji: CAW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości; Pawłowski Z.: Ta głęboka wieś, P-ń, 1935; Polak B.: Udział Ziemi Kościańskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19, Kościan 1970; tegoż: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno") Powstania Wielkopolskiego 1919, Kościan 1970; informacje syna Teofila Kazmierczaka z Kościana.

**K O T E C K I** Wacław (1897-1943), dowódca kompanii 6 Pułku Strzelców Wielkopolskich, major WP. Ur. 3 III w Piaskach, w ówczesnym pow. gostyńskim, w rodzinie kupca Romana i Pelagii z Sierszulskich. W szk. powszechnej uczestniczył w strajku szkolnym. Uk. 1 semestr szkoły budowlanej. 24 VIII 1914 powołany do wojska niem.; służył w 37 rezerwowym pp, od 18 IV 1916 w 100 kp. saperów przy 50 DP. Od 6 VII 1918 do 4 XI t.r. chory w szpitalu wojskowym; od 5 do 14 XI t.r. w baonie zap. 15 pp, skąd został zdemobilizowany w stopniu kpr. W powst. był współorganizatorem kp. w Piaskach, a od 6 I 1918 d-cą plutonu. 15 I t.r. przez por. B.Śliwińskiego mianowany sierż. i tymczasowym d-cą kp. Po sformowaniu 6 p. strz. wlkp. był d-cą plutonu w 2 kp. Dekretem Kom-

sariatu NRL nr 44 poz.3 z 28 IV 1919 mianowany ppor. Z dn. 25 IV t.r. objął dowództwo 2 kp. ckm 6 p. strz. wlkp. 14 VI 1920 ranny i chory. Do szeregów wrócił 13 IX t.r. obejmując swoją kp. Po uk. kursu aplikacyjnego w Rembertowie, 25 XI 1920 mianowany por. a 1 XII 1924 - kpt. Do marca 1926 pełnił służbę w 60 pp, nast. został przeniesiony do doświadczalnego I baonu km przeciwlotniczych. Od lipca t.r. na urlopie zdrowotnym i w lutym 1929 przeniesiony w stan spoczynku. Wraz z bratem Janem zamieszkał w Gnieźnie, gdzie przejął z rąk niemieckich Browar Gnieźnieński. Wybrany został wiceprezesem Zw. Obrony Przemysłu Polskiego.

W sierpniu 1939 zmobilizowany został do WP i objął dowództwo baonu Obrony Narodowej (Gniezno). Ranny pod Piątkiem umieszczony został w szpitalu w Łodzi, skąd zbiegł w połowie listopada 1939 i przedostał się do Ostrowa Wlkp. Od wiosny 1940 w ZWZ. 9 X t.r. mianowany inspektorem rejonowym ZWZ w Ostrowie Wlkp. obejmującym pow. ostrowski, kępiński, krotoszyński, jarociński. K. zorganizował sieć wywiadu, sztaby obwodowe, placówkę legalizacyjną oraz Ośrodek Związku Odwetu. Po rozbiciu przez Gestapo we wrześniu 1941 sztabu Poznańskiego Okręgu ZWZ/AK, upoważniono do odtworzenia dowództwa oraz łączności w całym okręgu. Na jego wniosek sztab okręgu przeniesiono z P-nia do Ostrowa Wlkp. 27 IV 1942 K. wpadł w zasadzkę Gestapo i podczas wymiany strzałów został ranny. Przeszedł śledztwo w Forcie VII w P-niu i w tamtejszej siedzibie Gestapo. Skazany na śmierć 11 II 1943, wraz z członkami swego sztabu zginął w Dreźnie 31 III t.r. Pośmiertnie Komenda Główna awansowała K. do stopnia mjr. Odznaczony był KN, KW oraz medalami. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 13778; TU NRL nr 10 z 10 V 1919 s.38; Arendt W.: Udział Piasków w Powstaniu Wielkopolskim, "Kronika Gostyńska", 1931-1932, nr 8, s.139-149; Polak B.: Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno"), 1919, Kościan 1971; Śliwiński B.: Początki powstania 1919 pow. gostyńskim, "Kronika Gostyńska" 1931, s.169-171; Woźniak M.: Poznański Okręg AK, "Więź" 1971, nr 2, s.105-171; WSB, s.364-365.

W A W R Z Y N I A K Władysław Jan Nepomucen (1890-1940), dowódca frontu południowego Powstania Wielkopolskiego, major WP. Ur. 15 V w Antoniewie k. Ostrowa Wlkp. w rodzinie gajowego Ludwika i Józefy z Rasińskich. W. szk. ludową uk. w Przygodzicach, gimn. w 1911 w Ostrowie Wlkp. Działał w Tow. Tomasza Żana i Zw. Młodzieży Polskiej. Studiował prawo na uniwersytetach w Monachium i W-wie. Pracował jako referendarz w sądzie ostrowskim. Od 4 VII 1914 wcielony do armii niem. Po przeszkoleniu w Biedrusku i nominacji na ppor., W. walczył na fr. francuskim, odnosząc dwie rany. Do Ostrowa Wlkp. wrócił 16 XI 1918, gdzie zgłosił się do dyspozycji pow. Rady Ludowej. Powierzono mu dowództwo 2 kp. tzw. I Pułku Piechoty Polskiej w Ostrowie Wlkp. Po rozwiązaniu tego oddziału, 25 XI objął dowództwo Baonu Pogranicznego. Do Kalisza przyjechał 27 XI. Baon został skoszarowany w Szczypiornie. Z jego inicjatywy z 29 na 30 XII 1918 zajęte zostały Skalmierzyce, a 31 XII - Ostrów Wlkp.

R.dz. DG nr 2 z 7 I 1919 W. mianowany został d-cą VIII Okręgu Wojskowego, będąc równocześnie organizatorem wojska w pd. Wlkp. W. zorganizował sztab okręgu z baonów ostrowskiego, krotoszyńskiego i ostrzeszowskiego na przełomie stycznia i lutego sformował 12 p. strz. wlkp. 13 II 1919 przekazał dowództwo frontu płk. J. Kuczewskiemu. Nadal dowodził p. przemianowanym w 1920 na 70 pp. Dekretem Komisariatu NRL nr 49 poz. 11 5 V 1919 awansowany został do stopnia por., a dekretem nr 104 z 3 VI t.r. - kpt. ze starszeństwem od 1 VI t.r. Na czele p. W. brał udział w rewindykacji ziem przyznanych Polsce (styczeń 1920) i w wojnie 1920. Po awansie na mjr. (26 VII) 7 VIII t.r. objął komen- dę m. Grudziądza. Od 1 VII 1921 w DOK nr VII 1 I 1925 przeszedł do służby liniowej, dowodząc baonami 58, 57 i 35 pp. 30 IX 1929 przeniesiony został w stan spoczynku mimo bardzo pozytywnych ocen przełożonych.

Osiadł w Buku, podejmując pracę jako sekretarz Stowarzyszenia Kupców Handlujących Dźwigarami i Żelazem. W 1939 zgłosił się do WP. Przydzielony do oddziałów zapasowych w woj. wschodnich, po 17 IX t.r. został internowany przez Armię Czerwoną. Zamordowany w Katyniu wiosną 1940. M.in. odznaczony był VM 5 kl., KN, OOP kl. 4. 21 XII 1920 zawarł zw. małżeński z Romaną Łukanowską z Mayów



(rozwiązany 21 X 1922) i Martą z Matuszewskich 8 I 1925. Był bezdzietny.

Źródła informacji: Dykcik Zenon, SPW (tamże źródła i literatura).

**K O M O R S K I** Leon (1890-1942), dowódca kompanii i batalionu pogranicznego, kapitan WP. Ur. 8 IV w Radłowie (pow. Mogilno), w rodzinie Tomasza K., nauczyciela i Rozalii ze Staniewskich. Do szk. uczęszczał w Mogilnie i P-niu, gdzie uk. gimn. Do 1914 pracował jako biuralista. W sierpniu 1914 zmobilizowany do armii niem., walczył na fr. zach. i wsch. W 1918 mianowany ppor. Jesienią t.r. zdezerterował z wojska i nawiązał kontakt z POW Zaboru Pruskiego. W listopadzie 1918 zgłosił się w Ostrowie Wlkp. do organizowanych tam oddziałów polskich. Powierzono mu dowództwo 1 kp 1 p. ostrowskiego. Po rozwiązaniu p. dn. 5 XII t.r. przeszedł do Szczypiorna, gdzie organizował baon pograniczny. Dowodził 2 kp, a nast. baonem. W k. grudnia 1918 K. brał udział w wyzwoleniu Ostrowa i Krotoszyna. Nast. w Szczypiornie, w ramach baonu zapasowego, tworzył kp rekrutów dla oddziałów fr. pd. Dekretem Komisariatu NRL nr 102 poz.215 z 3 VI 1919 zatwierdzony został w stopniu ppor. ze starszeństwem od 1 III 1919. W l. 1919-1920 dowodził baonem zapasowym 12 p. strz. wlkp. i baonem 60 pp. Mianowany por. i kpt. W 1922 przeniesiony do rezerwy. Pracował w Banku Komunalnym w P-niu. W 1936 skazany i 24 XI t.r. wydany z korpusu oficerskiego.

W marcu 1940 przyłączył się do zorganizowanego przez Ignacego Marcinkowskiego "Wojskowej Organizacji Ziemi Zachodnich", skupiającego 60 członków z rejonu ul. Rybaki. Aresztowany wiosną 1940 K. skazany został na 15 lat więzienia. Zm. 14 V 1942 w więzieniu rawickim. Odznaczony był KN, KW oraz medalami. Zawarł zw. małżeński z Julią Michniewską, która w WOZZ (pod ps. Janka Szreniawa) kierowała sanitariatem w dziale medyczno-sanitarnym. Mieli dwoje dzieci.

Źródła informacji: PSB, t.XIII, s.436-437; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s.113; Dykcik Z.: Udział Ostrowian i Odolanowian w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919, (w:) Udział społeczeństwa, s. 109-115; Wieliczka Z.: Od Prosny po Rawicz, wg ind.; Woźniak M.: Polskie organizacje wojskowe w Wielkopolsce w latach okupacji hitlerowskiej (1939-1945), SiMdDzW Pom., 1971, t.20, s. 213-214; tegoż: Wielkopolska konspiracja wojskowa w latach 1939-1945, "Życie i Myśl", 1986 nr 9/10, s.74.

**B U S Z A Ignacy** (1880-1920), Komendant Powiatowej Straży Ludowej, kapitan WP. Ur. 31 I w Pogorzeli pow. Kozmin Wlkp. w rodzinie rolnika Onufrego i Marianny Andrzejewskiej. W r.1900 uk. seminarium nauczycielskie w Kcyni, od 1 VIII t.r. objął posadę nauczyciela w osadzie Głogowa k/Orpiszowa (pow.krotoszyński). W l. 1903-1904 odbył służbę wojskową. Od 15 II 1908 podjął pracę w Rogożewie (pow. Rawicz). W 1914 powołany do armii niem. (od 3 V 1915). Mianowany ppor. w listopadzie 1918 wstąpił do POW Zaboru Pruskiego. W Rogożewie uczestniczył w pierwszym tajnym zebraniu organizacyjnym Pow. RL na pow. rawicki (10 XI 1918), na którym wybrano go z-cą komendanta Straży Ludowej. Pod koniec grudnia 1918 skierowany na kurs instruktorów SL do P-nia, gdzie zastał go wybuch powst. 5 I 1919 powrócił w Rawickie, rozpoczął organizację oddziału powst. w Miejskiej Górcie; 8 I t.r. wybrany jednogłośnie pow. komendantem SL. Opracowany przez B. plan zdobycia Rawicza został przez Pow. RL odrzucony z powodu toczących się pertraktacji z niem. władzami Rawicza (8 I 1919). 9 I na czele oddziału powst. na krótko zdobył Sarnowę. Po przejęciu komendy odcinka rawickiego przez A.Brezę został jego adiutantem (19 I), aktywnie uczestniczył w walkach na fr. pd. do 16 II 1919. 17 I 1920 wraz z oddziałami WP wkroczył do Rawicza przyznanego Polsce na mocy Traktatu Wersalskiego. Nie przyjął proponowanej funkcji komendanta miasta, a poprosił o skierowanie na fr. wsch. W randze kpt. dowodził baonem 69 pp. Został ciężko ranny w walkach pod Warszawą (k. m. Wywniec).

Zm. 27 VIII 1920 w szpitalu w Ostrołęce, pochowany na cm. w

Rawiczu. M.in. odznaczony VM. Żonaty (od 30 VII 1907) z Marią Szulczyńską. Był bezdzietny. Jego imieniem nazwano pod koniec l. 30-tych ul. Kościelną w Rawiczu.

Źródła informacji: Daniel Olgierd Szczepaniak, SPW.

**C H O S Ł O W S K I** Stefan Stanisław Seweryn (1889 po 1947), ziemianin, dowódca batalionu śremskiego, major WP. Ur. 9 V w Czarnymśladzie w ówczesnym pow. śremskim w rodzinie ziemiańskiej Stanisława i Lucyny z Chrzanowskich. Uk. gimn. w Krotoszynie i studia rolnicze na uniwersytetach w Lipsku, Monachium i Berlinie. Odbył roczną służbę wojskową. Do wybuchu wojny gospodarował w swoim majątku. W l. 1914-1918 wcielony do armii niem. (6 p.rez., 47 pp); mianowany ppor. Zdemobilizowany w listopadzie 1918, aktywnie włączył się w organizowanie polskiego tajnego Komitetu Obywatelskiego, Rad Ludowych i oddziałów Straży i Bezpieczeństwa. W tajnym Komitecie Obywatelskim zajmował się sprawami komunikacji. 30 XII 1918 brał udział w opanowaniu Śremu i wchodził w skład komisji d/s przejęcia koszar i magazynów z rąk niem., a 1 I 1919 mianowany został z-cą d-cy miejscowych oddziałów powst. Do 5 I t.r. zorganizował baon. składający się z kp. Służby Straży i Bezpieczeństwa, kp. kórnickiej i drużyny sanitarnej z lekarzem. Ch. mianowany został d-cą baonu przez starostę W.M. Szczepkowskiego. 6 I t.r. przez Kościan baon dotarł do Nowego Tomysła, oczekując tam na dalsze rozkazy. O godz. 23<sup>00</sup> dowódca odcinka, ppor. K. Zenkteler nie wyraził zgody na wsparcie kp. opalenickiej przez baon śremski, co przyczyniło się do klęski powstańców. 7 I t.r. baon śremski otrzymał rozkaz udania się do Chrośnicy i Łomnicy, a oddział kawalerii do Hamernii i Sępólna. Nast. dn. doszło do pierwszych starć z Niemcami, m.in. w Strzyżewie. 9 I t.r. przerwano połączenie kolejowe między Strzyżewem a Trzcielem. Wieczorem 10 I Ch. otrzymał rozkaz przygotowania ataku na Zbąszyń, który zakończył się niepowodzeniem dn. nast. m.in. wskutek słabej dyscypliny w szeregach kp. śremskiej i złego przygotowania akcji.

Baon ponownie zajął pozycje w Łomnicy. 17 I 1919 oddziały niem. ze Zbąszynia, Trzciela próbowały zaskoczyć powstańców z baonu śremskiego. Po pięciogodzinnym starciu nieprzyjaciela odparto ze stratami. Baon stracił 12 poległych i 18 I t.r. został wycofany do Śremu, gdzie został przez Ch. zreorganizowany. Na początku lutego 1919 baon składał się z trzech kp. piechoty i 6 II wyruszył pod Rawicz, gdzie Polacy stracili właśnie Sarnowo. Baon walczył w tzw. drugiej bitwie rawickiej. Ch. objął dowództwo odcinka Jagodnia - Miejska Górka - Niemanym. 23 II 1919 baon śremski został przekształcony w I baon p. strz. wlkp., nadal pod dowództwem Ch. Dekretem Komitetu NRL nr 54 poz.167 z 23 V 1919, Ch. mianowany został por. od dn. 1 VI t.r. W styczniu 1920 brał udział w rewindykacji Rawicza i Kępna. 24 I 1920 wyruszył z baonem na fr. wsch. do Lidy. W wojnie na Fr. Lit.-Biał. w okresie od 20 V - 6 VI t.r. dowodził 69 pp, nast. i/69, a od 18 XI t.r. do 16 I 1921 70 pp. Od 27 II - 20 VII t.r. dowodził baonem sztabowym p. i krótko, w/z pułkiem. 15 VII 1920 zweryfikowany w stopniu mjr. 5 III 1922 przeniesiony do rezerwy. Wrócił do Ostrowieczka i mieszkał tam do 13 V 1926, do chwili przeniesienia się do P-nia. W okresie międzywojennym działał m.in. w Zw. Powstańców i Wojaków i tow. gospodarczych. W r. 1939 dowodził baonem wartowniczym. Zm. po 1947 r. M.in. odznaczony był Krzyżem VM 5 kl., KW, KW (3x), ZKZ. 28 IV 1917 zawarł zw. małżeński z Ireną Chrzanowską, miał córkę Zofię.

Źródła informacji: CAW, tap. 3617; Łoza (suplement), Czy wiesz, s.40; TU NRL nr 16 z 4 VI 1919, s.71; Chosłowski S.: Historia baonu śremskiego, "Wolność", 1925, nr 5-9; tegoż: Historia baonu śremskiego, nakładem Księgarni E.Mieleszyńskiego, Ostrów (6 rw); tegoż: Baon śremski i jego udział w Powstaniu Wielkopolskim, "Wielkopolanin", 1934, nr 44-49; tegoż: Szereg wspomnień z Powstania Wielkopolskiego", 1947, s.150-152; Kęszycki D.: Wspomnienia z 1919/22, Śrem 1932; Celichowski S.: Wyprawa zbąszyńska. Wspomnienia uczestnika, P. 1935; Wieliczka: Od Proсны po Rawicz, wg ind.; informacje Adama Podsiadły.



**S Z U L C Marian** (1891-1960), dowódca batalionu jutrosińskiego, podpułkownik WP. Ur. 2 VII w Luchowie, w ówczesnym pow. wyrzyskim, w rodzinie rolników Franciszka i Apolonii z d. Stypa. Uk. Seminarium Nauczycielskie w Kcyni, gdzie 16 II 1912 złożył egzamin nauczycielski. Od 1 X 1913 do 1 X 1914 odbył jednoroczną służbę wojskową, po czym uk. kurs aspirantów wojskowych w Biedrusku. Na fr. od 4 VII do 24 IX 1914 (47 pp) i od 6 VII 1916 do 9 XI 1918 (7 i 453 pp). Od 14 I 1919 organizował baon jutrosiński, składający się z ochotników Jutrosina, Dubina, Szkaradowa, Jezior, Zaorcha i Sów. Odcinek broniony przez baon atakowany był przez oddziały niem. z Milicza. Niektóre kp. zaangażowane były w walkach toczonych na lewym skrzydle odcinka góreckiego. Po klęskach powstańców w dwóch bitwach o Rawicz wzmógł się nacisk niem. na linię obronną baonu, m.in. 7 i 10 II 1919. Pozycje baonu znalazły się pod ogniem kilku baterii artylerii. Przeciwnik w sile ok. pułku zajął Wydawy, Zieloną Wieś i Stwolno. Kontratak powst. jutrosińskich, wspartych 5 i 7 kp. ze Słupcy i baterię ppor. Muślewskiego, zmusił Niemców do odwrotu. Natarcie Niemców załamało się na całej długości odcinka. Na pocz. lutego 1919 rozpoczęło się formowanie 11 p. strz. wlkp. Baon jutrosiński przemianowany został na III baon p. Dekretem KNRL nr 102 poz.205 z 3 VI 1919 Sz. mianowany został por. ze starszeństwem od 1 IV 1915. 29 VII t.r. na rozkaz DG w P-niu przeszedł do Wielkopolskiej Szk. Oficerskiej i objął dowództwo kp. szkolnej. Od lutego 1920 do marca 1921 d-ca kp. w Szk. Podch. Piechoty w Bydgoszczy. Do 1939 kolejno: referent wyszkolenia w 59 pp, d-ca baonu 62 pp, d-ca baonu szk. w Korpusie Kadetów w Rawiczu, d-ca baonu 43 pp, d-ca baonu 61 pp, II z-ca d-cy 61 pp. We wrześniu 1939 kwatermistrz Ośrodka Zapasowego 15 DP. W grudniu 1919 mianowany kpt., w 1924 - mjr. Od 9 IX 1939 do 29 IV 1945 w niewoli niem., Oflag VII A w Murnau. 1 IX 1945 wrócił do kraju. Więziony przez UBP, w 1956 zrehabilitowany. Pracował w Wielkopolskiej Izbie Rolniczej. Zm. 17 I 1960 w P-niu. Pochowany na Cm. Junikowskim. Odznaczony był KN, KW, ZKZ, Medalem za Wojnę 1918-1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości, WKP. Zawarł zw. małżeński z Marią Petrassuną. Syn: Janusz ur. 1924.

Źródła informacji: CAW, tap; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s. 112; Szulc M.: Z walk powstańczych w powiecie rawickim, (w:) Przeciw pruskiemu zaborcy - wg ind.; Wieliczka Z.: Od Proszny po Rawicz - wg ind.; Zakrzewski Z.: Walki o Rawicz, Leszno, 1922; Rezler M.: Ogólny zarys organizacji piechoty wielkopolskiej w latach 1918-1919 (w:) Powstanie Wielkopolskie (1975), s.167-170, 189; Informacje Mariana Kasprzaka z P-nia.

**B R E Z A** **Alfons** (1891-1934), komendant pow. rawickiego, rotmistrz WP. Ur. 13 XII w Więckowicach, w ówczesnym pow. Poznań - Zach. w rodzinie ziemiańskiej Konstantego i Anny Hutten-Czapskiej. Gimn. uk. w Berlinie i tam wstąpił do 1 p. kirasjerów pruskich. W 1914 z p. wyruszył na wojnę. 12 VII 1917 mianowany por. W listopadzie 1918 przybył na urlop do rodzinnego majątku. Od 27 XII t.r. brał udział w zaopatrzeniu oddziałów powst. w P-niu. Rozkazem DG w P-niu przydzielony został do jarocińskiego Okręgu Wojskowego, obejmując dowództwo pow. rawickiego. Z J. Buszą organizował oddziały powstańcze i był ich d-cą od 19 I do 13 II 1919. Po niepowodzeniach w bitwach o Rawicz, B. przydzielony został jako adiutant dowódcy Frontu Południowego. W marcu 1919 przeniesiony do II eskadry lotniczej, a nast. do dowództwa wojsk lotniczych. Dekretem Komisariatu NRK z 3 VI 1919 mianowany por. W sierpniu 1919 przydzielony do dowództwa Grupy Wlkp. na Fr. Galicyjskim. Od listopada 1919 w Oddziale Operacyjnym Dowództwa Fr. Wlkp. z przydziałem do 2 (16) p. uł. W P-niu od czerwca 1920 B. przydzielony został do polsko-niemieckiej Komisji Granicznej. W lipcu 1920 wraz z J. Mielżyńskim B. organizował ochotniczy 215 p. uł. Odwołany do 16 p. uł. walczył na Wołyniu. Mianowany oficerem operacyjnym sztabu 4 bryg. kawalerii. W 1921 w stopniu rtm. B. walczył w III powst. śląskim. W 1926 warunki ekonomiczne zmusiły B. do emigracji do Brazylii, gdzie zajmował się hodowlą i sportem. Zm. tragicznie 22 III 1934 stratowany przez konia. Pochowany w San Paulo.

Był odznaczony KW. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, tap. 801; Tamże: Oddział V NDWP, t. 51; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s.113; Album Pamiątkowy Powstańców i Niepodległościowców Ziem Zachodnich R.P. 1918-1921, 1938, nr 4 s.116 (foto); PSB: Wojskowe aspekty ... wg ind.; Wieliczka: Od Prosnicy po Rawicze - wg ind.

**M U Ś L E W S K I Józef** (1893-1940), dowódca 1. kompanii śremskiej, agronom, major WP. Ur. 8 III w Śremie w rodzinie Wojciecha, właściciela młyna i Marii ze Słomińskich. Po uk. szk. średniej - rolniczej w Śremie podjął praktykę rolniczą w Posadowie k. Lwówka, uzyskując uprawnienia agronoma. 11 XI 1914 wcielony do wojska niem. do 46 pp, nast. 20 pap w P-niu i 258 pap. Na fr. od 10 XII do 9 XI 1918. W 1917 mianowany ppor. W listopadzie 1918 wrócił do Śremu i włączył się w konspiracyjne działania niepodległościowe. Jako zaprzysiężony członek POW Zaboru Pruskiego organizował w m. i pow. śremskim plutony SSiB. Na pocz. grudnia 1918 zorganizował 1 kp. śremską liczącą 130 ludzi i objął dowództwo. W ramach baonu śremskiego kp. M. od 6 I 1919 walczyła ofiarnie na fr. zach. pod Zbąszyniem i Strzyżewem. Wyróżniony w R.dz. DG nr 26 z 30 I 1919 "za waleczne wytrwanie na posterunku, pomimo zamieszania w szeregach w bitwie pod Zbąszyniem". Od 1 II t.r. na fr. pd. pod Rawiczem, gdzie wyróżnił się w bitwie pod Zieloną Wsią 10 II t.r., gdzie z armat zdobytych pod Sarnową zorganizował baterię i skutecznie wprowadził ją do walki. Od 22 II t.r. przydzielony do 2 pap jako d-ca 5 baterii, a 10 III t.r. przeniesiony do 1 pap, gdzie objął dowództwo 2 baterii. Dekretem KNRL nr 102 poz.228 z 3 VI 1919 mianowany por. ze starszeństwem od 1 XII 1918. Dwukrotnie wyruszał z baterią fr. pod Lwów w grupie gen. D.Konarzewskiego. Z 1 (15) pal brał udział w działaniach wojennych r. 1920. 7 XI 1921 przesunięty do sztabu I dyonu. Zwolniony do rezerwy 13 II 1922. 8 VI t.r. mianowany kpt. z przydziałem do 15 pap. W 1923 wydzierżawił majątek rolny we wsi Kaczki w pow. wyrzyskim. W 1934 mianowany mjr. rez.artyllerii. We wrześniu 1939 wraz z rodziną ewakuował się do Lwowa, gdzie 6 IV 1940 zmarł na tyfus. Odznaczony był VM 5 kl., KN, KW,

medalami i odznakami. W 1925 zawarł zw. małżeński z Łucją Reysowską. Dzieci: Romuald, ur. 1 VII 1926 i Barbara, ur. 25 X 1927.

Źródła informacji: CAW, tap; tamże: I.170.1, t.1; TU NRL nr 23 z 24 VI 1919, s.113; Kęszycki D.: Wspomnienia z 1919/22. Księga I. Udział Śremu w Powstaniu Wielkopolskim, Śrem 1932, s. 84, 90, 92; Wieliczka Z.: Od Prosny po Rawicz - wg ind.; Panufnik W.: Zarys historii wojennej 15 pułku artylerii polowej wielkopolskiej, W-wa 1929; Dzieje Śremu, W-wa - P-ń 1972, s.232-236; informacje rodziny: H.Matuszewska, B.Korek, H.Wilting.

**K R Y S T O F I A K Stanisław** (1889-1942), współorganizator batalionu jarocińskiego i dowódca kompanii, major WP. Ur. 1 V w Bogusławiu, w ówczesnym pow. jarocińskim w rodzinie rzemieślnika Antoniego i Franciszki z d. Jachimiak. W l.1897-1903 uczęszczał do szk. powszechniej, a nast. do zawodowej szk. górniczej. Od 14 X 1909 do 30 IX 1919 odbył służbę wojskową w 98 pp w Metz. Do wybuchu wojny pracował w kopalniach węgla w Westfalii. W 1914 zmobilizowany do 16 rez. pp i skierowany na fr. zach. we Francji. Uk. kurs podoficerski. 24 IV 1917 mianowany sierż. liniowym, a 27 I 1918 - z-cą oficera. Zdemobilizowany 8 XII 1918 wrócił do Bogusławia. Od 27 XII 1917 organizuje 3 kp. baonu jarocińskiego. 9 I 1919 ze 118 powstańcami pojechał do P-nia do dyspozycji DG. Skierowany został do Gniezna, później do Kcyni. Nast. dn. w składzie baonu S.Śliwińskiego K. walczył pod Szubinem. 12 I t.r. kp. uczestniczyła w zajęciu Rynarzewa. Kp. K. stanowiąca załogę Rynarzewa, 20 I odpierała zacięte ataki niem. 24 I t.r. kp. została zluzowana i wyruszyła do Jarocina. 4 II t.r., na rozkaz DG baon jarociński (3 i 4 kp.) skierowany został pod Rawicz, gdzie 6 lutego uczestniczył w zaciętych walkach pod Sarnową i Miejską Górką. Kp. K. pod ogniem ckm-ów i granatników brawurowo zaatakowała Niemców pod Sarnówką, a nast. opanowała Sarnową. 7 II Niemcy wsparci pociągami pancernymi bezskutecznie usiłowali odebrać Sarnową. Ataki niem. ponawiane były w dn. nast. 18 II pozycje kp. K. od strony Łaszczyna zaatakowały dwie silne kp.



niem. Wskutek wycofania się kp. góreckiej, Niemcy uderzyli na tyły powst. jarocińskich kp wysadzoną z pociągu pancernego. K. zdecydował się kontratak w kierunku szosy prowadzącej z Sarnowy do Miejskiej Górki. Po rozbiciu npla, kp. wycofała się do Miejskiej Górki. Jak pisze Z.Wieliczka "Jeden K. okazał tu znowu zdolność trzeźwego opanowania i rozkazał niezwłocznie po swym cofnięciu się ze Sarnowy zniszczyć granatami ręcznymi tor pod Miejską Górką, by uniemożliwić dalszą akcję niemieckiej pancerki". Dekretem KNRL nr 2 poz.42 7 II 1919 K. od 21 I 1919 mianowany został ppor. 23 II t.r. kp. przemianowana została na 7 kp. 11 p. strz. wlkp. K. dowodził 3 kp. do 5 VIII t.r., a nast. objął dow. kp. szturmowej III OW. Od 19 I do 13 IX 1920 K.dowodził kp. techniczną 11 (69) pp. We wrześniu i październiku 1920 chorował. Od 26 X t.r. dow. kp. zapasową, a od 7 I do 15 III 1921 - III baonem 69 pp. 7 I t.r. zweryfikowany w stopniu kpt. W l. 1921 -1930 dowodził kolejno: baonem 69 pp (1922), kp. specjalną (1922 -1923), 2 kp. ckm (1923-1925), kp. (1925-1926), w/z baonem (1926-1927), baonem 80 pp (1927-1929), oficer placu Słonim (1929). Żegnając K. gen. S.Taczak, d-ca 17 DP w rozkazie dziennym nr 18 z 7 II 1927 napisał: "opuszcza 17 DP jeden z najstarszych oficerów pułku, mjr S.Krystofiak z 64 pp, a jednocześnie współorganizator baonu jarocińskiego, w którym jako ochotnik i pełen ofiarności dla Ojczyzny patriota chlubnie dowodził 3 kompanią jarocińską. Jako bardzo energiczny i o bohaterskiej odwadze dowódca, nie mało przyczynił się do najchlubniejszej części historii pułku (...). W służbie pokojowej (...) wywiązał się ze wszystkich powierzonych mu funkcji ku powszechnemu zadowoleniu przełożonych. Zawsze patriotycznym zapałem do służby podniecony, bogaty w cnoty żołnierskie i zalety charakteru, osiągnął najlepsze wyniki w swojej pracy".

Od 10 VIII 1929 do 31 I 1930 K. pozostawał w dyspozycji MSWojsk. Rozkazem MSWojsk. nr 20 z 1929 przeniesiony został w stan spoczynku. K. pracował sezonowo w cukrowni Witaszyce jako dozorca placu, nast. był krótko burmistrzem w Nowym Mieście nad Wartą. Po odebraniu tej miejscowości praw miejskich K. objął urząd burmistrza w Czempiniu. W r. 1939 poszukiwany przez Niemców został aresztowany, wysłany do obozu koncentracyjnego i tam zamordowany

w 1942. Odznaczony był KN, KW, ZKZ, medalami i odznakami. Zawarł zw. małżeński z Antoniną Wojciechowską. Dzieci: Helena ur. 12 IV 1920 i Wacław, ur. 20 V 1921.

Źródła informacji: CAW, tap., Komitet Krzyży i Medalu Niep., 61-02-24/56; TU NRL nr 6 z 19 II 1919, s.31 i nr 37 z 16 VIII 1919, s.203; Bój o Szubin - wg ind.; Wieliczka Z.: Od Prosnicy po Rawicę - wg ind.; Banaszak W.: Jarocin w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919, mpis, MiD WIH, I /3/ 108; Czubiński, Grot, Miśkiewicz: Powstanie - wg ind.

**K O Z Ł O W I C Z Antoni** (1886- ), dowódca 2 kompanii pleszewskiej, kapitan WP. Ur. 22 XII w Pleszewie w rodzinie mieszczańskiej Ludwika i Franciszki z Bilińskich. Tam też uk. szk. powszechną i wyuczył się kupiectwa. Od 1905 należał do Tow. Gimnastycznego "Sokół". W l. 1907-1909 odbył służbę wojskową w armii niem. Po wybuchu wojny zmobilizowany. Awansowany do stopnia sierż. W 1917 ciężko ranny w prawą rękę. Od 10 XI 1918 aktywny członek Rady Robotniczo-Żołnierskiej w Pleszewie. 27 XII t.r. na czele zorganizowanej przez siebie kp wyjechał na pomoc powstańcom w P-niu. Nast. walczył w pow. krotoszyńskim, ostrzeszowskim i rawickim, m.in. pod Parzynowem, Zdunami, Miejską Górką i Rawiczem. W walkach ponownie ciężko ranny. Wg S.Thiela K. "odznaczył się w potyczkach pod Parzynowem, gdzie osobistą odwagą przodował swej kp i odbił ataki niemieckie, biorąc jeńców". "Pod Rawiczem - pisze w swej opinii Breza - kp. K. biła się z wielką odwagą i zdobyła 3 karabiny maszynowe". Dekretem Komisariatu NRL nr 2 poz.8 z 7 II 1919 K. mianowany został ppor. od dn. 21 I t.r. W ramach baonu pleszewskiego, w 8 p. strz. wlkp. (62 pp) K. służył do 1921 i przeszedł cały szlak bojowy p. w 1920. Od 28 V do 9 VII 1921 walczył w III powstaniu śląskim. Ciężkie rany spowodowały m.in. zeszywnienie w prawym stawie łokciowym i trwałe inwalidztwo K. Do 1924 służył w 60 pp w Ostrowie Wlkp., nast. od 25 III t.r. do 4 IV 1925 w PKU w Pułtusku, później w PKU w Płocku i w W-wie jako kierownik kancelarii PKU W-wa Miasto II. 28 II 1929

na własną prośbę przeszedł w stan spoczynku. Mieszkał w W-wie do wybuchu wojny i tam zm. po 1939. M.in. odznaczony VM 5 kl., KN, KW (2x), Medalem za Wojnę. Rodziny nie założył.

Źródła informacji: CAW, Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości, t.119, K 24/54; TU NRL nr 6 z 19 II 1919, s.31 i nr 23 z 24 VI t.r., s.117; Bródka S.: Powiat pleszewski i jego mieszkańcy w czasie Powstania Wielkopolskiego, (w:) Udział społeczeństwa, s.73-87; Wieliczka: Od Prosnicy po Rawicę, wg inf.; informacje ZBoWiD w Pleszewie z 1973.

## I. Skróty językowe i rzeczowe

abp	- arcybiskup
AK	- Armia Krajowa
baon	- Batalion
BKZ	- Brązowy Krzyż Zasługi
bryg.	- brygada
chor.	- chorąży
ckm	- ciężki karabin maszynowy
cm.	- cmentarz
DG	- Dowództwo Główne
dn.	- dnia, w dniu
DOGen.	- Dowództwo Okręgu Generalnego
DOK	- Dowództwo Okręgu Korpusu
DP	- Dywizja Piechoty
DStrz.Włkp.	- Dywizja Strzelców Wielkopolskich
dr	- doktor
dr n.	- doktor nauk
dr n. med.	- doktor nauk medycznych
dyon	- dywizjon
dyr.	- dyrekcja
dypl.	- dyplomowany
fr.	- front
Fr. Lit.-Biał.	- Front Litewsko-Białoruski
gen.	- generał
gen. por.	- generał porucznik
gen. ppor.	- generał podporucznik
gimn.	- gimnazjum
im.	- imienia
k.	- koło
kl.	- klasa, klasy
km	- karabin maszynowy
KN	- Krzyż Niepodległości
KNzM.	- Krzyż Niepodległości z Mieczami



K-w	- Kraków
KW	- Krzyż Walecznych
kp	- kompania
kpt.	- kapitan
l.	- lata
lek.	- lekarz
m.	- miasto
marsz.	- marszałek
mgr	- magister
m.in.	- między innymi
mjr	- major
MN	- Medal Niepodległości
MSWojsk.	- Ministerstwo Spraw Wojskowych
nast.	- następnie
NDWP	- Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich (Wojska Polskiego)
niem.	- niemiecki
NRL	- Naczelna Rada Ludowa
OOD	- Order Odrodzenia Polski
org.	- organizacja
pac	- pułk artylerii ciężkiej
pal	- pułk artylerii lekkiej
pchor.	- podchorąży
pd	- południowy
PCK	- Polski Czerwony Krzyż
plut.	- plutonowy
płk	- pułkownik
pn	- północny
por.	- porucznik
pow.	- powiat
powst.	- powstanie
pozn.	- poznański
pp	- pułk piechoty
ppłk	- podpułkownik
PPS	- Polska Partia Socjalistyczna
POW	- Polska Organizacja Wojskowa
prof.	- profesor

pseud.	- pseudonim
p.strz.wlkp.	- pułk strzelców wielkopolskich
p.uł.wlkp.	- pułk ułanów wielkopolskich
PZPR	- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
r.	- rok, roku
radz.	- radziecki
rez.	- rezerwy
rtm.	- rotmistrz
sierz.	- sierżant
sierz. sztab.	- sierżant sztabowy
SKZ	- Srebrny Krzyż Zasługi
st. szer.	- starszy szeregowiec
St. Zjed.	- Stany Zjednoczone Ameryki Północnej
szer.	- szeregowiec
szk.	- szkoła
Tow., tow.	- Towarzystwo
TTZ	- Towarzystwo Tomasza Zana
t.r.	- tegoż roku
UAM	- Uniwersytet im. A.Mickiewicza
uk.	- ukończył
ul.	- ulica
UP	- Uniwersytet Poznański
ur.	- urodzony(a)
VM	- Order Virtuti Militari
wg	- według
WKP	- Wielkopolski Krzyż Powstańczy
Wlkp. (wlkp.)	- Wielkopolski, wielkopolski
wsch.	- wschodni
WW	- Wojsko Wielkopolskie
ZBoWiD	- Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZHP	- Związek Harcerstwa Polskiego
ZŁZ	- Złoty Krzyż Zasługi
zm.	- zmarł
zw.	- związek
ZWZ	- Związek Walki Zbrojnej

## II. Skróty bibliograficzne

- AAN - Archiwum Akt Nowych
- AAP - Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
- APP - Archiwum Państwowe w Poznaniu - B - w Bydgoszczy, K - w Kaliszu, L - w Lesznie, Kat. - w Katowicach, W-w - we Wrocławiu)
- Bauer, Polak: Armia "Poznań" - P.Bauer, B.Polak: Armia "Poznań" w wojnie obronnej 1939 r., Poznań 1982
- BG UAM - Biblioteka Główna Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- bibliogr. - bibliografia
- Biografistyka... - Biografistyka Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z VI Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Red. B.Polak, Koszalin 1985.
- BK PAN - Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
- Bój o Szubin - W.Lewandowski, A.Załęski: Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919 r., Poznań 1936.
- B. Racz. - Miejska Biblioteka Publiczna im. Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu
- Bydgoszcz w dobie powstania - Bydgoszcz w dobie Powstania Wielkopolskiego. Praca zbiorowa pod redakcją Z.Grota, Bydgoszcz 1970.
- CA KC PZPR - Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- CA MSW - Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
- CAW - Centralne Archiwum Wojskowe
- Czubiński: Powstanie - A.Czubiński: Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza - charakter - znaczenie. Poznań 1978.

- Czubiński, Grot,  
Miśkiewicz:  
Powstanie - A.Czubiński, Z.Grot, B.Miśkiewicz: Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów, Warszawa-Poznań 1978.
- Czyn zbrojny... - Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z V Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Koszalin 1984.
- Dz.Rozk.MSWojsk. - Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych
- GG - Generalne Gubernatorstwo
- GPN - T.Kryśka-Karski, S.Żurakowski: Generałowie Polski Niepodległej, Londyn 1976 (wraz z uzupełnieniami)
- Hulewicz: Wielkie wczoraj - B.Hulewicz: Wielkie wczoraj w małym kręgu. Warszawa 1973
- IKP - Ilustrowany Kurier Polski
- Kandzióra: POW - K.Kandzióra: Działalność POW w Poznaniu. Przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego w latach 1918/19, Poznań 1939.
- KH - Kwartalnik Historyczny
- KMP - Kronika Miasta Poznania
- K-ów - Kraków
- Kubiak: Bibliografia ... - S.Kubiak: Bibliografia historii Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Poznań 1963
- Kubiak, Łozowski: RRŻ - S.Kubiak, F.Łozowski: Rady Robotniczo-Żołnierskie w Wielkopolsce 1918-1919, Poznań 1959.
- KWlko. - Kronika Wielkopolski



- Lista strat - J.Jabłoński: Lista strat Powstania Wielkopolskiego 1918/19, Warszawa 1936
- Ludyga-Laskowski:  
Zarys ... - J.Ludyga-Laskowski: Zarys historii trzech powstań śląskich 1919, 1920, 1921, Warszawa - Wrocław 1973.
- Łcza: Czy wiesz... - S.Łcza: Czy wiesz, kto to jest? Warszawa 1938-1939
- MiD WIH - Materiały i Dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej
- mpis - maszynopis
- Na froncie północnym ... - Na froncie północnym Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Wspomnienia, Poznań 1973.
- OKBZH - Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Poznaniu
- Olszewski: Powstanie ... - M.Olszewski: Powstanie Wielkopolskie 1918-1919, Poznań 1978
- Pawłowski: Wysiłek zbrojny ... - I.Pawłowski: Wysiłek zbrojny Polaków w Powstaniu Wielkopolskim, (w:) Z postępowych tradycji oręża polskiego 1917-1939, Warszawa 1966
- PH - Przegląd Historyczny
- Pirko, Grot, Pawłowski: Wielkopolska... - M.Pirko, L.Grot, I.Pawłowski: Wielkopolska w walce o niepodległość 1918-1919. Wojskowe i polityczne aspekty Powstania Wielkopolskiego, Warszawa 1968
- P-ń - Poznań
- Powstanie Wielkopolskie (1968) - Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Praca zbiorowa pod red. Z.Grota, Poznań 1968

- Powstanie Wielkopolskie (1975)** - Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 (artykuły i przyczynki). Pod red. B.Folaka, Końcian 1975
- Prawdy i fikcje** - Prawdy i fikcje Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z VII Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Koszalin 1987
- Przeciw pruskiemu zaborcy** - Przeciw pruskiemu zaborcy. Wspomnienia i listy uczestników Powstania Wielkopolskiego, Warszawa 1979
- PTPN** - Powstanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk
- PSB** - Polski Słownik Biograficzny
- PZ** - Przegląd Zachodni
- RdzDG** - Rozkaz dzienny Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w byłym Zaborze Pruskim
- RDzDQGen.** - Rozkaz dzienny Dowództwa Okregu Generalnego
- red.** - redakcja, pod redakcją
- Rewindykacja Pomorza** - Rewindykacja Pomorza i Wielkopolski 1920 r. Wybór dokumentów wojskowych, Koszalin 1987
- RH** - Roczniki Historyczne
- rkps** - rękopis
- Rocznik dziejów...** - Rocznik dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, t.1, Poznań 1947
- ROfic.** - Rocznik Oficerski
- Rzepecki: Oswobodzenie** - K.Rzepecki: Oswobodzenie Poznania 27.12.1918 - 5.1.1919, Poznań 1923
- Rzepecki: Powstanie ...** - K.Rzepecki: Powstanie grudniowe w Wielkopolsce 27 XII 1918, Poznań 1919.

- Serwański: Wielkopolska - E.Serwański: Wielkopolska w cieniu swastyki, Warszawa 1970
- SiM:HW - Studia i Materiały do Historii Wojskowości
- SiMdHWPom - Studia i Materiały do Historii Wielkopolski i Pomorza
- Szkice i fragmenty - Szkice i fragmenty z powstania wielkopolskiego 1918/19, t.1, Poznań 1933
- ŚlSB - Śląski Słownik Biograficzny
- TU NRI - Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej
- UAM - Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Udział społeczeństwa - Udział społeczeństwa Ziemi Kaliskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919, Kalisz 1978
- Ulrich: W marszu ... - A.Ulrich: W marszu i w bitwie 1914-1919. Poznań 1958
- USC - Urząd Stanu Cywilnego
- Ver Sacrum - S.Sonnewend: Ver Sacrum. Teka Armii Wielkopolskiej w dniach jej narodzin, Poznań 1919
- wg ind. - według indeksu
- Wieliczka: Od Prosnicy po Rawicę - Z.Wieliczka: Od Prosnicy po Rawicę. Wspomnienia z powstania wielkopolskiego 1918-1919, Poznań 1931
- Wieliczka: Wielkopolska a Prusy... - Z.Wieliczka: Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/19, Poznań 1932
- WIH - Wojskowy Instytut Historyczny im. Wandy Wasilewskiej
- Wilkanowicz: Bezimienni bohaterowie ... - R.Wilkanowicz: Bezimienni bohaterowie powstania wielkopolskiego. Szkic historyczno-literacki, Poznań 1928

- Wojsko Wielkopolskie - Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Wybór dokumentów wojskowych, cz.1, Koszalin 1985
- Wojskowe aspekty... - Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Wybór materiałów źródłowych, Poznań 1985
- WSB - Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa-Poznań 1981
- Wspomnienia powstańców - Wspomnienia Powstańców Wielkopolskich, Poznań 1970
- W-w - Wrocław
- W-wa - Warszawa
- Wybór źródeł - Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł, Poznań 1983

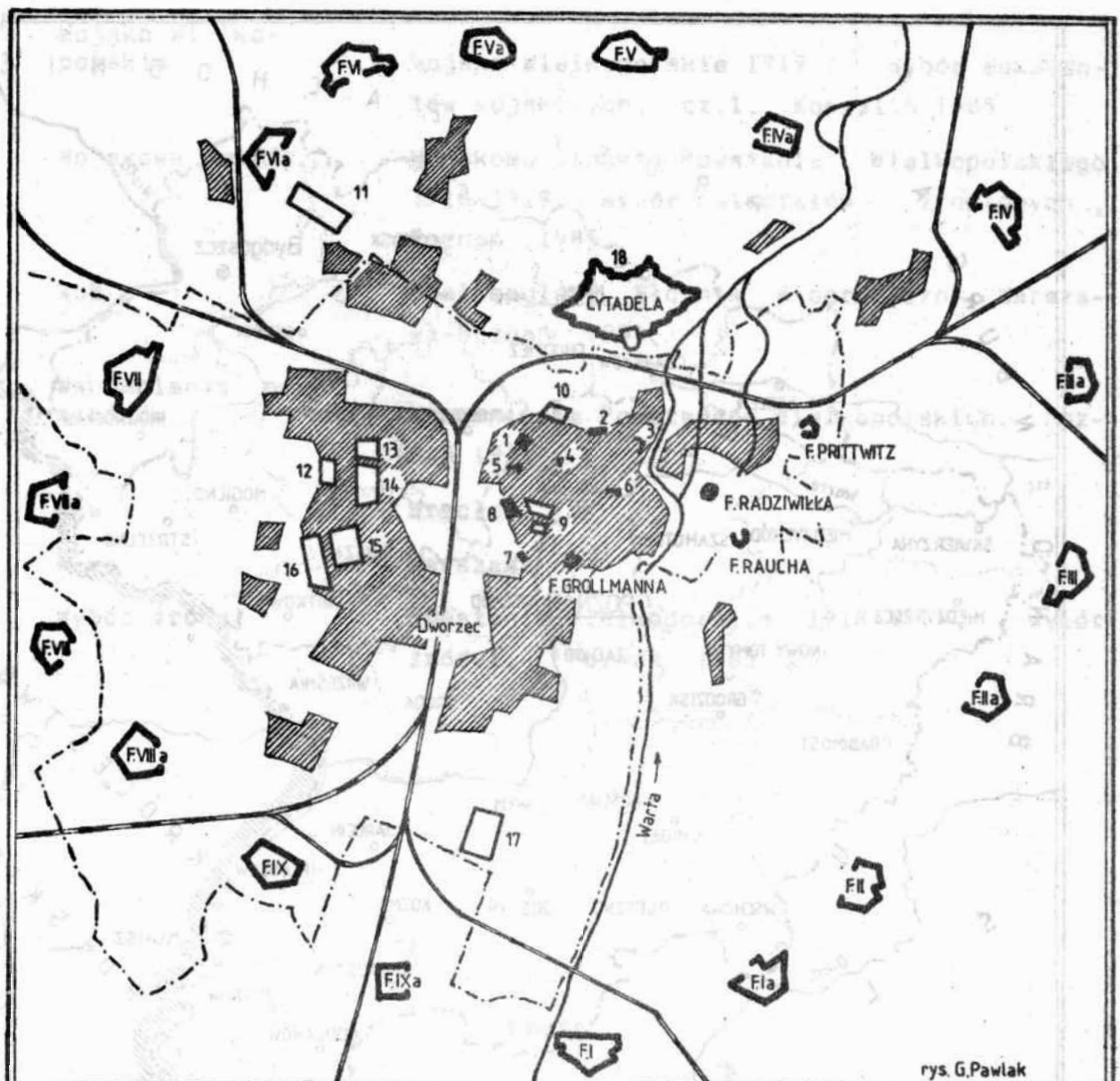




### Podział administracyjny Wielkopolski w przeddzień wybuchu powstania

- granica prusko-rosyjska,      - - - - - granica prowincji,      - - - - - granice rejencji,
- ..... granice powiatów,      ● siedziby rejencji,      ○ miasta powiatowe

rys. G.Pawlak

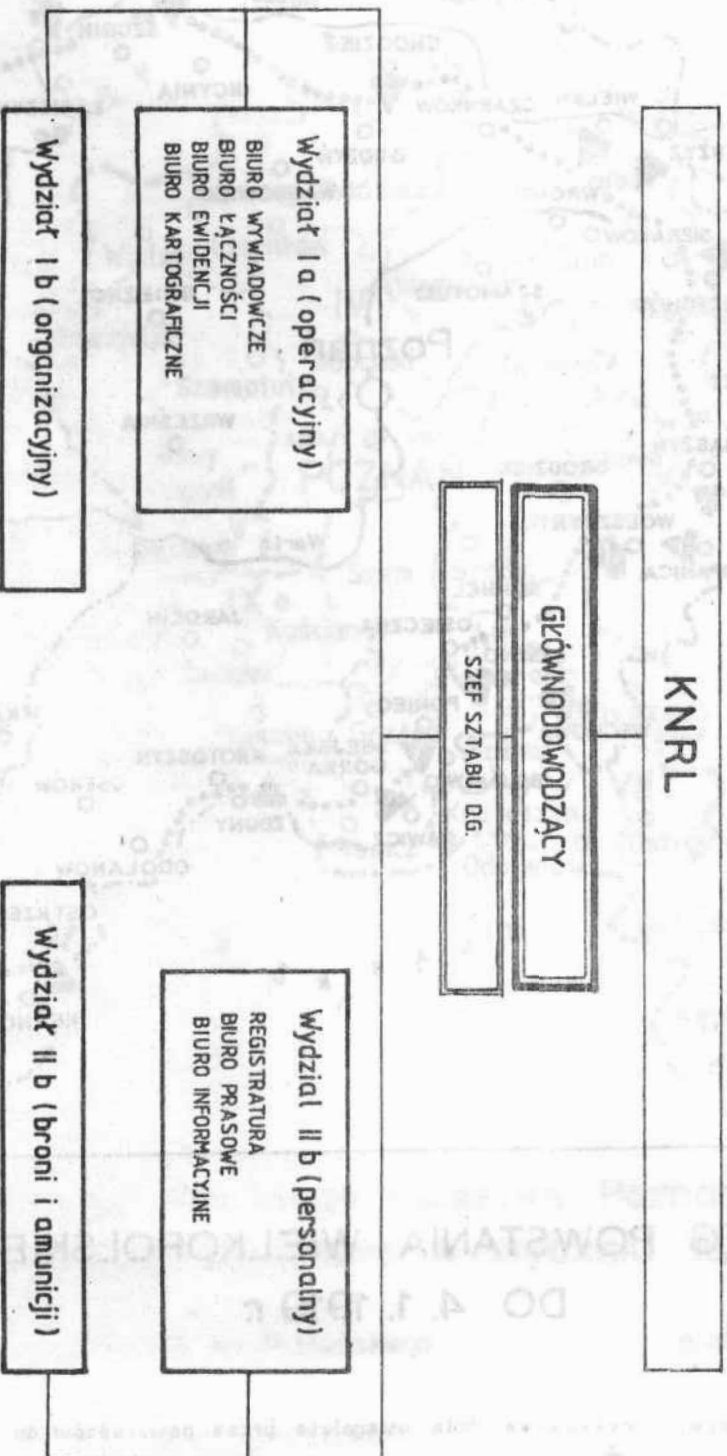


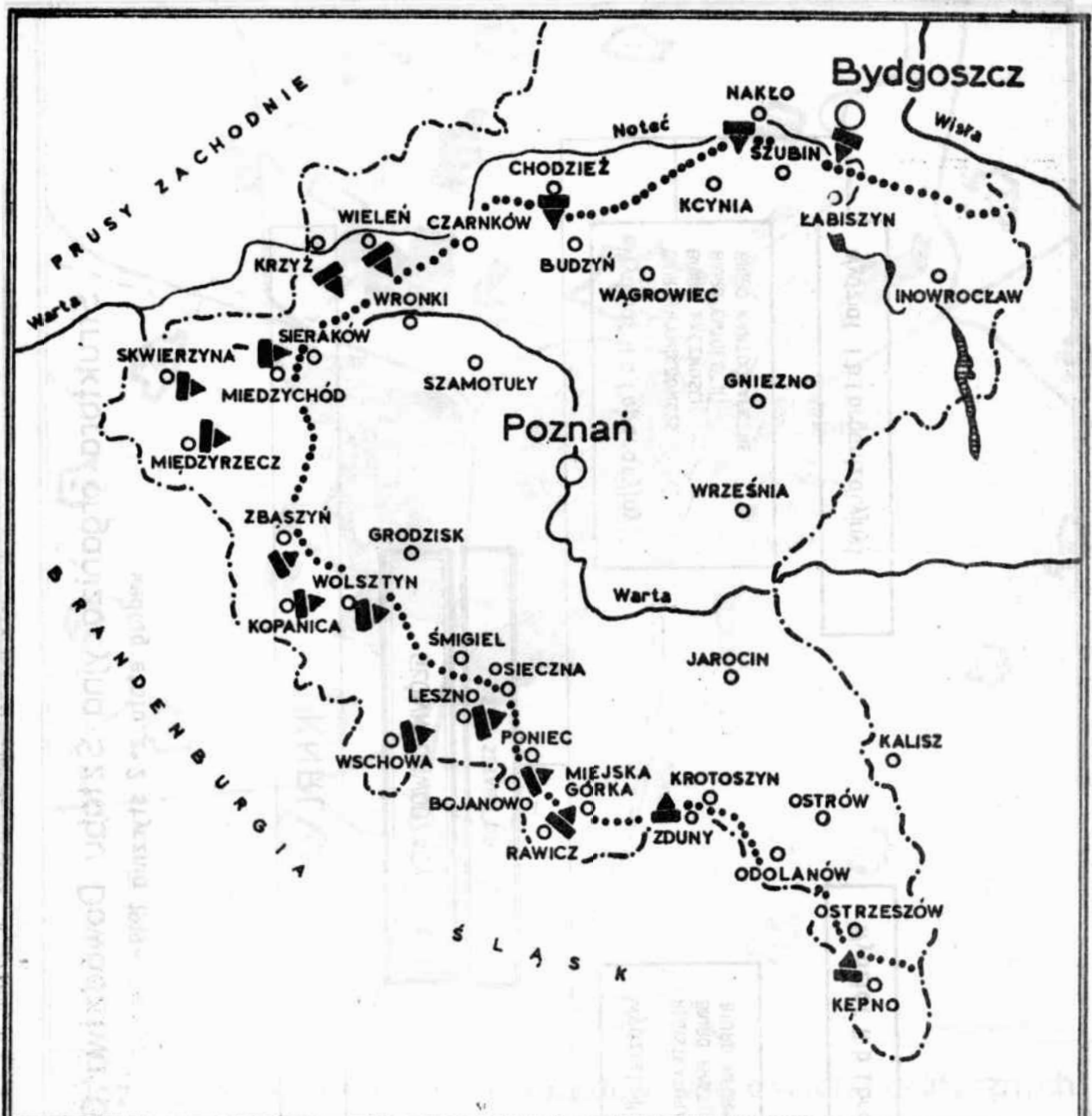
## Rozmieszczenie głównych obiektów wojskowych i politycznych w Poznaniu w grudniu 1918 r.

- 1- główny szpital garnizonowy, 2- Komenda Główna V Korpusu, 3- arsenał, 4- Prezydium policji,  
 5- Zamek królewski, 6- siedziba Urzędu Rejenci, 7- Plac Liwonusza (odwach), 8- Dyrekcja Kolejowa,  
 9- składowa artyleryjska, 10- koszary 20 pułku artylerii polowej, 11- koszary 5 pułku artylerii ciężkiej  
 12- koszary oddziału kulomiotów, 13- koszary 47 pułku piechoty, 14- koszary 6 pułku grenadierów  
 15- koszary 1 pułku strzelców królewskich, 16- koszary 5 pułku wojsk taborowych,  
 17- koszary 29 pułku saperów, 18- koszary 46 pułku piechoty (Cytadela)  
 F- Fort, - - - - - granica miasta

# Struktura organizacyjna Sztabu Dowództwa Głównego

według etatu z 2 stycznia 1919 r.





## ZASIĘG POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO DO 4. 1. 1919 r.

- - - - - granica      ..... linia osiągnięta przez powstańców do 4.1.1919 r.  
 ▲ koncentrujące się siły niemieckie

rys. G.Pawlak



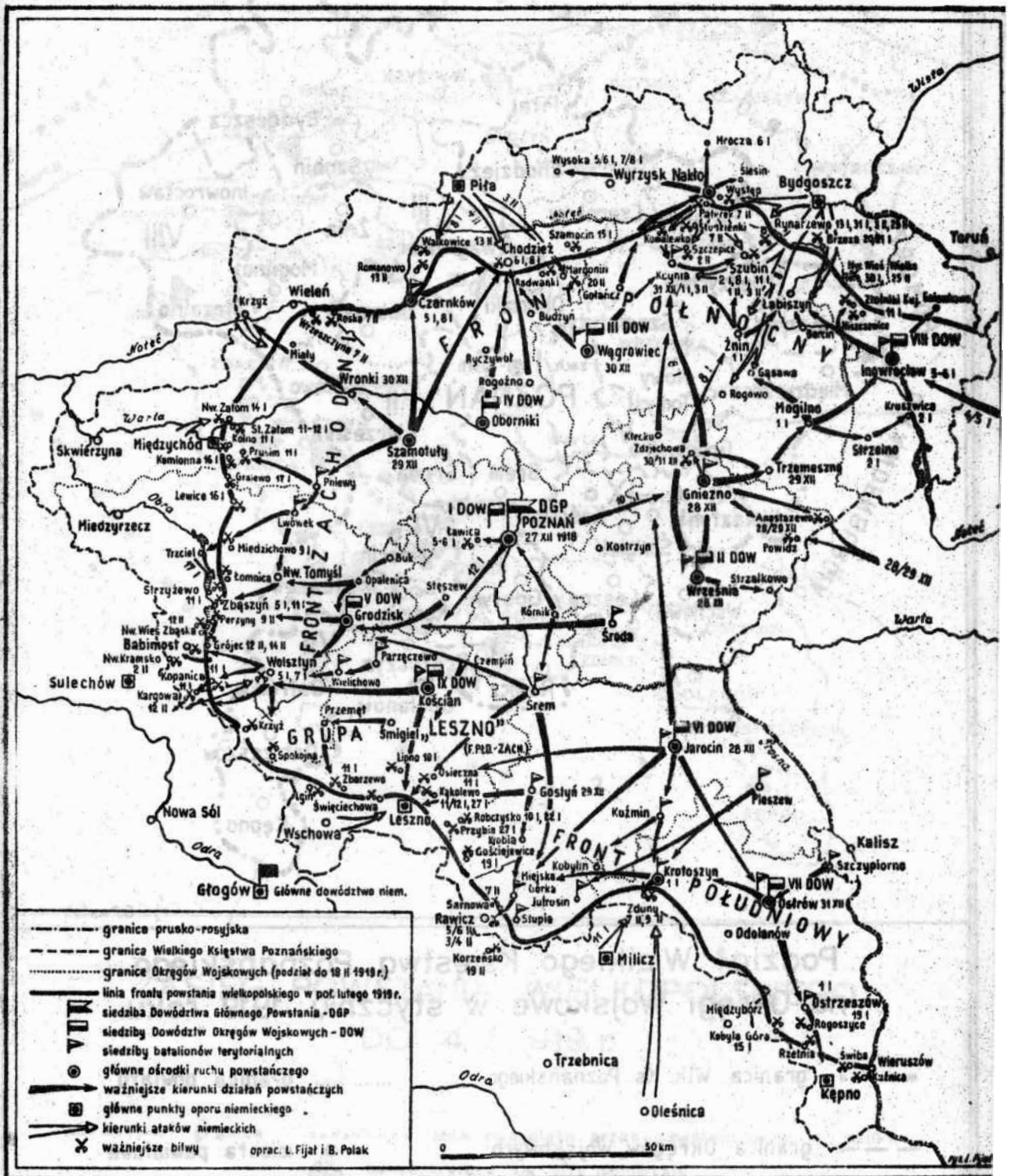


rys. G.Pawlak

**Podział Wielkiego Księstwa Poznańskiego  
na Okręgi Wojskowe w styczniu 1919 roku.**

- granica Wlk. Ks. Poznańskiego
- ..... granica powiatu
- granica Okręgów Wojskowych
- miasta powiatowe

I - IX Okręgi Wojskowe [ Powiat Gniezno od 7. I. 1919 r. wydzielony z Okr. III do Okr. II ]



Rozwój Powstania Wielkopolskiego i walki na froncie wielkopolskim do dnia 18 lutego 1919 r.